

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

РОМЦІВ ОЛЕНА ІГОРІВНА

УДК 343.35 : 343.98

**ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
В. Л. Ортинський,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Львів – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	14
1.1 Стан наукового розроблення проблеми протидії під час розслідування злочинів	14
1.2 Криміналістична характеристика протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності	29
1.3 Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють протидію під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності	53
Висновки до першого розділу	72
Розділ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	74
2.1 Протидія як корелюючий фактор в процесі виявлення та відкриття кримінального провадження злочинів у сфері службової діяльності	74
2.2 Особливості організації планування розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії	89
2.3 Взаємодія слідчого із оперативними працівниками, ЗМІ та громадськістю з метою подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності	107
Висновки до другого розділу	123
Розділ 3. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	125
3.1 Правові засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності	125

3.2 Організаційно-тактичні засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності	139
3.3 Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності	156
Висновки до третього розділу	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	181
ДОДАТКИ	209

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГПУ – Генеральна прокуратура України

ЗМІ – засоби масової інформації

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ККУ – Кримінальний кодекс України

КПКУ – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

Мін'юст – Міністерство юстиції

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

НПУ – Національна поліція України

СБУ – Служба безпеки України

ОВС – органи внутрішніх справ

ОРС – оперативно-розшукова справа

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

ОТЗ – оперативно-технічні засоби

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Запорукою успіху реформ, що здійснюються в Україні задля наближення нашого суспільства до європейських стандартів, є подолання корупції та боротьба зі злочинами у сфері службової діяльності.

Злочини у сфері службової діяльності, як правило, майже не існують окремо, ізольовано від інших видів злочинної діяльності. Найчастіше службові правопорушення є тим засобом, за допомогою якого службова особа вчиняє інший, серйозніший і тяжчий злочин, аби досягнути бажаного злочинного результату. Відомі випадки контрабанди, порушення законодавства про бюджетну систему України, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та інші злочини, вчинені внаслідок зловживання владою, перевищення влади чи службових повноважень.

У загальній структурі злочинності протиправні діяння службових осіб становлять від 2,9% до 4,1% і характеризуються як одні з найбільш суспільно небезпечних, оскільки завдають істотної шкоди інститутам державної влади, економіки та соціального забезпечення громадян.

Незважаючи на окремі позитивні результати останніх років у виявленні злочинів у сфері службової діяльності, спостерігається погіршення стану розслідування кримінальних проваджень і скерування їх до суду. Так, у 2015 р. у сфері службової діяльності було зареєстровано 15 560 злочинів, повідомлення про підозру отримали 6883 особи, а до суду було скеровано тільки 5288 кримінальних проваджень. На ефективність розслідування службових злочинів впливає постійний тиск підозрюваних (обвинувачених) службових осіб та їх оточення, які чинять протидію досудовому розслідуванню. За даними МВС України та ГПУ щодо обліку погроз на стадії досудового слідства з виконання останніми своїх службових обов'язків, зареєстровано кримінальні провадження: 2007 р. – 723; 2008 р. – 712; 2009 р. – 727; 2010 р. – 682; 2011 р. – 529; 2012 р. – 305; 2013 р. – 483; 2014 р. – 521; 2015 р. – 500*.

Ефективне подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері

* За даними статистики Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України за 2007–2015 р.р. – К. : МВС України, 2016. – 36 с.

службової діяльності неможливе без теоретичного переосмислення, правового і тактичного удосконалення щодо забезпечення подолання такої протидії. Водночас високий рівень корупції в зазначеній сфері зумовлює необхідність розробки нових форм і методів виявлення та подолання протидії слідству, удосконалення порядку виконання окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів для подолання зазначеної протидії.

Дослідженню проблем протидії під час розслідування злочинів присвячені праці зарубіжних учених: Т. Авер'янової, О. Александрова, О. Андрєєва, Е. Баєвої, Р. Белкіна, І. Бобрикова, О. Гетьманова, В. Дементьєва, С. Іванова, В. Карагодіна, І. Клімова, Л. Лівшиця, Р. Мартиненка, О. Маслова, І. Нецкіна, І. Ніколайчука, В. Образцова, В. Овечкіна, А. Петрової, Б. Трощинського, О. Стуліна, В. Трухачова, В. Фондєєва, О. Федоренка, В. Фельдлюма, С. Чегодаєва, М. Щеголаєва та ін.

В Україні проблеми подолання протидії під час розслідування злочинів є предметом дослідження О. Александренко, Л. Аркуші, О. Бауліна, В. Бахіна, П. Біленчука, В. Бойко, Т. Варфоломєєвої, В. Галагана, В. Гончаренко, І. Грицюка, М. Губенко, Л. Гули, О. Гуміна, К. Гутнік, М. Даньшина, М. Джиги, О. Дубинського, В. Зеленецького, Н. Кліменко, Г. Кожевникова, І. Козаченка, В. Корж, М. Корнієнка, Є. Лук'янчикова, В. Малярєнка, М. Михеєнка, В. Нора, П. Пилипчука, Д. Письменного, Р. Савонюка, З. Смітєнко, С. Стаховського, Р. Степанюка, В. Трепака, Р. Шехавцова, В. Шумського, В. Шепітька, Б. Щура та ін.

В останні роки в Україні захищені дисертації, предметом дослідження яких були окремі, безперечно важливі, аспекти подолання протидії під час розслідування злочинів. Проте більшість праць мають постановочний характер або ж стосуються лише загальних аспектів окремої проблеми подолання протидії. Також реформа кримінального процесуального законодавства (2012 р.) внесла суттєві зміни та колізії щодо подолання такої протидії. Актуальним питанням щодо подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є створення ефективної методики

виявлення і документування такої протидії, зокрема із застосуванням тактичних прийомів, операцій та комплексів слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Наведені питання та необхідність їх вирішення з формулюванням науково обґрунтованих пропозицій для впровадження на законодавчому та практичному рівнях свідчать про актуальність теми дисертації, що й зумовило її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено на виконання Зasad державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014–2017 роки, затвердженої Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII. Тема дослідження відповідає тематиці рекомендованого Академією правових наук України «Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, а також Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., визначених постановою Президії Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10; Пріоритетних напрямів дисертаційних досліджень, що потребують першочергового розроблення і впровадження у практичну діяльність правоохоронних органів на період 2011–2015 рр.

Дослідження виконано згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри кримінального права і процесу ІНПП НУ «Львівська політехніка». Тема дисертації затверджена Вченою радою НУ «Львівська політехніка» 26.03.2013 (протокол № 60); тема була уточнена 23.06.2015 (протокол № 14).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексне вивчення особливостей подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, а також розроблення та обґрунтування на цій основі пропозицій, спрямованих на удосконалення правового та криміналістичного забезпечення подолання такої протидії та практики його застосування.

Для досягнення мети були поставлені такі *задачі*:

- дослідити стан наукового розроблення проблеми протидії розслідуванню злочинів;

- надати криміналістичну характеристику протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

- визначити коло осіб, які здійснюють протидію під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

- окреслити особливості протидії як корелюючого фактора в процесі виявлення та відкриття кримінального провадження щодо злочинів у сфері службової діяльності;

- охарактеризувати планування розслідування злочинів у сфері службової діяльності з метою подолання протидії;

- визначити форми взаємодії при подоланні протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

- обґрунтувати і надати рекомендації з удосконалення правового забезпечення щодо подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

- окреслити організаційно-тактичні заходи з подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

- дослідити особливості забезпечення безпеки осіб, які є учасниками процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із розслідуванням злочинів у сфері службової діяльності.

Предметом дослідження є особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є система загальнонаукових та спеціально-юридичних методів і прийомів наукового пізнання. З урахуванням специфіки теми, мети і задач роботи використано різні методи дослідження. Зокрема, *діалектичний метод* дозволив розглянути усі питання теми в динаміці, виявити їх взаємозв'язок і взаємозумовленість та сприяв розумінню об'єкта дослідження щодо поєднання потреб наукових досліджень та практики подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності (розділи 1–3). Застосування *методу системного*

аналізу правових норм дозволило виявити прогалини та суперечності в нормативно-правових актах і сформулювати пропозиції для удосконалення чинного законодавства (підрозділи 3.1, 3.2). *Історико-правовий метод* дав можливість дослідити генезу наукової думки щодо змісту правових понять протидії розслідування злочинів (підрозділи 1.1, 1.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для опрацювання стану наукової розробленості проблем подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1). *Системний метод* дав змогу визначити структурованість протидії досудовому розслідуванню, системність його стадій, ознак, завдань, а також характерні риси (підрозділи 1.1–1.3, 2.3). *Статистичний метод* використано для підтвердження одержаних теоретичних висновків даними аналізу слідчої практики (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2), а *соціологічний метод* – під час анкетування та аналізу матеріалів опитування слідчих Національної поліції та прокуратури, вивчення даних кримінального провадження за злочинами у сфері службової діяльності (підрозділи 2.1–2.3, 3.2).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі філософії, теорії управління, правової статистики, соціології, криміналістики, кримінального, кримінального процесуального права, оперативно-розшукової діяльності, інших галузевих правових наук.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що визначають кримінально-процесуальні та криміналістичні засади подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Емпіричну основу дослідження становлять результати узагальнення оперативної та слідчої практики. Розглянуто дані офіційної статистичної звітності Генеральної прокуратури та МВС України за 2010–2015 рр.; матеріали 175 кримінальних проваджень із проблематики дослідження (Волинська,

Львівська, Івано-Франківська, Київська, Одеська області) протягом 2011–2015 рр.; узагальнені результати опитувань 250 слідчих прокуратури та МВС України (підрозділів Національної поліції України).

Наукова новизна одержаних результатів. У дослідженні сформульовано низку нових положень і висновків, які мають вагоме значення для теорії кримінального процесу та юридичної практики. До найбільш суттєвих з них віднесено такі:

уперше:

запропоновано авторське визначення поняття протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності як своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою створену систему способів приховування інформації про злочини посадовими особами та розроблення ними тактичних прийомів впливу на слідчого, аби перешкодити повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів;

- встановлено обставини, що впливають на результати подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: недосконалість розроблення методики розслідування зазначених злочинів, яка полягає у неврахуванні фактора протидії під час її формування; корумпованість державних чиновників правоохоронних органів; висока прибутковість від отримання неправомірної вигоди слідчим тощо;

- запропоновано процес подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності визначати як окрему форму оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування, яка складається з таких елементів: документування фактів й обставин злочинної протидії осіб з використанням негласних слідчих (розшукових) дій тощо;

- напрацьовано низку пропозицій щодо змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення ефективності процесу подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

удосконалено:

- елементи криміналістичної характеристики протидії під час

розслідування злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняється особами, які є учасниками кримінального провадження, та іншими особами; форми та способи протидії, рівень, структуру, динаміку тощо;

- наукові положення планування розслідування злочинів у сфері службової діяльності задля подолання протидії, що полягає в необхідності: впровадження специфічного (максимально закритого) режиму інформаційного обміну серед учасників процесу розслідування; введення у загальний план слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дії щодо виявлення і документування протидії слідству за конкретними складами злочинів, передбачених статтями КК України;

- пропозиції щодо поліпшення правового забезпечення подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності шляхом внесення змін і доповнень до КПК України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

набули подальшого розвитку:

- вчення про способи приховування злочинів у сфері службової діяльності на етапі виявлення та відкриття кримінального провадження, до яких віднесено: неповідомлення про службові злочини; спотворення відповідей на офіційні запити працівників оперативних підрозділів або слідчих органів тощо;

- форми взаємодії у подоланні протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: обмін інформацією про суб'єктів протидії; доручення оперативним працівникам проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій тощо;

- організаційно-тактичні засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, які зумовлюють побудову тактичної моделі здійснення слідчих (розшукових) дій (допиту, обшуку та ін.), проведення тактичних операцій з метою створення переваг слідчого перед основними фігурантами кримінального провадження;

- рекомендації щодо організації захисту учасників кримінального провадження під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності:

створення окремої структури в правоохоронних органах щодо здійснення безпеки особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві; ведення оперативними підрозділами інформаційно-накопичувальних справ тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції є основою для подальшого розроблення криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності, удосконалення її положень, а також втілення сформульованих рекомендацій у практичну діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Виходячи із цього, наведені в дисертації положення можуть бути використані у:

- *науково-дослідній роботі* – як підґрунтя для подальших досліджень процесуальних і криміналістичних аспектів виявлення та розслідування злочинів у сфері службової діяльності;

- *законотворчій діяльності* – як основа для розробки та внесення змін і доповнень до чинного законодавства України з питань протидії злочинності в цілому та у сфері службової діяльності зокрема;

- *практичній діяльності правоохоронних органів* – як рекомендації, спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності в боротьбі з протидією розслідуванню злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності (акт про впровадження результатів дисертації № 7 від 29.03.2016);

- *навчальному процесі* – під час викладання курсів «Кримінальний процес», «Криміналістика», спеціальних курсів з організації розслідування окремих видів злочинів у вищих юридичних навчальних закладах (на юридичних факультетах), у системі підвищення кваліфікації працівників прокуратури і суддів, а також для підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів: підручників, посібників, курсів лекцій, практикумів (довідка про використання результатів дисертаційного дослідження № 67-01-493 від 01.04.2015).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки і

пропозиції розроблені автором самостійно. Ідеї та розробки, що належать співавторові, разом з яким були опубліковані праці за темою дослідження, у роботі не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано та обговорено на кафедрі кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології НУ «Львівська політехніка». Результати наукових досліджень, висновки та пропозиції автора оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 12 червня 2013 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 21–22 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції KNOWLEDGE SOCIETY (м. Лодзь, 30–31 жовтня 2014 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 27 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 9–10 жовтня 2015 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції за результатами дослідження викладено автором у дев'яти наукових статтях, які опубліковані в наукових фахових юридичних виданнях, одна з них – у зарубіжному виданні, та у п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з яких 180 – основний текст, 28 сторінок – список використаних джерел (271 найменування), 18 – додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Стан наукового розроблення проблеми протидії під час розслідування злочинів

В умовах інтеграції України до Європейського Союзу дедалі більшої актуальності набуває необхідність створення чіткої системи протидії корупційній злочинності. Саме подолання протиправної поведінки службових осіб є дієвим шляхом протидії злочинам у сфері службової діяльності. Водночас, як свідчить практика, в процесі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності виникають певні труднощі, які зумовлені витонченим характером протидії та низкою її особливостей, що полягають у способах та формах впливу підозрюваних (обвинувачених) службових осіб на хід розслідування. Подолання такої протидії потребує удосконалення і правового, і криміналістичного забезпечення. Тому одним з ключових завдань держави на сучасному етапі є формування адекватних правових та організаційних механізмів у протидії такій злочинності, яка руйнує систему захисту національних інтересів та охорони законних прав і свобод громадян.

У структурі окремої криміналістичної методики як певний елемент потрібно виокремлювати заходи щодо усунення протидії розслідуванню злочинів. Саме таке формулювання проблеми є справедливим, оскільки розслідування будь-яких видів злочинів передбачає реагування на перешкоджання розслідування злочинів. Важливо визначити типові методичні рекомендації, спрямовані на усунення (або нейтралізацію) протидії розслідуванню злочинів. Форми протидії розслідуванню обираються залежно від обставин. Це пов'язано з кримінальною ситуацією, що склалася, видом злочинної діяльності, встановленням або невстановленням правоохоронними

органами конкретних обставин злочинної події, узяттям певних осіб під варту тощо [263, с. 25].

Проблеми визначення місця й ролі подолання протидії досудовому розслідуванню досліджували вчені радянської епохи: О. Баєв, Е. Баранов, Р. Белкін, І. Биховський, О. Васильєв, І. Герасимов, Г. Доспулов, Л. Драпкін, А. Дулов, М. Іванов, В. Карагодін, В. Колмаков, В. Лавров, І. Лузгін, Г. Мудьюгін, В. Овечкін, О. Ратінов, Л. Росказов, М. Яблоков, І. Якимов та ін.

Відповідно до «Глумачного словника української мови» слово «протидія» означає: чинити опір, противитися, вператися кому-, чому-небудь [48, с. 511].

М. Іванов визначає юридичне розуміння протидії в кримінальному судочинстві як спосіб ухилення від відповідальності; це повторюваний у різних і в одних і тих же осіб об'єктивно та суб'єктивно детермінований комплекс взаємозв'язаних вербальних, поведінкових і матеріальних актів, які здійснюються свідомо після вчинення злочину з метою повного або часткового ухилення від відповідальності [115, с. 95].

Як свідчать результати вивчення наукових джерел, спочатку вказану проблему досліджували вчені-криміналісти. Особливо плідно у цьому напрямі працював Г. Гросс, який 1908 р. розробив та опублікував «Настанову для судових слідчих», де міститься спеціальний розділ і подана характеристика різноманітних прийомів протидії, здійснюваних злочинцями під час кримінального судочинства [75, с. 27–63].

На початку радянської епохи ці проблеми доволі активно досліджував криміналіст І. Якимов [270]. У подальшому до вирішення завдань, обумовлених протидією злочинців, долучились і фахівці з інших галузей науки та практики, насамперед, учені-процесуалісти.

Не залишались осторонь цієї тематики і суб'єкти нормотворчої діяльності. Зокрема, в історичному контексті заслуговує на увагу Наказ поліції (Російської імперії) про порядок першочергового дослідження злочинів і проступків 1860 р., у п. 36 якого було зазначено: якщо обвинувачений відмовляється від дачі підписки про явку до слідчого і суду, то про його

упертість складається при двох свідках протокол, а сам обвинувачений може бути, у випадку потреби, підданий особистому затриманню [270, с. 76].

Перше визначення протидії розслідуванню злочину сформулював Л. Росказов 1945 р. в методичному огляді «Симуляція преступлений» як штучне створення обстановки якого-небудь злочину, щоб замаскувати інший злочин або підготувати для цього в майбутньому [174, с. 3].

Визначити протидію розслідуванню спробував 1950 р. і В. Колмаков, зазначивши, що це процес пошуку істини й боротьби з протидіючими йому силами та свідомо активних дій злочинців, спрямованих на зрив, зміну цілей слідчої дії [129, с. 5–6].

У 1963 р. О. Васильєв у підручнику з криміналістики розглядає протидію розслідуванню як штучне створення певної обстановки з метою приховування дійсної події злочину [140, с. 330].

О. Ратінов (1967 р.) вважає, що протидія розслідуванню злочинів може здійснюватися як в активній, так і в пасивній формах. Під активною протидією він розуміє цілеспрямований вплив на носіїв доказової інформації або перешкоджання доступу до неї: давання неправдивих показань, обман, приховування та знищення речових доказів, створення інсценувань, примушення до давання неправдивих показань, непокора й прямиї опір слідчому тощо. Пасивна ж протидія полягає у невиконанні необхідних дій: неповідомленні запитуваних відомостей, ненадання допомоги, нез'явленні за викликом для провадження слідчої дії, замовчуванні відомих фактів, відмові від давання показань і т. д. [194, с. 167].

На наш погляд, всі способи приховування злочину, за винятком лише пасивних способів приховування, вимагають витрати певного часу. Тим часом у багатьох випадках злочинець здійснює приховування злочину вже після його вчинення і відчуває при цьому природний дефіцит часу. Це позначається на виборі способу приховування злочину, неповноті або недбалості інсценувань, їх розрахунку на тимчасову дію приховування. Тимчасові пасивні способи приховування злочинів, як зазначають О. Васильєв, Г. Мудьюгін та

М. Якубович, вимагають значно менше клопоту і часу, ніж активні. Як правило, таку мету ставлять перед собою злочинці, які нічим не пов'язані з об'єктом їхнього посягання, зокрема, з потерпілим. Правда, не можна повністю відкидати можливість застосування способу тимчасового приховування з тією ж метою і особою, тісно пов'язаною з об'єктом злочинного посягання [44, с. 70].

І. Лузгін (1973 р.) на прикладі інсценування крадіжки з метою приховання способу розкрадання показав, що злочинець розраховує на зовнішню відмінність подій, а саме інсценування стає можливим завдяки внутрішній схожості однієї з істотних ознак цих подій, а також розраховує на введення органів розслідування в оману, ускладнення слідства [159, с. 47–48].

У подальшому цю концепцію розвинув Є. Баранов і сформулював більш розгорнуте визначення протидії розслідуванню злочинів. На його думку, протидія – це свідома, умисна діяльність правопорушника, спрямована на приховування злочину або шляхом видозміни обстановки на місці події або в іншому місці з метою замаскувати дійсну подію, створити уявлення про достовірність злочину і тим самим направити слідство на помилковий шлях [18, с. 10–11].

В. Овечкін (1975 р.) встановив способи протидії слідству у формі приховування злочинів і умовно поділив їх на дві групи: а) способи, що виступають у формі перешкод в отриманні органами попереднього розслідування інформації про злочин, і б) способи, які виступають у формі перешкод щодо отримання органами попереднього розслідування інформації про злочин і видачі замість неї помилкової інформації. До першої групи способів він відніс: 1) переміщення матеріальних джерел інформації про злочин; 2) маскуванню матеріальних джерел інформації про злочин; 3) знищення матеріальних, а в деяких випадках і ідеальних (люди) джерел інформації про злочин; 4) ухилення від явки в орган розслідування; 5) відмова від дачі свідчень; б) недонесення.

До другої групи дослідник відносить: 1) фальсифікацію; 2) інсценування; 3) свідомо помилкове повідомлення з метою приховання злочину і 4) свідомо помилкове свідчення з метою заховання злочину [180, с. 5].

За твердженням С. Журавльова, протидію розслідуванню слід розглядати як систему дій (чи бездіяльності), які переслідують мету перешкоджати залученню слідів злочину до сфери кримінального судочинства та подальшому їх використанню як судових доказів [101, с. 345].

На наш погляд, запропоноване визначення викликає такі суперечності: 1) протидія розслідуванню – це завжди активна діяльність; її необхідно відрізнити від усіляких перешкод розслідуванню. Тому твердження про те, що протидією може виступати бездіяльність, суперечить логіці; 2) протидія розслідуванню не обмежується тільки перешкоджанням залученню слідів злочину до сфери кримінального судочинства. Це більш широкий спектр дій, які перешкоджають розслідуванню злочинів.

Із цього приводу Є. Москвін указує, що протидія розслідуванню може виступати як спосіб діяльності, спрямований не лише на перешкоджання залученню слідів злочину до сфери розслідування, але й на створення слідів неправдивого злочину, інсценування злочинної події. У таких випадках особа, яка протидіє розслідуванню, навпаки, прагне «залучити» сліди неправдивого злочину, інсценованої події до сфери кримінального процесу, щоб вони в подальшому були оцінені як докази [171, с. 138].

А. Дулов розрізняє: 1) дії-перешкоди; 2) протидію. На його думку, протидія – свідомо активна діяльність учасника, спрямована на зрив, зміну цілей слідчої дії. Протидія може виявлятися в застосуванні фізичних дій, в умисному спотворенні виконуваної функції (у передачі неправдивої інформації), у свідомому створенні гостроконфліктної ситуації, у створенні перешкод здійсненню функцій іншими особами (навмисне відволікання уваги тощо) [95, с. 284, 285].

В. Карагодін (1992 р.) на основі вчення О. Ратінова удосконалює окремі форми протидії розслідуванню і класифікує на наступні види: дії, що перешкоджають

розкриттю злочину; дії, що перешкоджають притягненню до відповідальності винних і сприяють залученню невинних; дії, що перешкоджають встановленню характеру і розміру шкоди; дії, що перешкоджають встановленню обставин, які характеризують особу винного і впливають на ступінь і характер його відповідальності; дії, які спрямовані на перешкоджання встановленню причин та умов, що сприяли вчиненню злочину [121, с. 138–139].

Окрім цього, дослідник класифікує види протидії також за структурою (складні – система дій, операцій, прийомів; прості – одиничні дії, операції, прийоми), щодо часу розслідування (які здійснюються до, в період проведення та після завершення розслідування), і відзначає можливість подальшої диференціації в середині цих класифікаційних груп за іншими підставами [122, с. 21–31].

На думку автора, протидія розслідуванню може бути визначена як діяльність зацікавлених осіб, спрямована на перешкоджання виявленню і розслідуванню злочинів за допомогою створення перешкод на шляху встановлення істини в кримінальному провадженні. При цьому протидія розслідуванню злочинів не є однозначною, вона може виявлятися в різних видах та формах.

З цього приводу Р. Белкін зазначає, що відповідно до конкретного злочину слід розрізняти «внутрішню» та «зовнішню» протидію. Під «внутрішньою» розуміється протидія, яка вчиняється тими або іншими особами, у будь-якій формі причетними до розслідування: підозрюваними й обвинуваченими, свідками та потерпілими, спеціалістами й експертами, випадковими особами, які опинилися на місці події, та ін. Для них усіх характерне володіння якоюсь інформацією про подію і прагнення приховати, змінити або знищити цю інформацію та (або) її носії. «Зовнішня» протидія – це діяльність осіб або не пов'язаних з даною подією та особою, яка проводить розслідування, або пов'язаних зі слідчим процесуальними, службовими чи іншими владними стосунками або іншими залежностями [27, с. 355].

Р. Мартиненко виділяє також такий вид протидії розслідуванню як

«комунікативну протидію» [164, с. 8–12], О. Головін – «стратегічну» чи «організовану» протидію [68, с. 147] тощо.

У криміналістичній літературі певному науковому аналізу піддавалися прояви протидії розслідуванню (приховування злочинів, вплив чи посягання на доказову інформацію, неправдиві свідчення окремих категорій осіб та ін.). Окремі науковці зверталися лише до аналізу приховування злочинів як форми протидії розслідуванню (І. Ніколайчук) [176, с. 233], О. Коваль виокремлював та характеризував більш широкі прояви таких аспектів протидії, як корупція в правоохоронних органах [125, с. 163–170].

На наш погляд, потрібно наголосити, що основним чинником, який спонукає злочинця вживати заходів щодо приховування злочину, є бажання уникнути викриття і відповідальності за скоєне. Але саме це бажання може бути обумовлене різними причинами. Найчастіше це, зрозуміло, страх перед покаранням, особливо при вчиненні таких злочинів, за які загрожує позбавлення волі на тривалий термін або навіть виняткова міра покарання. Іноді злочинцем керує не тільки і навіть, можливо, не стільки страх перед покаранням, скільки сором, боязнь ганебного розголосу. В інших випадках прагнення уникнути викриття продиктоване бажанням якомога довше продовжувати злочинну діяльність, що характерно для злочинців-рецидивістів. Нарешті, приховування злочину здійснюється і тоді, коли воно виступає обов'язковим елементом способу вчинення злочину, тобто сам злочин неможливо вчинити без спеціальних завчасних заходів приховування. Таке становище виникає при здійсненні тривалих розкрадань.

Р. Белкін ще в ХХ ст. (1997 р.) зробив висновок: якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли переважно різні форми та способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося більш широким змістом і може бути визначене як навмисна діяльність з метою перешкоджання вирішенню завдань розслідування й у кінцевому підсумку встановленню істини у кримінальній справі [30, с. 129].

Ми можемо стверджувати, що на основі вивчення досліджень М. Яблокова та О. Головіна сформувалася система теоретичних і практичних знань, пов'язаних із протидією розслідуванню злочинів [68, с. 144], а висновки, зроблені В. Коржом, отримали розвиток у новій окремій криміналістичній теорії – вченні про протидію розслідуванню злочинів та способи її подолання [134, с. 251].

Дослідження проблем подолання протидії під час розслідування злочинів в період незалежності України здійснили такі науковці, як: О. Александренко, В. Антонов, Л. Аркуша, В. Бахін, І. Грицюк, М. Даньшин, Е. Дідоренко, В. Кувалдін, Є. Лук'янчиков, К. Муравйов, В. Корж, В. Попов, Р. Савонюк, Р. Степанюк, І. Тішутіна, Л. Удалова, В. Шепітько, Р. Шехавцов, Б. Щур та ін.

Е. Дідоренко підкреслює, що зважаючи на те, що злочинність у ХХІ столітті зазнала суттєвих якісних та кількісних змін, а саме: «...пошук засобів виживання, задоволення у будь-який спосіб нагальних потреб призвели значну масу населення, передусім молоді, до нехтування правом і законом, протиправної поведінки та злочинних проявів» [86, с. 5], змінились і підходи вчених щодо визначення змісту поняття «протидія кримінальному судочинству». Окрім того, як з цього приводу зауважив К. Муравйов, попередження ухилення громадян, які притягаються до кримінальної відповідальності, від дізнання, слідства, суду, відбування покарання і виконання певних обов'язків є одним із найважливіших напрямів розшукової роботи органів внутрішніх справ [172, с. 68].

Зміст цієї діяльності вчений пов'язує зі здійсненням системи заходів процесуального, оперативно-розшукового, адміністративно-правового характеру, тобто протидію правоохоронним структурам він розглядає через зазначені форми і види суспільних відносин.

Р. Савонюк сутність цієї проблеми висвітлив так: «Виникає питання, що це – криміналізація суспільства перехідного періоду чи спроба таким шляхом вийти з того становища, в якому воно знаходиться зараз; грубе порушення чинного закону чи недієвість самих законів; невміння чи неможливість

працювати на основі закону тих, хто наділений правом його застосувати?» [200, с. 65].

Російські вчені І. Антонов, В. Кувалдін та В. Попов під протидією розглядають «...реакцію кримінального середовища на охоронну діяльність держави з широким використанням різних механізмів, які забезпечують безпеку злочинних структур від правосуддя» [7, с. 4].

На наш погляд, така протидія – це складний комплекс різносторонніх прийомів, хитрощів та ін. злочинців, які перешкоджають ефективному запобіганню, виявленню, розкриттю, розслідуванню та судовому розгляду вчинених ними злочинів і сприяють максимальному пом'якшенню покарання.

О. Васильєв зазначав, що накопичення матеріалів узагальнення слідчої практики поряд із загальним завданням удосконалення розслідування і підвищенням його ефективності поставило перед криміналістами на сьогодні проблему підняття наукового рівня і практичної корисності методики розслідування як блока, що синтезує використання засобів криміналістичної техніки і слідчої тактики, і як галузі, що має власний, значно більш широкий зміст, ніж той, який вона мала до останнього часу [46, с. 3].

В. Бахін відзначає, що сучасна протидія розслідуванню змінилася не тільки якісно (нові форми, засоби і методи здійснення), але й масштабно, особливо в межах діяльності організованої злочинності. Тому якщо раніше можна було вважати, що майстерності і засобів, які знаходяться в арсеналі слідчих і оперативних працівників, в цілому достатньо для виявлення та подолання хитрощів і вивертів злочинців, то натеper цього явно мало, тому що їм протистоїть не просто більш професійний і оснащений сучасними технічними можливостями злочинець, а армада сил та засобів стійкої та організованої злочинності, яка здатна до боротьби з державою [21, с. 202].

Є. Лук'янчиков пише, що сучасна злочинність характеризується не тільки кількісними, а й якісними змінами. Протидія розслідуванню з боку осіб, які намагаються уникнути відповідальності, постійно загострюється і набуває нових форм, передусім у сфері діяльності організованої злочинності. Саме тому

правоохоронні органи вже не можуть задовольнитися застарілими методиками, тактичними прийомами й рекомендаціями. Поки науковці обговорюють питання щодо доцільності й правомірності застосування психологічного впливу на учасників кримінального судочинства, допустимості обману в тактичних прийомах і комбінаціях, практичні працівники усе це використовують для вирішення конкретних ситуацій [160, с. 215].

Сучасні науковці визначають протидію під час розслідування злочинів наступним чином:

- як складний процес подолання опору злочинців (О. Головін) [68, с. 144–245];

- як своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, що виражається у вигляді одноразово здійснених навмисних дій чи у вигляді структурно складної навмисної діяльності, спрямованої відповідно на приховування, змінення, знищення інформації, яка має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкодити встановленню обставин вчиненого злочину та винуватості причетних осіб (Р. Шехавцов) [255, с. 137–141; 256, с. 160–169];

- відомості про види, способи і прийоми протидії окремих суб'єктів злочину, які необхідно виявляти і ліквідувати (І. Тішутіна) [231, с. 338; 232, с. 187];

- вибір зацікавленими особами певної лінії поведінки, вжитті заходів, спрямованих на створення перешкод у виявленні, вилученні та використанні доказів з метою ухилення від відповідальності підозрюваного (обвинувачуваного) (А. Волобуєв) [57, с. 202];

- системи дій (чи бездіяльності), спрямованої на приховування злочину шляхом недопущення залучення слідів злочину у сферу кримінального судочинства та наступного їх використання як судових доказів (В. Грабовський та О. Лубін) [146, с. 346–347];

- діяльність злочинців, спрямована на дезорганізацію організаційно-правових відносин, що виникають в процесі розслідування злочинів (І. Бобровський) [36, с. 106];

- як вид антисоціальної та іншої діяльності, що включає навмисні чи ненавмисні дії (бездіяльність), які здійснюються учасниками кримінального процесу, а також іншими особами, спрямованої проти досягнення цілей кримінального судочинства (В. Дементьєв, В. Степанов) [83, с. 135];

- це система протиправних дій, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, спрямованих на дезорганізацію роботи із розкриття злочину, перешкоджання досягненню об'єктивної істини у кримінальній справі (А. Кустов) [157, с. 54];

- як сукупність протиправних та інших дій злочинців і пов'язаних з ними осіб, спрямованих на перешкоджання встановленню істини правоохоронними органами в їх діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів (О. Волинський і В. Лавров) [58, с. 93];

- будь-яка протиправна діяльність обвинуваченого (підозрюваного) та осіб, які йому сприяють, з метою ухилення від відповідальності або максимального її пом'якшення (О. Стулін) [221, с. 26].

- як діяльність з приховування і знищення слідів злочину і злочинця та створення інших перешкод у розслідуванні (О. Александренко) [2, с. 43].

Б. Щур зазначає, що в сучасних умовах кримінальним середовищем використовуються такі форми протидії: підкуп, залякування та ін. вплив на потерпілих, свідків і членів їх родин з метою змусити їх відмовитися від дачі показань або змінити раніше дані показання; використання заздалегідь налагоджених корупційних зв'язків в органах влади, правоохоронних органах, ЗМІ для перешкоджання розслідуванню, розвалу чи закриттю кримінальної справи; встановлення нелегальних каналів зв'язку з арештованими членами організованих злочинних груп для узгодження лінії поведінки на слідстві: тероризування свідків, потерпілих та їхніх родичів: фізичне усунення свідків і потерпілих; симуляція різних захворювань, посилення на неіснуюче алібі та ін. для затягування розслідування; використання несумлінних захисників для створення всіляких перешкод розслідуванню, у т.ч. й для передачі затриманому підозрюваному різної інформації від співучасників; цілеспрямована

дискредитація оперативно-розшукових працівників і слідчих, які розслідують злочинну діяльність організованих груп, зокрема за допомогою наклепницьких скарг і заяв; прямі погрози вбивством слідчих, які ведуть розслідування, їхніх близьких, а іноді й реалізація цих погроз; захоплення як заручників працівників правоохоронних органів; спроби вербування працівників ОВС; спроба підкупу слідчих і оперативних працівників та ін. [262, с. 810].

Ми погоджуємося з висновками науковців і можемо на цій основі запропонувати визначення поняття протидії під час розслідування злочинів як своєрідного виду соціальної діяльності, що являє собою створену систему способів приховування інформації про злочини та розроблення тактичних прийомів впливу на слідчого з метою перешкоджання повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів.

Також останніми роками було захищено низку кандидатських дисертацій, які пов'язані з тематикою подолання протидії під час розслідування злочинів. Це праця О. Александренко «Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню» (2002 р.). Вона присвячена комплексному дослідженню загальних проблем протидії розслідуванню в сучасних умовах боротьби зі злочинністю. Визначено основні шляхи удосконалення правових засобів та запропоновано перспективні напрями використання організаційних і тактичних засобів подолання протидії. Розглянуто питання створення системи заходів попередження протидії розслідуванню як такої [1, с. 17–18].

Р. Шехавцов акцентував увагу на темі «Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і способи їх подолання» (2003 р.). Дисертація має вузьке спрямування щодо вчення про протидію розслідуванню злочинів і способи її подолання. Визначено поняття, форми, способи, суб'єкти протидії розслідуванню. Виконаний аналітичний огляд нормативно-правового забезпечення подолання протидії розслідуванню. Сформульовано рекомендації щодо подолання протидії розслідуванню в формах приховування даних про вимагання, вчиненого ОЗФ, та причетних до нього осіб, і втручання в розслідування шляхом схилення до прийняття рішень і провадження слідчих дій, що не відповідають процесуальним вимогам [257, с. 16].

Б. Щур вивчав «Тактику усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами» (2004 р.). У дисертації наведено теоретичне узагальнення, що виявилось у розробленні тактичних основ усунення (нейтралізації) протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. Проаналізовано певне співвідношення захисного механізму організованої злочинної діяльності і протидії розслідуванню [264, с. 15].

К. Гутнік у дослідженні «Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруги» (2010 р.), розробила систему наукових положень і рекомендацій щодо подолання протидії розслідуванню злочинів, яка чиниться з використанням факторів соціальної напруженості пов'язаних із соціальним протестом суб'єктів, які дестабілізують ситуацію. Визначено фактори соціальної напруженості, які можуть використовуватися суб'єктами у протидії розслідуванню злочинів. Надано характеристику заходам щодо зниження соціальної напруженості, виникнення якої пов'язане з діяльністю зацікавлених осіб з протидії розслідуванню злочину [79, с. 1].

Дослідження В. Трепака присвячено «Розкриттю та розслідуванню хабарництва, вчинюваного суддями, та подоланню протидії засобами оперативно-розшукової діяльності» (2011 р.), а також виявленню та розслідуванню хабарництва у судовій сфері. Окреслено основні оперативно-розшукові засоби з метою забезпечення подолання протидії під час розслідування хабарництва, вчиненого суддями [236, с. 3].

Як зазначали окремі дослідники, криміногенна ситуація в Україні перших років ХХІ ст. залишалася складною. Низка процесів та явищ у економічній, соціальній, політичній, правовій, соціально-психологічній сферах життя суспільства мають криміногенний характер, тобто опосередковано чи прямо сприяють поширенню різних видів та форм злочинної поведінки. Негаразди в економіці негативно впливають на соціальну сферу, зумовлюючи існування таких соціальних факторів криміногенного характеру, як низький рівень матеріального забезпечення більшості людей; різка поляризація населення за

рівнем доходів; зменшення можливостей для легального заробітку, зростання рівня фактичного безробіття тощо [131, с. 61].

З метою подолання протидії під час розслідування злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами та організаціями, у 1999 р. МВС України видало Розпорядження «Про оперативне супроводження кримінальних справ, порушених за матеріалами УБОЗ, що знаходяться на розгляді в судах». На постійній основі проводиться супроводження кримінальних справ щодо організованих груп та їх членів. Одними із напрямів оперативного супроводження є виявлення фактів та джерел витoku інформації про результати та хід досудового слідства й судового розгляду, її використання членами ОЗГ та їх оточенням для знищення доказів, а також документування фактів незаконного впливу на учасників кримінального процесу з боку членів ОЗГ, корумпованих посадових осіб вищих ланок та прийняття заходів щодо нейтралізації таких дій [224, с. 257]. 14 липня 2002 р. Наказом № 700 МВС України затверджена Інструкція з організації роботи, взаємодії органів внутрішніх справ та галузевих служб у виявленні, поставленні на облік, документуванні та знешкодженні організованих злочинних груп і злочинних організацій, їхніх лідерів, активних учасників та оперативного супроводження порушених щодо них кримінальних справ.

Дослідник П. Дерев'янюк під організацією оперативного супроводження кримінальної справи розуміє урегульовану нормативно-правовими актами діяльність оперативних підрозділів з метою пошуку і фіксації нових фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі, а також забезпечення безпеки учасників, які беруть участь у кримінальному судочинстві [85, с. 672].

Згідно зі ст. 101 Кримінально-процесуального кодексу України (1961 р.) оперативно-розшукова діяльність поєднувалася з попереднім слідством. Завдяки вжиттю оперативно-розшукових заходів могли бути одержані предмети й документи, відомості, які мають важливе інформаційне значення і допомагають намітити слідчі версії, виявити свідків і потерпілих, причетних до

вчинення злочину осіб, встановити місця зберігання предметів і документів, важливих для слідства і суду [169, с. 167].

Таким чином здійснювалося оперативно-розшукове подолання протидії під час здійснення досудового розслідування.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (2012 р.) оперативне супроводження кримінальних проваджень оперативними підрозділами самостійно не здійснюється (оперативно-розшукові заходи під час ведення прав кримінального провадження використовувати заборонено), а слідчий сам організовує подолання протидії під час досудового розслідування. У той же час на основі ст. 40 УПК України слідчий під час розслідування тяжких злочинів з метою документування протидії слідству має право залучати оперативні підрозділи для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Доручення слідчого відповідним оперативним підрозділам (ст. 41 КПК) щодо проведення ними слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій має на меті, з одного боку, прискорення розслідування у справі та документування протидії: слідчий не відволікається на проведення нескладних слідчих дій, а з другого – залучення до проведення негласних слідчих (розшукових) дій фахівців з оперативних підрозділів, які мають певний досвід і спеціальну техніку для їх проведення тому, що вони за змістом і тактикою є оперативно-розшуковими заходами.

У підсумку потрібно зазначити, що розвиток теорії протидії розслідуванню злочинів здійснювався поступово в залежності від наукової розробленості проблеми та вдосконалення правових основ кримінального судочинства і характеризується як дії учасників кримінального провадження та інших осіб, які спрямовані на перешкоджання досудовому розслідуванню та встановленню істини у справі.

1.2 Криміналістична характеристика протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності

Для подолання протидії під час розслідування злочинів визначення змісту поняття такої протидії необхідне для безпомилкового застосування її результатів на практиці, глибшого та цілеспрямованішого вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення такої злочинності, розроблення науково обґрунтованих висновків і рекомендацій, спрямованих на удосконалення стратегії і тактики протидії цьому негативному явищу.

Одне із проблемних питань подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності – це процес виявлення і розпізнання ознак злочинних дій та способів учинення протидії підозрюваними (обвинуваченими) службовими особами, їх оточенням та іншими особами.

Злочин як багатогранна, негативна, суспільно небезпечна діяльність людини характеризується багатопланово і може мати соціологічний, кримінологічний, морально-естетичний, криміналістичний та інші аспекти. Питання про поняття, сутність, структуру, види, форми злочинної діяльності досліджуються всебічно кримінальним правом, кримінологією, криміналістикою, оперативно-розшуковою діяльністю і т. ін.

Так, предметом кримінального права є відносини, які виникають у результаті вчинення злочину. Кримінологію визначають як науку про злочинність, її сутність і форми виявлення, причини [152, с. 6]. Судова психологія вивчає закономірності психіки людей, які виявляються за вчинення протиправних дій [95, с. 16]. Криміналістика розглядається як наука про закономірності слідоутворення під час вчинення злочину [23, с. 8].

Така увага з боку науковців до цього соціального явища не є випадковою. Оскільки злочин – це небезпечна діяльність людини, природно, що суспільство зацікавлене в тому, щоб таких явищ було якнайменше, а ті, що вже вчинено, були розкриті і винні притягнуті до відповідальності. Саме тому значна частина юридичних наук і дисциплін покликані сприяти

ефективному вирішенню проблеми боротьби зі злочинністю шляхом своєчасного і якісного виявлення, попередження і розслідування злочинів.

Для характеристики злочинів у сфері службової діяльності дослідники вживають різні поняття, зокрема, такі, як: криміналістична, кримінологічна, кримінально-правова, оперативно-тактична, оперативно-розшукова характеристики.

Поняття криміналістичної характеристики злочинів доволі активно обговорювалося на сторінках наукових видань. Значний внесок у розробку поняття, рівнів узагальнення, структури криміналістичної характеристики зробили В. Бахін, Р. Белкін, О. Васильєв, І. Возгрін, І. Герасимов, О. Колесніченко, В. Коновалова, Г. Матусовський, В. Образцов, М. Салтевський, М. Селіванов, Л. Сергєєв, А. Старушкевич, В. Танасевич, Г. Шурухнов та ін.

Кожна характеристика являє собою опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь [225, с. 339], чогось суттєвого в дійсності, об'єкта в цілому або окремих його частин.

М. Салтевський, наприклад, вважає, що характеристика злочину очевидна з потреб конкретної науки, яка його вивчає, і може бути кримінально-правовою, кримінологічною, адміністративно-правовою, криміналістичною та ін. [215, с. 308].

Досліджуючи сутність криміналістичної характеристики злочинів, науковці зауважують, що її практичне використання потребує комплексного підходу, пов'язаного із залученням даних інших видів характеристик злочинів (кримінально-правової, кримінологічної, кримінально-процесуальної). На можливість існування кримінально-процесуальної характеристики злочинів вказує, зокрема, А. Старушкевич [219, с. 5].

Визначальним для процесу розслідування злочинів є вивчення сукупності таких ознак та рис кримінального правопорушення, які нададуть можливість побудувати методіку розслідування злочину, спрогнозувати процеси протидії та спланувати окремі слідчі дії щодо його розслідування. Роль криміналістичної характеристики для побудови методіки розслідування окремих видів злочинів, в тому числі і у сфері службової діяльності, є очевидною, оскільки вона являє

собою сукупність найбільш важливих для розслідування відомостей, правильне використання яких забезпечує повноту та якість розслідування. Підтвердженням цього є той факт, що «за останні сорок років фактично кожному методу розслідування злочинів розроблено з формулюванням криміналістичної характеристики відповідного виду злочину і рекомендацій щодо використання її даних для вибору найефективніших методів розслідування та розкриття злочинів» [163, с. 33].

Окрім цього, розуміння криміналістичної характеристики злочинів робить роботу слідчого ефективною, цілеспрямованою і економною, дозволяє знаходити оптимальні рішення завдань, що стоять перед ним при реалізації функцій кримінального переслідування [166, с. 148].

Криміналістична характеристика – поняття не нове, проте досить суперечливе та дискусійне. Одним з перших в криміналістичній літературі поняття «криміналістична характеристика злочинів» запропонував О. Колесніченко (1967 р.). Він писав, що загальна характеристика окремого виду злочину постає важливою основою всіх окремих методик, і в той же час злочини мають і загальні риси криміналістичного характеру [128, с. 10].

На сьогоднішній день, немає ні єдиного визначення криміналістичної характеристики злочинів, ні уніфікованого переліку складових елементів її структури, ні цілісної концепції цієї категорії. Упродовж всього періоду розвитку уявлень про криміналістичну характеристику злочинів вчені були одностайні, мабуть, тільки щодо визнання криміналістичного значення цієї категорії та її системного характеру [163, с. 35]. На цьому єдність у розумінні суті криміналістичної характеристики закінчується, і далі йдеться про авторські інтерпретації визначення її поняття та елементного складу.

Так, О. Філіппов, В. Танасевич і В. Образцов криміналістичну характеристику злочинів визначають як систему даних про злочин; І. Герасимов, С. Косарев, М. Селіванов – як систему інформації про злочин; М. Яблоков, С. Винокуров під криміналістичною характеристикою розуміють систему ознак злочину; Л. Драпкін, В. Карагодін – типові ознаки і властивості

злочину тощо [143, с. 310; 226, с. 102; 144, с. 333; 138, с. 42; 205, с. 130; 267, с. 67; 53, с. 8; 90, с. 349].

Проте аналіз визначень криміналістичної характеристики злочинів, запропонованих різними авторами, не вказує на їх принципові відмінності, а скоріше свідчить про варіативний характер досліджень, спрямованих в основному на подальше вивчення даної категорії, класифікацію її компонентів та визначення їх змісту.

Так, В. Танасевич і В. Образцов в поняття криміналістичної характеристика злочинів включають: способи вчинення злочинів окремого виду; технічні засоби, застосовані злочинцями; типові матеріальні сліди, які можуть мати значення речових доказів; предмети посягання; особистість злочинця і потерпілого та ін. [226, с. 101–102].

Р. Белкін, узагальнюючи наукові погляди О. Васильєва, І. Возгіна, І. Герасимова, О. Колесніченка, В. Коновалова, В. Танасевича та ін. на поняття криміналістичної характеристики злочинів, визначив такі її елементи:

- типові слідчі ситуації, засновані на вихідних даних;
- способи вчинення і приховування злочинів, маскування;
- типові матеріальні сліди і можливі місця їх знаходження;
- характеристика особистості злочинця;
- обстановка вчиненого злочину (місце, час та інші обставини) [29, с. 734].

На наш погляд, спосіб учинення протидії також є одним з елементів криміналістичної характеристики злочину і сприяє встановленню ознак інших елементів характеристики.

Ми підтримуємо думку про те, що спосіб злочину має комплексну структуру, в якій разом з кримінально-правовими елементами характеристики діяння (дії (тобто прийоми і способи) і бездіяльність) значне місце займають аналіз процесуальних форм доказування і методика збирання інформації криміналістичними засобами. Спосіб злочину в кримінальному праві може бути кваліфікуючою ознакою і мати вплив на вид і розмір покарання. У п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України зазначено, що обставинами, які підлягають доказуванню у

кримінальному провадженні, є подія кримінального правопорушення (час, місце та спосіб учинення злочину).

З точки зору криміналістики спосіб злочину за змістом є набагато об'ємніше поняття кримінально-правового та кримінально-процесуального поля і служить джерелом відомостей, які необхідні для розроблення засобів, прийомів і методів виявлення та розслідуванні злочинів [114, с. 54].

Слідчий, встановивши спосіб злочину, може визначити особу, яка його вчинила. Про це писав С. Голунський і Б. Шавер: «...розробка питань методики йде по шляху від способів учинення злочинів до способу їх розкриття» [69, с. 12].

Це відмічали й інші автори – В. Танасевич і В. Образцов, які вказували, що «саме через спосіб учинення в першу чергу відображається злочинний акт у конкретному середовищі» [226, с. 94–104].

У процесі дослідження підтверджено, що криміналістичне вчення про спосіб злочину базується на емпіричному пізнанні і можливих формах його повторюваності в діях одного і того ж або різних осіб. Вивчення способів злочинної діяльності і механізмів окремих злочинних дій викликані потребами практики виявлення і розкриття злочину. Дуже рідко вдається розкрити злочин, якщо не відомий спосіб його вчинення, а його виявлення є ключем до отримання доказів, характерних саме для цього способу.

У криміналістичній літературі до теперішнього часу відсутнє єдине розуміння способу злочину. Так, Р. Домбровський розглядає окремо способи підготовки, вчинення і приховання злочинів [87, с. 24].

О. Васильєв та Г. Мудьюгін розуміють під способом злочину комплекс дій, які потрібні для досягнення «злочинної мети», і вважають, що його потрібно розглядати в двох аспектах: широкому, тобто саме здійснення і приховання злочину, і вузькому, тобто тільки його вчинення [44, с. 65].

Складова способу вчинення злочину є його приховання, що і постає способом протидії з його виявлення. Р. Белкін, розкриваючи зміст способів

приховування злочину, поділяє на ряд груп, що включають приховування злочину шляхом:

- 1) приховування інформації і/або її носіїв;
- 2) знищення інформації і/або її носіїв;
- 3) маскуванню інформації і/або її носіїв;
- 4) фальсифікації інформації і/або її носіїв;
- 5) можливі також і змішані способи [29, с. 768].

Негативні зміни в структурі і динаміці злочинності, прояв і розвиток нових способів здійснення і приховування злочинів спричиняють особливі вимоги до криміналістичної діяльності. Суб'єктам оперативно-розшукової і слідчої діяльності доводиться стикатися з неприхованими погрозами, підкупом, шантажем свідків і потерпілих. Протидія у формі відмови від допомоги слідству, а також у вигляді надання помилкових свідчень стає настільки поширеною, що особа, яка здійснює розслідування, нерідко виявляється в тупиковій ситуації. У зв'язку з цим вдосконалення прийомів слідчої тактики на основі сучасних досягнень психології є одним з найбільш перспективних напрямів подальшого розвитку криміналістичної науки.

Способи вчинення посадових злочинів досить різноманітні, оскільки вчиняються в різних сферах діяльності посадових осіб. Крім того, дуже часто, виявивши один з типових за способом вчинення злочин цього виду, при належному розслідуванні виявляється цілий масив однорідних злочинів, встановлюються різні форми організованої злочинної діяльності, розширюється коло осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, встановлюються ознаки інших злочинів, які пов'язані з посадовими злочинами [39, с. 36–37].

Формування способу вчинення злочинів, досліджуваної групи, відбувається переважно під впливом обстановки злочину, сфери владних та службових повноважень, якими наділено особу. Вплив обстановки на вибір способу вчинення злочину у цьому виді злочинів проявляється як не в одному іншому. Злочинець намагається використати фактори, що сприяють злочинній діяльності або, використовуючи свої посадові можливості, змінює фактори та

умови діяльності підприємства, установи чи організації в потрібному для себе напрямку [39, с. 37]. Ці види злочинів вчинюються практично в усіх сферах діяльності службових осіб, і кожна сфера значною мірою зумовлює формування способу вчинення злочину. Окрім цього, суттєво впливають на способи вчинення посадових злочинів і особливості фінансово-господарської діяльності підприємства або організації, прогалини законодавчого регулювання, недосконалість організації службової діяльності, недостатність контролю з боку відповідних органів тощо.

Зазначимо, що досліджуваний нами вид кримінальної діяльності службових осіб пов'язаний з учиненням безлічі різних злочинів. Усі ці злочини переважно інтегруються в організованій злочинній діяльності, яка характеризується єдністю умислу її учасників, погодженістю способів, методів і засобів їх підготовки, учинення та приховання, які в основі організують службові особи.

Дослідник В. Нагребельний характеризує службову особу як таку, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади або обіймає на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконує такі обов'язки за спеціальними повноваженнями. Вчений зазначає, що у законодавстві України і діловій практиці термін «службові особи» доволі часто ідентифікується з терміном «посадова особа», хоча в Конституції України (ст. 40, 42, 55, 56), Законі України «Про державну службу» (1993 р.), КАС України (2005 р.) та деяких інших правових актах вони вживаються як різнопорядкові. Службова особа завжди наділена певним обсягом повноважень і в їх межах має право вчиняти дії, що породжують, змінюють або припиняють конкретні правовідносини (наприклад, право найму і звільнення працівників, застосування адміністративних чи дисциплінарних стягнень та ін.). Службові особи можуть застосовувати щодо виконавців заходи організаційного чи виховного характеру, а в необхідних випадках – і примусу; мають право здійснювати

контроль чи нагляд за виконанням і дотриманням законів та інших правових актів. Кожна службова особа зобов'язана діяти лише на підставі, в межах компетенції та у спосіб, що передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами. Порухення службовою особою норм чинного законодавства, зловживання нею своїми правами кваліфікується як незаконна дія, що зумовлює відповідальність перед законом [47, с. 768].

І. Чиж зазначає, що злочин, вчинений службовою особою, – це суспільно-небезпечні протиправні діяння, що посягають на авторитет і правомірну діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності [253, с. 313].

Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, суб'єктом яких може бути лише службова особа, настає лише за умови, що дії такої особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними або службовими повноваженнями. Організаторами, підбурювачами, пособниками умисних злочинів у сфері службової діяльності можуть бути як службові, так і неслужбові особи.

Відповідно до КК України до злочинів у сфері службової діяльності відносять: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365), службове підроблення (ст. 366), службова недбалість (ст. 367), злочини, пов'язані з неправомірною вигодою (ст. 368–370). Крім цього, низка норм КК України передбачає відповідальність за так звані спеціальні види службових злочинів (наприклад, ч. 2 ст. 162, статті 191, 210, 238, 351, 371–373, 375 КК), вчинення яких також обумовлено службовим становищем суб'єкта, але їх основним безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини, такі як: конституційні права та свободи людини і громадянина, господарська діяльність, власність, нормальна діяльність у сфері правосуддя тощо.

В. Кудрявцев наголошує, що нормативне закріплення системи даного виду злочинів на рівні кримінального закону вказує на необхідність розроблення ефективної методики їх виявлення, розслідування і доведення до суду, адже

«вивчення та дослідження антисоціальних явищ переслідує в підсумку одну практичну мету – розробити, а потім здійснити такі науково обґрунтовані заходи, які сприяли б успішному подоланню таких явищ, мінімізували їх наслідки, знешкодили найбільш небезпечні прояви тощо» [155, с. 121].

Якісні показники, що характеризують злочинність, свідчать про те, що вона набуває все більш агресивного, організованого, витонченого характеру. При цьому з погляду криміналістики особливу тривогу викликає все більш активний злочинний вплив на доказову інформацію, здійснюваний з метою приховання злочинної діяльності, що значно ускладнює процес розслідування злочинів. Е. Бабаєва виділяє сучасні чинники, які впливають на доказову інформацію:

- різке зростання питомої ваги злочинів, у структурі механізму яких «закладається» вплив на потенційно можливу доказову інформацію;

- посилення конспірації злочинного впливу;

- професіоналізація злочинного впливу на доказову інформацію;

- масовий відтік з правоохоронних органів кваліфікованих працівників, певна частина яких поповнює ряди кримінальних структур, що позначається на підвищенні рівня злочинного впливу на доказову інформацію

- наступальність злочинного впливу, пов'язана з тим, що члени організованих злочинних груп здійснюють розвідувальні і контррозвідувальні заходи з метою проведення ціленаправленої протидії правоохоронним органам;

- збільшення кількості корумпованих співробітників правоохоронних органів, які виступають суб'єктами злочинного впливу на доказову інформацію [12, с. 12].

Дослідженням підтверджено, що протидію під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності диференційовано на внутрішню і зовнішню форми. До першої форми належить організація протидії підозрюваними й обвинувачуваними, свідками і потерпілими, фахівцями й експертами, яка полягає у прихованні інформації про злочини або надання неправдивих показань чи висновків. Зовнішня протидія здійснюється близькими та родичами

затриманої службової особи (шляхом переконання слідчого або втягування його в корупційну схему), знайомими депутатами, представниками правоохоронних органів (надання прямих вказівок на закриття кримінального провадження); організація діяльності адвокатів у перешкоджанні якісного проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допитів, обшуків), так і фальсифікування документів для підтвердження фальшивого алібі, або признання підозрюваного (обвинуваченого) хворим (психічно та ін.) для госпіталізації з метою уникнення допитів, а також використання корупційних зв'язків зі слідчим суддею щодо ненадання дозволів на проведення окремих слідчих (розшукових) дій (обшуків, зняття інформації з технічних каналів зв'язку та електронних інформаційних систем, арешт майна, та відкриття банківських рахунків та ін.).

Проведене нами анкетування слідчих прокуратури та МВС України дало змогу визначити наступні форми протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, які трапляються на практиці: приховування злочину (вказали 31,3% опитаних); корумпування посадових осіб правоохоронного органу (72,3%); дача неправдивих свідчень (26,4%); фальсифікація доказів (23,5%); знищення матеріалів кримінального провадження (2,3%); знищення доказів у кримінальному провадженні (4,6%); застосування фізичного і психологічного впливу щодо учасників досудового слідства (29,5%); негативне використання засобів масової інформації (ЗМІ) (28,3%) тощо [Додаток А.10].

Зокрема, одним з найпоширеніших способів приховування службових злочинів (перш за все за ст. 191, 210, 366 КК України) є знищення (викрадення, приховання) фінансових та інших важливих документів, за допомогою яких можна прослідкувати рух грошей і матеріальних цінностей. Як правило, це розрахункові, платіжні, звітні, облікові, реєстраційні документи, знищення яких дуже часто ускладнює або взагалі унеможлиблює проведення різних перевірок, і в кінцевому результаті не сприяє об'єктивному встановленню обставин зловживання службовим становищем, хабарництва чи іншого злочину у сфері службової діяльності [12, с. 240].

Так, вивчення кримінальних проваджень за ст. 210 КК України встановлено, що до типових способів приховування службовими особами нецільового використання бюджетних коштів слід віднести: знищення документів (28,3%), внесення до них змін (21,7%), фальсифікація обліку і звітності (36%), виготовлення фіктивних документів (36,4%), знищення матеріальних слідів злочину (45,7%) тощо [218].

Серед основних чинників, які впливають на можливість, повноту і вибір способу приховування злочинів (за ст. 191, 210, 366 КК України), можна виокремити: специфіку фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації; особливості системи документообігу, системи обліку та контролю за прийняттям рішень та їх виконанням; прогалини законодавчого регулювання; недосконалість організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; недостатність контролю з боку відповідних органів; наявність договірних, виробничих та особистих зв'язків посадової особи з представниками інших державних чи комерційних структур, підлеглими особами тощо [218].

А такий злочин, як службове підроблення (ст. 366 КК України) часто є способом приховування інших злочинів (складання завідомо неправдивих документів, видача завідомо неправдивих документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів), наприклад, зловживання владою і службовим становищем (видання неправомірного наказу), перевищення влади і службових повноважень, одержання неправомірної вигоди (включення неіснуючих осіб в наказ на отримання премії та ін.) [218].

Так, відповідно до матеріалів кримінального провадження № 1-98/11 1/441/3/2013 обвинувачений Особа 2, будучи завідувачем сектору проведення податкового аудиту платників податків відділу податкового контролю юридичних осіб ДПІ у Городоцькому районі, достовірно знаючи, що у ТзОВ «Яблуневий дар» при видобуванні води з артезіанської свердловини впродовж 2006–2007 року відсутній дозвіл на спеціальне водокористування та

затверджений у встановленому законодавством порядку ліміт використання води, 29.10.2007 року свідомо вніс до акту перевірки № 75/23-32475074 завідомо неправдиві відомості про відсутність порушень у діяльності ТзОВ «Яблуневий дар» Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту та вказав про підтвердження сум податкового зобов'язання за даними перевірки за 2006–2007 рр., що не відповідає дійсності. В ході розслідування було встановлено, що з метою приховання свого злочину, працюючи у складі комісії з планової перевірки ТзОВ «Яблуневий дар» з питань дотримання вимог податкового та іншого законодавства за період з 01.10.2006 по 30.06.2008, обвинувачений не вжив заходів для припинення спеціально уповноваженим контролюючим органом – Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища у Львівській області порушення вимог законодавства ТзОВ «Яблуневий дар», що сприяло даному підприємству в подальшому самовільно використовувати воду, та не вжив заходів до скерування таких матеріалів за належністю до правоохоронних органів для проведення перевірки порушення правил охорони надр [218].

Аналіз кримінальних проваджень (за ст. 368–370 КК України) щодо давання і одержання неправомірної винагороди дозволяє зробити висновок, що приховування цього злочину, як правило, здійснюється шляхом маскуванню протиправних дій під законну діяльність як з боку посадових осіб, так і осіб, в інтересах яких вчинявся злочин. Зокрема, найбільш поширеними способами маскуванню одержання неправомірної вигоди є: фіктивні кредити, укладення фіктивних договорів, використання для передачі грошей рахунків третіх осіб, фінансування політичної діяльності посадової особи, створення спеціальних фондів, порушення правил проведення державних закупівель та ін. [218].

Досить поширеним видом протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є наявність у службової особи (підозрюваного, обвинуваченого) широкого кола корупційних зв'язків з посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, правосуддя, правоохоронних структур тощо.

У 2015 р. у Львівській області відкрито 254 кримінальні правопорушення, вчинені працівниками правоохоронних органів проти 249 осіб, із них: органів внутрішніх справ – 193 справи; органів прокуратури – 11 справ; Служби безпеки України – 1 справа; Державної податкової служби – 21 справа; митної служби – 13 справ; Державної пенітенціарної служби – 10 справ; працівниками інших правоохоронних структур – 5 справ. Аналіз за статейними ознаками наступний: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) – 42 провадження; перевищення влади чи службового становища (ст. 365 КК України) – 63 провадження; службова недбалість (ст. 367 КК України) – 22 провадження; 28 проваджень, пов'язаних із неправомірною вигодою (ст. 368–370 КК України); 32 провадження за інші злочини у сфері службової діяльності. Найбільш характерні способи ухилення від досудового розслідування зазначених злочинів наступні: зупинено п'ять кримінальних проваджень (п. 1 ст. 280 КПК України) за хворобою підозрюваного, шість проваджень зупинено (п. 2 ст. 280 КПК України) за не встановлення місця знаходження підозрюваного, ухилення підозрюваного від слідства. Відмова застосування запобіжного заходу – тримання під вартою: відмова прокурорами підтримати клопотання – сім випадків, відмова суду від взяття від варту – вісім випадків; скасування апеляційним судом постанови суду про тримання під вартою – 13 випадків [112, с. 2–6].

У процесі дослідження нами протидії розслідуванню її класифіковано за суб'єктами (підозрюваний, обвинувачений, його захисник, інші зацікавлені особи, серед яких можуть бути і колеги по роботі, друзі, близькі слідчому і навіть керівні працівники); за об'єктами (кримінальне провадження, результат його розслідування); за формами і способами (використання процесуальних форм, неформальних способів дії і ін.). Слідчий повинен бути морально і психологічно готовий до протидії, професійно володіти навичками перешкоди йому; для цього необхідно використовувати правові, зокрема, процесуальні засоби боротьби, а у ряді випадків і етичні прийоми. Щоб у слідчого не складалося упередженості, уявного переконання в тому, що протидія наявна, треба оцінювати ситуацію за об'єктивними

ознаками. Зокрема, повинні насторожувати такі дії, як спроби зближуватися зі слідчим (випадкові нові знайомі, які цікавляться матеріалами кримінального провадження, несподівані пропозиції «безкорисливих» послуг і т. п.).

Перешкоджання розслідуванню може здійснюватися і з боку посадових осіб, керівників правоохоронних органів.

О. Стулін підкреслює, що ознаками такої протидії можуть бути: «особливий контроль» за розслідуванням кримінального провадження, почастищення перевірок, необґрунтована передача справи іншому слідчому, просочування важливої інформації у справі, а іноді і прямі вказівки змінити рішення всупереч зібраним доказам» [221, с. 27].

І. Клименко зазначає, що, долаючи протидію, яка організована керівниками правоохоронних органів, слідчий, як правило, стикається з серйозними труднощами [124, с. 64].

Близько 21% опитаних нами респондентів підтвердили, що відчували на собі безпосередньо вплив керівництва правоохоронних органів [Додаток А.13]. Тиск на принципового слідчого може бути як відкритим (шантаж, погрози тощо), так і завуальованим (термінове відрядження, перевід на іншу посаду, зокрема, з підвищенням, скорочення посади, звільнення, покарання за провину). Протидію слідчому з боку підозрюваного (обвинуваченого) можна виявити при спілкуванні з ним. Але заздалегідь потрібно вивчити його особу, характеристики, спосіб життя, попередні судимості, поведінку під час слідства.

Іноді використовується і такий спосіб протидії слідству, як необґрунтоване оскарження дій слідчого, звинувачення його в незаконних методах ведення слідства.

Л. Аркуша дійшла висновку, що при застосуванні корумпованих механізмів протидії зустрічаються випадки, коли хід розслідування, нібито через його суспільно-політичне значення, береться під особливий контроль, наслідком якого є настійливий щоденний пресинг зацікавлених представників владних структур на слідчого, який здійснює розслідування у справі. Найчастіше чергові дії слідчого жорстко контролюються, а іноді і прямо

скеровуються. У результаті матеріали справи в ряді випадків стають надбанням осіб, які не мають відношення до розслідування, що створює канали витоку слідчої інформації, і неможливість відстежити, ефективно припинити чи використовувати їх для цілей розслідування» [8, с. 18].

Протидія з боку таких осіб, зазначає О. Коваль, становить особливу небезпеку для процесу розслідування, адже їх особисті зв'язки з високопосадовими службовими особами надають їм можливість перешкоджати ефективному виявленню, розслідуванню і судовому розгляду службових злочинів, сприяти максимальному пом'якшенню покарання [125, с. 146–147].

Як зауважив А. Халіков, представники різних рівнів правоохоронних органів (МВС, СБУ, прокуратури), наділені значними владними повноваженнями та інформаційними можливостями, за допомогою яких вони можуть бути обізнані зі всіма проведеними слідчими (розшуковими) діями з викриття винних осіб і здійснювати на них державний вплив. Крім того, знання оперативно-слідчої практики дозволяє їм впливати на хід проведення слідства і створювати окремі проблеми з проведення таких слідчих дій, як допит, обшук, арешт банківських рахунків тощо [247, с. 336]. Так, за даними О. Ковалю, з протидією слідству з боку корумпованих державних співробітників стикаються близько 67% слідчих; 33% слідчих отримують протидію з боку безпосереднього керівництва відомства [125, с. 165].

При опитуванні слідчих підрозділів прокуратури і МВС встановлено, що основними способами вчинення протидії розслідуванню керівниками різного рівня є: а) повідомлення посадових осіб щодо заведення проти них кримінального провадження (28,4%); б) попередження службових осіб (підозрюваних) про наміри проведення обшуків, арешту майна тощо (25,9%); в) сприяння високопосадовцям в ухиленні отримання повідомлення про підозру (21,6%); г) створення умов щодо безпідставного закриття кримінального провадження (24,3%) тощо [Додаток А.31].

Протидію розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб можна поділити на дві групи

(І. Ніколайчук): 1) перешкоди, які мають процесуальний характер: немотивоване закриття кримінального провадження без достатніх підстав; передача кримінального провадження до іншого слідчого підрозділу для його обумовленого припинення; кількаразова передача кримінального провадження від одного слідчого до іншого з метою вилучення під час передачі справи важливих доказів з метою створення підстав для припинення справи тощо [176, с. 168–169]; 2) психологічний тиск, на слідчого з вимогою припинити досудове розслідування, зазначає С. Журавльов, здійснюється шляхом підкупу або попередження щодо звільнення з роботи [104, с. 36–38].

Суттєві перешкоди швидкому та об'єктивному розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності створюють також неправдиві показання учасників кримінального провадження.

Показання осіб належать до категорії «особистих доказів», що відображають особистість учасника кримінального процесу, а це в свою чергу дуже впливає на процес формування показань і можливості їх отримання, перевірки та використання слідчим у процесі доказування.

Варто погодитися з М. Жогіним і Ф. Фаткуліним, які вказують на складність отримання правдивих показань про факти вчинення злочину службовими особами [99, с. 89–96] відмова від надання показань. Як зазначає Р. Степанюк і Д. Бондаренко, особливо це стосується підозрюваних (обвинувачених), інтереси яких, зазвичай, об'єктивно суперечать встановленню істини у справі, а надання свідчень не є обов'язковим для них і виступає своєрідним засобом захисту. Так при розслідуванні злочинів, в яких фігурантами є високопосадовці, використовують (якщо не застосовано запобіжний захід – тримання під вартою) своє становище з метою зриву допиту, методом звинувачення слідчого у свавіллі та грубому порушенні кримінально-процесуального закону тощо [220, с. 215–216; 38, с. 12]. Для цього підозрювані (обвинувачені) використовують досвідченого адвоката (захисника). Адвокат, будучи посередником між підозрюваним і слідчим, суддею, інструктує підсудного щодо відмови надання показань або зміни вже наявних показань.

При цьому відмова від дачі показань використовується злочинцем «як засіб виграти час, обміркувати пред'явлене обвинувачення, продумати пояснення та доводи, які свідчать про власну невинуватість, а також затягти слідство і дотягти до закінчення процесуальних строків перебування під вартою або затримання» [99, с. 174–175].

Результати проведеного анкетування слідчих прокуратури та МВС України свідчать, що під час допиту підозрювані у вчиненні службових злочинів дотримуються такої лінії поведінки: 1) дають неправдиві показання (21,3% опитаних); 2) відмовляються від дачі будь-яких показань (60,9%); 3) неодноразово змінюють свої свідчення (13,3%); 4) повідомляють повну та правдиву інформацію (4,5%) [Додаток А.17].

Так, за матеріалами кримінального провадження № 1305/786/2012 в період з 18.10.2011 по 10.01.2012 Особа 2, обіймаючи посаду завідувача поліклініки Городоцької центральної районної лікарні, що пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, використовуючи своє службове становище, складав і видавав завідомо неправдиві медичні довідки щодо придатності до керування транспортними засобами, підписував і засвідчував печаткою закладу вищевказані документи, за що одержував хабарі в розмірі 300 грн. З протоколів допиту обвинуваченого встановлено, що спочатку він взагалі відмовлявся давати будь-які свідчення, згодом тричі змінював свої показання, а саме: спершу стверджував, що всі ці особи йому невідомі і жодних довідок він їм не видавав. Потім – довідки видавав, але грошей за це не отримував; згодом – гроші брав лише в декого з них. А на останньому допиті взагалі відмовився від всіх своїх показань [216].

Вивчення практичної діяльності автором сприяло встановленню, що першопочатковий вплив на формування неправдивих показань учасників процесу з даного виду злочинів мають такі фактори: причини (мотиви), які спонукають до неправди, життєвий та професійний досвід особи, її інтелект та здібності, а також ступінь поінформованості особи про подію, стосовно якої формується неправда.

Слід зауважити, що під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності не тільки підозрювані перешкоджають слідству шляхом надання неправдивих показань, а й свідки, які незважаючи на кримінально-правову відповідальність за надання неправдивих показань та відмову від показань (статті 384 та 385 КК України), також інколи вдаються до такої поведінки. Зазвичай це відбувається через фізичний або психологічний вплив, страх помсти, зацікавленість в результатах розслідування. Проте в слідчій практиці трапляються випадки, коли свідки дають неправдиві показання без стороннього незаконного на них впливу.

Встановити причини такої протидії спробували О. Ратінов і Ю. Адамов, які у своєму науковому дослідженні перерахували причини лжесвідчення осіб, які не мають відношення до розслідуваного злочину, незнайомі з учасниками розслідування і уникли впливу на них зацікавлених осіб. У подальшому вчені стверджують, що небажання сприяти правоохоронним органам зумовлюється, як правило, тим, що свідок як учасник кримінального процесу: а) не вірить в ефективність своєї участі у справі; б) не вірить в те, що винні понесуть відповідальність; в) прагне уникнути негативних наслідків, пов'язаних з обов'язками свідків (втрата часу через неодноразові виклики в незручний для них час, переживання дискомфорту в зв'язку з необхідністю відволікатися від звичайних занять, хвилювання на допитах, необхідність викривати винних, боязнь помсти тощо); г) боїться взагалі бути вплутаним у справу; д) боїться зазнати невинуватого і некоректного поводження з боку працівників правоохоронних органів (багаторазові, без поважної причини виклики, тривале і затяжне очікування, нехтування його службових і сімейних обов'язків, неповажний тон тощо); е) знає про недостатньо високий авторитет слідчих і судових органів тощо [193, с. 42–43].

У процесі дослідження підтверджено, що у злочинах у сфері службової діяльності ситуація ускладнюється ще й тим, що підозрюваний (обвинувачений) часто займає керівну посаду в органах державної влади, установі, підприємстві чи

організації, а основні свідки злочину, як правило, є його підлеглими. У зв'язку із цим службова особа має можливість здійснювати тиск на свідків.

Емпіричні дані, отримані в результаті анкетування слідчих, показали, що найбільш поширеними причинами дачі неправдивих показань свідками (потерпілими) при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності є: вплив на них зацікавлених осіб (45,7%); підкуп з боку підозрюваного, його захисника, рідних та близьких (53,9%); страх бути звільненим з роботи (28,3%); острах за життя рідних та близьких (28,3%); інше (4,7%) [Додаток А.18].

Проаналізувавши думки практиків щодо неправдивих свідчень, а також вивчивши матеріали кримінальних проваджень у злочинах у сфері службової діяльності, можна виокремити ознаки, що свідчать про повідомлення учасниками процесу неправдивих показань:

- 1) наявність протиріч у показаннях допитуваного (72,2%);
- 2) суперечливість показань доказам, раніше зібраним у справі (58,3%);
- 3) невизначеність, неконкретність інформації, що повідомляється (61,7%);
- 4) розбіжність показань у деталях при повторному допиті (64,3%);
- 5) обмовки у висловлюваннях (48,7%);
- 6) зайва деталізація в показаннях, що свідчить про заучування заздалегідь підготовлених показань (23,5%);
- 7) ухилення від відповіді на прямі запитання, зміна запитань іншими (40,9%);
- 8) неодноразове наполегливе акцентування на певних твердженнях, власних якостях (добропорядність, незацікавленість, професіоналізм) (31,3%) тощо [Додаток А.20].

Учасники досудового розслідування (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок) під час взаємодії зі слідчим переслідують власні інтереси, які не завжди збігаються з метою діяльності та процесуальним інтересом слідчого. Тому нерідко зацікавлені особи намагаються негативно вплинути різними способами на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або домогтися прийняття незаконних рішень. З огляду на це можна встановити ще один вид протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності – здійснення протиправного впливу на слідчого або інших осіб, які беруть участь у процесі

розслідування (оперативних працівників, експертів тощо). За даними нашого дослідження такий вид протидії є досить розповсюдженим і займає третє місце у структурі найпоширеніших видів протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, набравши 28,3% під час опитування практиків [Додаток А.10].

За оцінками Ю. Заблоцького, негативний вплив з боку зацікавлених осіб останнім часом застосовується все частіше і виражається, як правило, «у здійсненні тиску в різноманітних формах на службових осіб органів дізнання та досудового слідства з метою прийняття ними неправомірних рішень (несправедливих, необґрунтованих) щодо осіб, притягнутих до відповідальності [105, с.121]. Це може проявлятися у спробах дачі хабара цим особам, дискредитації службових осіб, які ведуть розслідування шляхом подання скарг на їхні дії та рішення, погрозах життю та здоров'ю слідчого, оперативних працівників або членів їхніх сімей тощо.

Внаслідок таких дій створюються перешкоди для виконання слідчим, оперативним працівником, експертом своїх службових обов'язків, порушується нормальна робота правоохоронного органу, що відповідно позначається на ефективності функціонування всієї правоохоронної системи держави.

Результати нашого дослідження показали, що під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності більшість слідчих (70,5%) зазнають негативного впливу з боку різних учасників кримінального процесу [Додаток А.19].

Найчастіше та найактивніше такий вплив здійснюється звичайно підозрюваними (82,2%), обвинуваченими (84,1%), їх представниками, рідними та близькими (70,5%); рідше – потерпілими (27,7%) та свідками (36,4%), які також можуть бути об'єктами впливу злочинців [Додаток А.21].

При цьому, як показують дослідження І. Бобракова, лише менша частина свідків і потерпілих, які піддавалися впливу, зуміли йому протистояти (41,3%), і в більшості випадків не з міркувань законослухняності та громадянського обов'язку [17, с. 11–12].

Негативний вплив з боку осіб, зацікавлених у результатах справи, може бути як психологічним, так і фізичним. Під негативним психологічним впливом слід розуміти такий вид психологічного впливу, який спрямований на слідчого та на зміну напряму його активності [229, с. 244]. Негативний психологічний вплив як спосіб протидії розслідуванню є своєрідним видом цілеспрямованої активності учасників процесу у вигляді окремих умисних дій або наперед спланованої низки взаємопов'язаних дій щодо приховування, зміни, знищення інформації, яка має доказове значення [99, с. 18].

Так, основними видами негативного психологічного впливу на слідчого при розслідуванні службових злочинів можна вважати: спробу підкупу (прямого чи завуальованого) (71,3%), пропозиції співпрацювати зі злочинцями на їх боці (62%), погрози життю чи здоров'ю (14,3%), залякування (10,9%), шантаж (4,6%) тощо [Додаток А.22].

За даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України щодо обліку погроз на стадії досудового слідства [220], щорічних звітів ГПУ про кримінальні правопорушення [38] у зв'язку із застосуванням погроз до працівників правоохоронних органів через виконання ними своїх службових обов'язків, констатовано, що до фізичного впливу злочинці вдаються значно рідше, як правило, коли відсутні результати застосування обіцянок, підкупу, погроз, шантажу. Фізичний вплив здійснюється у формі насильства, що виявляється в безпосередньому впливі на організм людини: побої, тілесні ушкодження, катування тощо. Проте опитані нами слідчі у даній категорії кримінальних проваджень не вказали на вчинення таких дій щодо них.

Зауважимо, що подекуди слідчі, будучи зацікавленими в результатах розслідування злочину у сфері службової діяльності, самі можуть виступати суб'єктами негативного впливу та здійснювати тиск на інших учасників кримінального процесу.

Так, за матеріалами кримінального провадження № 1319/4273/2012 підсудний Особа 10 за попередньою змовою в групі із підсудними Особа 11, Особа 12, Особа 13, як службовими особами, з використанням ними свого

службового становища, 01.07.2011 в м. Львові на вул. Дніпрової Чайки, 15/1, вчинили вимагання передачі їм майна потерпілого з погрозою обмеження його прав, свобод та законних інтересів. Зі слів потерпілого стало відомо, що обвинувачені, представившись працівниками міліції, із застосуванням погрози позбавлення волі його сина, а також порушення щодо нього кримінальної справи, вимагали грошові кошти в сумі 1000 доларів США за вирішення конфлікту, в якому однією зі сторін був його син. Не погодившись лише на половину вказаної суми, обвинувачені застосували до нього насильство у вигляді побоїв. На наступному допиті потерпілий змінив свої показання, повідомивши, що били його не троє працівників міліції, а двоє; обвинуваченого ОСОБА 11 в будинку в цей час не було. В процесі розслідування потерпілий зізнався, що змінив показання, оскільки обвинувачений ОСОБА 11 чинив на нього тиск, зокрема, погрожував застосуванням насильства щодо нього та членів його сім'ї [216].

Негативний вплив зацікавлених осіб, як і корупційна діяльність працівників правоохоронних органів зазвичай призводять до наступного не менш розповсюдженого виду протидії розслідуванню досліджуваних нами злочинів – фальсифікації доказів слідчими, оперативними працівниками та іншими особами, які беруть участь у розслідуванні злочину.

В. Шепітько під фальсифікацією доказів у криміналістичній літературі розуміє спотворення фактичних даних, що є доказами у кримінальній справі [193, с. 242]. Таким чином, спотворюються фактичні дані, які повинні бути отримані з джерел, чітко передбачених кримінально-процесуальним законом і з найсуворішим дотриманням при цьому встановленої ним процесуальної форми їх одержання [34, с. 237].

Небезпека фальсифікації полягає в тому, що вона є способом протидії розслідуванню злочинів; не притягнення до кримінальної відповідальності винуватого у вчиненні злочину, і навпаки – притягнення до відповідальності невинуватої особи; винесення неправомірних рішень суб'єктами, у провадженні яких перебуває кримінальна справа тощо [60, с. 198].

Результати дослідження, проведеного Б. Щуром, показали, що можливість фальсифікації доказів пов'язана з різними причинами, серед яких: недотримання процесуальної регламентації роботи з доказами (вказали 68% опитаних); прогалини у кримінально-процесуальному законодавстві (27%); наявність корупції (17%); поганий відбір кадрів в органах міліції чи прокуратури (14%); відсутність належного контролю (12%); інше (2%) [264, с. 86–87].

У рамках розслідування справ про злочини у сфері службової діяльності фальсифікація доказів може виступати у вигляді матеріальної підробки (наприклад, внесення неправдивих відомостей у процесуальні документи, їх підробка, підчищення тощо) або підробки інтелектуальної (складання неправдивих за змістом письмових доказів) [264, с. 87]. Фальсифікація може виражатися також у виконанні певних дій одними учасниками кримінального процесу, спрямованими на введення в оману інших шляхом спотворення відомостей, що містяться у протоколах слідчих та судових дій, у знищенні або приховуванні документів і речових доказів зі справи, їх заміні, завідомо неправильному висновку експерта, завідомо неправильному перекладі тощо. Фальсифікацією є також штучне створення речових доказів, що можуть бути використані під час прийняття судового рішення [229, с. 199].

Аналіз опитування слідчих прокуратури та МВС України дає можливість зробити висновок про найбільш поширені факти фальсифікації під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. До них належать: складання протоколів слідчих дій, які не проводились (62%); внесення змін до процесуальних документів при їх оформленні чи після цього (53,9%); підробка реквізитів процесуальних документів (14,3%); підробка підписів у процесуальних документах (28,3%); знищення (втрата) або приховування документів та речових доказів (45,7%), заміна речових доказів іншими предметами (36%), інше (4,7%) [Додаток А.23].

Вивчення кримінальних проваджень дозволило авторів встановити, що

трапляються випадки застосування одночасно декількох видів фальсифікації доказів, що суттєво ускладнює розслідування злочину і перешкоджає встановленню об'єктивної істини.

Викладене дає змогу зробити наступні висновки: найбільш поширеними видами протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є: приховування злочину; наявність корупційних зв'язків; дача неправдивих показань; здійснення тиску на слідчого та інших учасників процесу; фальсифікація доказів; використання засобів масової інформації зі злочинною метою; відсторонення слідчого від провадження у конкретній кримінальній справі тощо. Під час приховування злочинів у рамках розслідування справ про злочини у сфері службової діяльності можна все ж таки виділити такі характерні прийоми приховування, як: знищення документів, внесення до них змін, фальсифікація обліку і звітності, виготовлення фіктивних документів, знищення матеріальних слідів злочину тощо. Використання корумпованих зв'язків із представниками правоохоронного органу як окремого виду протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності позбавляє реальної перспективи всього процесу розслідування та ускладнюється високим соціальним статусом осіб, підозрюваних у вчиненні такого злочину, корпоративністю сфери, в якій вчинений злочин, та можливістю тиску на підлеглих, які були причетні до такого злочину. Іншим окремим видом протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є дача неправдивих показань. Специфічність такого виду протидії розслідуванню у випадку провадження за справами у сфері службової діяльності виявляється у високій інтелектуальності злочинців, обізнаності у тонкощах кримінального права та процесу, наявності висококваліфікованого адвоката, широких можливостях володіти інформацією про хід розслідування та обізнаність слідчого, складності схем вчинення злочину тощо. Недоліком розслідування злочинів у сфері службової діяльності є негативний вплив з боку різних учасників кримінального процесу як окремий та розповсюджений вид протидії

розслідуванню. До найрозповсюдженіших видів такого впливу слід віднести: підкуп, шантаж, погрози з боку керівництва, прямий наказ у неписьмовій формі тощо. Негативний вплив зацікавлених осіб на слідчого призводить до іншого не менш небезпечного та розповсюдженого виду протидії розслідуванню аналізованих нами злочинів – фальсифікація доказів, яка має дві форми: інтелектуальну (внесення неправдивих відомостей до процесуальних документів і т. д.) та матеріальну (підробка, підчищення тощо).

1.3 Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють протидію під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності

Особа злочинця є основною серед усіх складових криміналістичної характеристики злочинів і являє собою сукупність демографічних, моральних і психологічних даних.

Б. Волков підкреслює, що в криміналістичну характеристику можуть входити і такі відомості про властивості особи, які вивчаються іншими науками [55, с. 7].

На наш погляд, у переважній більшості випадків способів і обставини злочину знаходяться в прямій залежності від особливостей особи. Чим міцніше злочинець пов'язаний з предметом злочинного посягання, тим його дії із вчинення і приховання слідів більш вибіркової і досконалі.

Таким чином, особливості особи злочинця здійснюють вплив на обставини злочину, а вивчення судово-слідчої практики може бути використане для встановлення важливих ознак особи злочинця (статі, віку, умінь і навичок, злочинного досвіду, професійних якостей).

У більшості випадків учені-криміналісти розглядають особу як носія сукупності даних про соціально-демографічні, психофізичні, психологічні, біологічні та інші особливості суб'єкта, його виробничу, побутову, соціально-правову і суспільно-політичну характеристики [63, с. 44].

В. Шепітько особу злочинця трактує як елемент криміналістичної характеристики злочину, яка відображає сукупність психологічних властивостей, характерних для осіб, які вчиняють злочини. Вивчення особи злочинця містить дослідження психологічних механізмів протиправної поведінки, мотивацій різних видів злочинів, ролі і співвідношення індивідуально-психологічних і соціально-культурних чинників у формуванні особи злочинця і протиправної поведінки, впливи на нього стійких і ситуативних психічних станів [175, с. 617].

На наш погляд, встановлення суб'єктів, причетних до вчинення злочину, а також їхніх можливостей перешкоджати слідству має важливе значення для розроблення тактики їх подолання та відповідних методичних рекомендацій щодо припинення й профілактики протиправного впливу на процес розслідування конкретних злочинів.

Багато науковців схиляється до умовного поділу суб'єктів протидії на учасників (підозрювані, обвинувачені, захисники, потерпілі, свідки, слідчий, експерти, спеціалісти тощо) та неучасників кримінального процесу (керівники і співробітники підприємств, установ та організацій, представники громадських організацій, політичних партій, ЗМІ, керівники і співробітники правоохоронних органів, родичі й близькі підозрюваних (обвинувачених) тощо) [125, с. 53–54].

Вивчення нами даної проблеми призводить до потреби класифікації таких осіб на групи: а) зацікавлених (підозруваний, обвинувачений); б) незацікавлених у протидії осіб (ситуативних) – потерпілий, свідок; в) осіб, які виконують службові обов'язки в рамках проведення кримінального провадження (слідчий, слідчий суддя, адвокат, керівник слідчого підрозділу, прокурор тощо).

Так, опитування слідчих МВС та прокуратури показало, що більшість із них (75, 6%) у своїй роботі стикалися з протидією розслідуванню з боку різних осіб, при цьому найбільшу активність проявляли такі суб'єкти, як підозрювані (82,9%); обвинувачені (84,1%); захисники (68,2%); родичі та близькі підозрюваного (обвинуваченого) (70,5%); свідки (36,4%); потерпілі (27,5%); слідчий (41,5%); керівник органу досудового розслідування (32,2%); прокурор (28,3%); слідчий суддя (24,8%); співучасники (21,7%); співробітники

підозрюваного (17,4%); поняті (14,3%); спеціаліст (4,6%); експерт (10,1%) [Додаток А.9].

А. Федоренко, досліджуючи дану проблему, акцентує на трьох основних факторах, які впливають на процес прийняття рішення особою протидіяти, а також безпосередньо на діяльність із перешкоджання розслідуванню: а) можливості здійснити дії, необхідні для досягнення мети протидії; б) мотиви суб'єкта протидії; в) психологічні якості особи. Розглядаючи можливість як засіб, умову, необхідну для здійснення будь-чого, зазначений вчений пише: «можливості суб'єкта протидії щодо здійснення дій, спрямованих на досягнення його цілей, передбачають наявність наступних умов:

1) володіння ним інформацією про обставини вчиненого злочину, про психологічні і моральні якості об'єктів передбачуваного впливу (свідка, потерпілого, експерта, оперативного працівника та ін.), про професіоналізм і морально-психологічні якості слідчого або особи, яка проводить дізнання, про хід розслідування і подальші дії осіб, які його здійснюють (не випадково протидія розслідуванню розглядається як боротьба за інформацію);

2) доступ до слідів злочину, матеріалів кримінальної справи, речових доказів (як безпосередньо, так і через інших осіб);

3) наявність різноманітних зв'язків з особами, здатними вплинути на хід і результати розслідування злочину (слідчим, оперативним працівником, прокурором, головою місцевої адміністрації, депутатами різних рівнів та іншими посадовими особами органів влади та управління), а також з їх родичами або близькими [241, с. 37].

Досліджуючи практичну діяльність, встановлено, що під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності названі положення є досить актуальними, адже можливостей для здійснення протидії розслідуванню у службових осіб (особливо у керівників) значно більше, ніж у злочинців інших категорій. Цілком зрозумілим є і те, що, перешкоджаючи слідству, посадові особи розраховують на ухилення від покарання саме завдяки своєму службовому становищу [220, с. 214]. Те, що звичайні злочинці не можуть

здійснити без допомоги членів злочинної організації та корумпованих представників органів державної влади, службові особи мають можливість здійснити самотійно, тому що самі часто є представниками цих органів з відповідними соціальними зв'язками. При цьому у них є широкі можливості використання для протидії розслідуванню власних службових повноважень і різноманітних особистих зв'язків (у тому числі і корупційного характеру) з іншими високопоставленими службовими особами. Також не рідкістю є ситуація, коли в протидію розслідуванню керівники намагаються «втягнути» службових осіб та всі підпорядковані їм органи, підконтрольні фінансові структури, ЗМІ, а іноді й злочинні групи. До того ж фактором, що ускладнює ситуацію, тут виступає ще й те, що в даній категорії кримінальних справ до обвинувачених зрідка застосовуються запобіжні заходи, пов'язані зі взяттям під варту, тобто вони продовжують займати свої посади, а отже, і протидіяти протягом всього процесу розслідування справи. Хоча останнім часом слід визнати, що ситуація в цьому напрямі кардинально змінюється [220, с. 215].

Уся поведінка суб'єкта формується під впливом певних мотивів. Той чи інший мотив спонукає людину до певної поведінки, це те, заради чого і здійснюється поведінка.

Мотиви індивідуальні для кожного суб'єкта і обумовлені його потребами, інтересами, ціннісною орієнтацією тощо. Як показали наші дослідження, найчастіше серед загальних мотивів, які спонукають учасників кримінального процесу протидіяти розслідуванню злочинів, переважають: а) страх кримінального покарання (більшість опитаних працівників правоохоронних органів (82,9%) вказали на цей мотив як на пріоритетний); б) корисливість – збереження здобутих злочинним шляхом матеріальних цінностей та благ (51,6%); в) страх пошкодження або знищення особистого майна, а також майна родичів, близьких (28,3%); г) страх фізичної розправи з боку злочинців щодо себе, родичів або близьких (21,7%); д) страх розголосу компрометуючих відомостей про себе, а також родичів або близьких (9,3%) тощо [Додаток А.25].

Серед названих мотивів протидії домінує страх – «негативні переживання через загрозу небезпеки» [223, с. 33]. На наш погляд, особа, усвідомлюючи можливість бути притягнутою до кримінальної відповідальності, а також боячись за своє життя й здоров'я, майно, за своїх рідних та близьких, прагне убезпечити себе від настання цих несприятливих наслідків шляхом протидії розслідуванню злочину.

У цьому контексті досить цікавою є точка зору О. Стуліна, який зазначає, що «головним, визначальним у суб'єктивній стороні протидії є моральний момент, тобто, коли страх покарання перемагає почуття справедливості і страх протидіяти державній системі. Тільки після цього злочинець приймає рішення протидіяти. Кожний винний відчуває страх викриття, але не кожний протидіє. Цю дилему страху і совісті кожний злочинець вирішує по-своєму, залежно від рівня його антисоціальних і характерологічних особливостей (чим вищий цей рівень, тим легше і швидше страх перемагає совість)» [223, с. 33]. Автор підтверджує, що поряд з можливостями суб'єкта протидії і мотивами його поведінки, на процес прийняття ним рішення перешкоджати процесу розслідування злочину значний вплив мають також такі психологічні якості особи, як: емоції, почуття, уява, винахідливість, життєвий та професійний досвід, навички, вольові якості тощо.

Отож, зазначені мотиви діяльності суб'єктів протидії в поєднанні з виявленими способами протидії у конкретній справі та в сукупності із установленними психологічними якостями особи дозволяють слідчому окреслити коло потенційних суб'єктів протидії, спрогнозувати можливі варіанти їхньої поведінки і кінцево визначати заходи щодо їх попередження та нейтралізації.

В. Давиденко стверджує, що основним суб'єктом перешкоджання швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, насамперед, є особа злочинця – центральний фігурант кримінального процесу [80, с. 81]. Тому автор упевнений, що підозрювані, обвинувачені – це особи, які володіють найбільш повною та достовірною інформацією про подію злочину і, як ніхто інший,

зацікавлені в ухиленні від кримінальної відповідальності, а, отже, проявляють особливу активність у протидії розслідуванню злочинів.

Розслідуючи злочини у сфері службової діяльності, для ефективного подолання протидії з боку підозрюваного (обвинуваченого) слідчому варто враховувати певні особливості суб'єкта цих злочинів. Зокрема, дані особи, будучи представниками влади, виконуючи організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські функції в державних та муніципальних органах і установах, дуже часто мають можливість з метою впливу на органи слідства та суду використовувати не тільки підпорядкований адміністративний ресурс, а й ввірені в їхнє розпорядження матеріальні засоби. Крім цього, наявність впливових кваліфікованих захисників та широке коло зв'язків серед посадовців різних рівнів дозволяє їм безперешкодно здійснювати протидію розслідуванню злочинів.

Вивчаючи практичну діяльність слідчих підрозділів, встановлено: для подолання протидії процесу розслідування цінність становлять відомості, що характеризують особисті якості службової особи за статтю. Аналізуючи звіт Генеральної прокуратури України за січень-грудень 2015 року про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також вивчаючи кримінальні провадження про злочини у сфері службової діяльності, можна зробити висновок, що більшу частину осіб (67,2%), які їх вчиняють, становлять чоловіки, оскільки переважну більшість відповідальних посад займають саме вони. Проте особливістю службових злочинів є відносно значна питома вага жінок (32,8%). Жінки переважають у сфері господарського управління, торгівлі, освіти, медичного та побутового обслуговування, де якраз і вчиняється велика кількість злочинів даної категорії [110].

Злочини у сфері службової діяльності вчиняють, як правило, особи у більш зрілому віці, переважно старші за 35 років (46,1% підозрюваних, обвинувачених). Також їм притаманний досить високий освітній та інтелектуальний рівні, що обумовлюється характером службової діяльності та особливостями посад, які вони обіймають [199, с. 67–68]. Серед чоловіків, які

обіймали вищі державні посади, складає майже 35% від усіх притягнутих до кримінальної відповідальності [110].

Дослідник А. Квіцинія залежно від службової діяльності виділяє три категорії службових осіб, які вчиняють злочини. Для першого типу службового злочинця характерною є наявність, з одного боку, соціально корисної установки, коли суб'єктивно на перший план висуваються дійсно інтереси справи, а з іншого – об'єктивно такі дії вчиняються при недотриманні норм законодавства, невиправданому ризику, недобросовісному виконанні своїх обов'язків. Другий тип – службовець-кар'єрист, якому важливо лише втриматись на займаній посаді, а по можливості ще й просунутись вище у службовій ієрархії. Третій тип злочинців має намір отримати від своєї посади особистої незаконної вигоди. Ці службові особи прагнуть створити для себе особливі пільги та переваги, заводять потрібні для них особисті «ділові» зв'язки та вчиняють злочини з корисної або іншої особистої зацікавленості [123, с. 206].

Вивчивши судово-слідчу практику, автор прийшов до висновку, що у сфері службової діяльності вчиняються злочини службовими особами всіх трьох типів, але переважають порушники першої та третьої категорій.

Відповідно до звіту Генеральної Прокуратури України у 2015 р. було повідомлено про підозру у вчиненні злочинів у сфері службової діяльності 3606 осіб, із них: державних службовців – 260; депутатів сільських, селищних, міських, районних рад – 14; посадових осіб місцевого самоврядування – 139; посадових та службових осіб рай/облдержадміністрацій – 19/4; посадових та службових осіб інших органів влади – 60; службових осіб органів внутрішніх справ – 211; державної пенітенціарної служби – 25; митної служби – 13; службових осіб органів, що здійснюють контроль за додержання податкового законодавства – 38 тощо [110].

У той же час А. Задорожний і О. Новаков наводять дані, що це лише якась частка зафіксованих злочинів тому, що не враховується високий рівень латентності службових злочинів [107, с. 117; 177, с. 11]. Ю. Заблоцький вказує,

що таких порушень у сфері службової діяльності буває значно більше [105, с. 220–221].

Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з боку підозрюваного (обвинуваченого) виявляється тільки в активній формі та може виражатися як у неправомірних, незаконних, так і у правомірних, законних діях, які однаково перешкоджають повному, швидкому та об'єктивному розслідуванню злочину. Тобто підозрювані (обвинувачені) – особлива категорія осіб, які наділені правом в порядку самозахисту від кримінального переслідування взагалі не давати свідчення. І такі дії суб'єктів, якщо вони не суперечать кримінально-процесуальному законодавству, не вважаються протиправними, оскільки виступають в якості гарантій їхнього права на захист. Така позиція законодавця зумовлена тим, що перебудова кримінального процесу України відповідно до європейських стандартів вимагає не лише вдосконалення діяльності органів слідства, прокуратури, адвокатури, суду, але й розширення, дотримання та захисту процесуальних прав учасників процесу, в тому числі і підозрюваних (обвинувачених). Саме тому КПК України одним з основоположних принципів кримінального провадження визначив принцип змагальності, відповідно до якого сторони користуються рівними правами та свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом.

Відповідно до результатів досліджень, проведених Е. Бабаєвою, П. Ільїним і В. Крюковим, дії підозрюваного (обвинуваченого) у перешкоджанні розслідуванню злочину у сфері службової діяльності характеризуються передусім приховуванням злочину і часто знаходять свій вияв в активному впливі на всіх учасників кримінального процесу [117, с. 82; 153, с. 163–164].

Опитувані слідчі прокуратури і МВС України підтверджують, що найбільш поширеними видами протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, які здійснюються підозрюваним (обвинуваченим), є: відмова давати свідчення (53,9%); відмова від попередніх свідчень, в яких підозрюваний визнає свою вину (33,3%); зміна показань (51,6%); дача завідомо

неправдивих показань (62%); фальсифікація документів (50%); приховування документів (45,7%); схилення потерпілого, свідків до відмови від попередніх показань або до дачі неправдивих показань (41,5%); схилення слідчого до прийняття незаконного рішення або законного, але більш м'якого рішення (33,3%); подання в різні інстанції необґрунтованих скарг, заяв та клопотань (42,6%); невиконання вимог слідчого (21,7%) тощо [Додаток А.24].

Цей перелік не є вичерпним, і в практиці розслідування злочинів у сфері службової діяльності можуть зустрічатися й інші види протидії розслідуванню, але при побудові загальної моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності означеним видам протидії повинна приділятися найбільш прискіплива увага.

Проведеним дослідженням практичної діяльності встановлено, що наступними суб'єктами-учасниками кримінального провадження, які чинять перешкоди розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, є особи, які априорі незацікавлені у здійсненні протидії, зазвичай вони діють ситуативно – з огляду на власну безпеку або з корисливих мотивів, беручи активну участь у здійсненні протидії зацікавленими суб'єктами. Це потерпілі та свідки.

Їхня цінність у зацікавленій сторони полягає у тому, що саме вони, як правило, володіють інформацією, яка може істотно вплинути на хід і результати розслідування, а тому стають предметом особливої уваги не тільки слідчого, але і тих, хто протидіє його діяльності [241, с. 48]. Характерною особливістю процесуального статусу цих учасників процесу є те, що це особи, які часто опиняються у двох іпостасях: як суб'єкти протидії і як об'єкти протиправного впливу в тих же цілях. І як показали дослідження, проведені І. Бобраковим, тільки в 21% випадків вплив злочинців на свідків і потерпілих, на думку суб'єктів розслідування, суттєво не ускладнив хід попереднього розслідування або судового розгляду [35, с. 107]. Це підтверджує і Е. Бабаєва, яка зауважує: «якщо десять років тому активними суб'єктами протидії були зазвичай обвинувачений, підозрюваний і захисник, то тепер в їх числі слідчі назвали також потерпілого та свідків...» [12, с. 91].

Аналіз результатів опитування працівників слідчих органів у досліджуваних регіонах підтверджує, що при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності протидія свідків – явище досить поширене і здійснюється найчастіше в таких традиційних видах: в умисному ухиленні від явки за викликом слідчого (відповідно 71,3% респондентів); зміна первинних свідчень (51,6%); дача неправдивих показань (62%); невиконання вимог слідчого (42,6%); відмова від надання свідчення (53%) [Додаток А.27].

Як показують наші подальші дослідження, перераховані вище види протидії досить часто здійснюються в результаті активного впливу на свідків підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника (відповідно 46,5%), рідше – їхніх родичів, близьких, знайомих (33,3%) [Додаток А.28].

Хоча в слідчій практиці трапляються також випадки, коли свідки та потерпілі чинять протидію розслідуванню без стороннього незаконного на них впливу. На думку окремих авторів, така протидія пояснюється «дією механізмів психічного самозахисту, які знижують, нейтралізують або зовсім знімають соціальний контроль, його бар'єрну, гальмівну дію» [195, с. 45]. Таким чином, знову підтверджується висновок, що пріоритетним мотивом протидії суб'єктів є страх та потреба в безпеці.

Останньою категорією суб'єктів-учасників кримінального провадження, які здійснюють протидію розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, що нами виявлені, є особи, які виконують службові та процесуальні обов'язки в рамках здійснення кримінального провадження (слідчий, адвокат, слідчий суддя, тощо). До найбільш активних з них належать: слідчий (41,5%), захисник (68,2%), слідчий суддя (24,8%), керівник слідчого підрозділу (32,2%), прокурор (28,3%) [Додаток А.9].

Унікальність становища слідчого та його привабливість для суб'єкта, який протидіє розслідуванню, полягає у тому, що він керує розслідуванням, перебуваючи, згідно з чинним КПК України, на стороні обвинувачення, і від того, які докази він збере у справі і буде залежати доля як самої справи, так і злочинця, який вчинив відповідний посадовий злочин [198, с. 35]. За

результатами одного із досліджень лише в 2% узагальнених матеріалів кримінальних проваджень розслідування проводилося за відсутності протидії з боку слідчих [109, с. 46], тобто в 98% зі 100% випадків самі ж правоохоронні органи перешкоджають розслідуванню злочину. За даними цього ж дослідження від 18% до 33% опитаних в різних регіонах адвокатів стверджують, що у власній практиці їм доводилося стикатися з посадовою злочинною діяльністю слідчих [109, с. 43].

Така думка підтверджується і матеріалами нашого дослідження, яке виявило, що на протидію з боку слідчих, інших працівників правоохоронних органів, які займаються розслідуванням злочинів, ствердно вказали лише 41,5% респондентів [Додаток А.9]. А на конкретне запитання «Чи відомі Вам реальні факти перешкоджання слідству з боку осіб, які його проводять (слідчі)» ствердно відповіло 74,8% опитаних [Додаток А.29]. На нашу думку, якраз останній показник більш точно та об'єктивно відображає реальний стан речей, а така велика різниця в даних пояснюється, мабуть, дотриманням правил корпоративної «етики» та небажанням працівників ще більше дискредитувати і так не високий авторитет правоохоронних органів. Окрім цього, аж 78,3% респондентів відзначили факт впливу безпосередньо на них з метою протидії розслідуванню [Додаток А.13].

А. Федоренко зазначає, що велика кількість слідчих не встоїть перед протиправним впливом високопосадовців, їхнього керівництва, особливо, що протидію вчиняють в результаті передачі кримінальних проваджень від одного слідчого іншому, з МВС до прокуратури і навпаки, то важко заперечити проти того, що чим більше людей долучається до розслідування злочину, тим менше гарантій збереження таємниці слідства, тим більша вірогідність появи серед них готових «продати» цю таємницю, а то і в цілому правосуддя, що призводить до посилення такої протидії [103, с. 50].

Небезпека протидії слідчого полягає в тому, що їх керівництво (прокурор та слідчий суддя) мають доступ до всієї важливої інформації, яка міститься в матеріалах справи кримінального провадження, контактують з усіма

учасниками кримінального процесу, а завдяки своїм професійним навичкам та досвіду роботи чітко знають, де і які види протидії можна застосувати, як їх приховати, а також можуть спрогнозувати найімовірніші алгоритми слідчих дій щодо фігурантів та їхнього викриття. Більше того, вони добре обізнані про ефективність форм і методів протидії в різних слідчих ситуаціях, здатні цілеспрямовано і вміло «розвалити» кримінальне провадження [117, с. 81–82].

Повністю погоджуємося з точкою зору А. Халікова, що «незаконні прийоми протидії, застосовувані посадовими працівниками правоохоронних органів в досудовому провадженні, значно небезпечніші, оскільки здійснюються в закритому режимі і не допускають втручання сил, які б могли цьому перешкодити (адвокати, представники обвинувачених і т. д.) [247, с. 331].

У науковій літературі розрізняють офіційну та неофіційну діяльність слідчого, які відрізняються регламентованістю та можливістю у своїх межах створювати правові факти [164, с. 43]. Офіційна ж поділяється на процесуальну та службову. Процесуальна діяльність є основною сферою протидії, оскільки в її рамках вирішуються основні питання попереднього слідства, виявляються і фіксуються докази, забезпечується законність і об'єктивність слідства [222, с. 38]. Саме в ході процесуальної діяльності, під час проведення слідчих та інших процесуальних дій відбувається контактна взаємодія слідчого з іншими учасниками процесу, під час якої «обидві сторони спрямовують свої зусилля на досягнення своїх цілей оптимальним шляхом, використовуючи свої знання про властивості та якості протилежного учасника взаємодії» [176, с. 25].

Ми погоджуємося з Л. Аркушою, що найбільш поширеними мотивами, які спонукають слідчого протидіяти розслідуванню, все ж таки є а) здійснення різного впливу з боку підозрюваного (обвинуваченого), їх представників, а також вищестоящого керівництва; б) отримання певної вигоди (як матеріального, так і нематеріального характеру) за перешкоджання встановленню істини у справі [8, с. 330–331].

Наші дослідження підтверджують, що протидія з боку самого слідчого може здійснюватись у вигляді: примушування до зміни показань або дачі неправдивих показань (76,3%), фальсифікації доказів (74%), незаконного закриття кримінальних проваджень і звільнення від кримінальної відповідальності винних (42,6%); усунення в процесі розслідування обтяжуючих обставин (34,5%); вилучення із матеріалів кримінального провадження і знищення документів, що стосуються розслідуваної події (51,6%); інформування злочинців та їхніх рідних і близьких про проведення запланованих слідчих (розшукових) дій (22,33%) та інші [Додаток А.32].

Особливістю злочинів у сфері службової діяльності, як ми вже зазначали, є те, що злочинці, будучи посадовими особами органів державної влади чи місцевого самоврядування, часто використовують своє службове становище для здійснення впливу не тільки на слідчого, але й на інших учасників кримінального провадження з боку обвинувачення, а саме: прокурора та керівника органу досудового розслідування.

Як відомо, КПК України 2012 року суттєво змінив становище прокурора (ст. 36) та керівника органу досудового розслідування (ст. 39) в кримінальному процесі, наділивши першого правом процесуального керівництва досудовим розслідуванням, і залишивши другому лише адміністративні (організаційні) повноваження щодо досудового розслідування.

Переклавши на прокурора всю відповідальність за результати розслідування, законодавець наділив його широкими владно-розпорядчими повноваженнями. При здійсненні процесуального керівництва прокурор за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами доручень, вказівок, рішень та процесуальних дій організовує процес розслідування, визначає його напрями, безпосередньо спрямовує хід кримінального провадження на досудових стадіях, координує процесуальні дії, цілеспрямовано впливає на результати діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства, зокрема, щодо захисту прав і свобод всіх учасників кримінального процесу та забезпечення повного, швидкого, всебічного та неупередженого розслідування [182, с. 81].

Відповідно до п. 2 ст. 36 КПК України прокурор наділений такими значними повноваженнями, що дозволяють йому втручатися в процес розслідування кримінального провадження та здійснювати вирішальний вплив на його результати; прокурор тепер стає суб'єктом, який не лише здійснює нагляд і контроль за попереднім розслідуванням злочинів, а й приймає у кримінальних провадженнях ключові рішення. А це відповідно дає йому можливість перешкоджати слідству і сприяти ухиленню від кримінальної відповідальності підозрюваним (обвинуваченим).

Так, наше дослідження показало, що питома вага протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з боку прокурорів складає 28,3%. Найбільш поширеними видами їхньої протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є: а) фальсифікації матеріалів та документів кримінального провадження (34,5%); б) відмови у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (51,6%); в) безпідставне скасування законних постанов слідчих (42,6%) тощо [Додаток А.30].

Вивчаючи статус керівника органу досудового розслідування, слід зазначити, що згідно із ч. 1 ст. 39 КПК України 2012 р. керівник вже не здійснює контролю за досудовим розслідуванням, а лише організовує його. Як відмічається у доктрині, новий КПК України зміщує акценти і конкретизує функції керівника органу досудового розслідування на сучасному етапі, що полягають в організації досудового розслідування замість здійснення керівником контрольних функцій [208, с. 147].

Проте аналіз повноважень керівника органу досудового розслідування, передбачених ч. 2 ст. 39 КПК України, показав, що не правильно було б стверджувати лише про організаційні його повноваження, адже він виконує також і ряд контрольних повноважень, зокрема: відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування, ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, вжиття заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим, дача письмових вказівок слідчому.

У наукових дослідженнях такі контрольні повноваження керівника для відмежування їх від прокурорського нагляду у досудовому провадженні пропонується називати відомчим процесуальним керівництвом досудовим розслідування, «що полягає у вжитті заходів управлінського та контрольного характеру для забезпечення законного, неупередженого та ефективного розслідування кримінальних правопорушень органами досудового розслідування» [64, с. 204].

Однак, незважаючи на те, що відповідно до КПК України процесуальні повноваження керівника органу досудового розслідування значно обмежені на користь прокурора, законодавець все ж таки залишив за ним частину владних повноважень, зловживання якими може створити суттєві перешкоди розслідуванню злочину.

Тривожним видається той факт, що досить часто слідчим дуже складно, а іноді взагалі неможливо протистояти протидії з боку керівників слідчих органів. Так, за даними В. Карагодіна, близько 40% опитаних ним слідчих, не змогли подолати тиск керівництва та виконали його вимоги [122, с. 160].

Як правило, керівники органів досудового розслідування перешкоджають слідству через пропозицію хабара за «розвалення» справи або через погрози викриття їхньої незаконної діяльності, притягнення до відповідальності за службові порушення, звільнення з посади тощо.

Таким чином, найбільш поширеними видами протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з боку керівників органів досудового розслідування є: а) повідомлення посадових осіб щодо заведення проти них кримінального провадження (28,4%); попередження службових осіб (підозрюваних) про наміри проведення обшуків, арешту майна (25,9%); сприяння високопосадовцям в ухиленні щодо отримання повідомлення про підозру (21,6%); створення умов щодо безпідставного закриття кримінального провадження (24,3%); дача розпорядження про не відкриття кримінального провадження (37,2%); попередження про відсторонення від посади (4,3%); відправлення слідчого у відрадження (17,4%) тощо [Додаток А.31].

Завдяки значному розширенню чинним КПК України функції суду щодо контролю за дотриманням прав і свобод учасників кримінального провадження під час досудового розслідування, одним з «нових» суб'єктів протидії розслідуванню став слідчий суддя, як особа, яка спеціально уповноважена на здійснення такого контролю.

Системний аналіз норм КПК України залежно від змісту і характеру питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції слідчого судді, дозволяє об'єднати його повноваження у п'ять груп: 1) вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) вирішення питань про проведення слідчих (розшукових) дій; 3) вирішення питань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування; 5) вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду [207].

Такий широкий обсяг повноважень відповідно створює недобросовісному слідчому судді широкі можливості для перешкоджання встановленню істини у справі. Так, КПК України встановлює майже повну монополію суду щодо вирішення питань про обмеження прав і свобод особи в ході досудового розслідування, що дозволяє слідчому судді, який має на меті перешкоджати слідству, незаконно застосовувати, змінювати чи скасовувати заходи забезпечення кримінального провадження (у тому числі й запобіжні заходи). Здійснюючи нагляд за дотриманням законності з питань затримання особи та утримання її під вартою, слідчий суддя може необґрунтовано дати або навпаки не дати дозвіл на затримання особи і утримання її під вартою, продовжити або скоротити строки такого утримання тощо.

Як з'ясувалось, протидія з боку слідчого судді є досить актуальною і для процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності (24,8% респондентів) [Додаток А.9]. При цьому на відміну від інших суб'єктів протидії пріоритетним мотивом, що спонукає слідчого суддю перешкоджати розслідуванню злочину, є корисливість [137, с. 20–26; 239; 242].

А найбільш розповсюдженими видами протидії є: а) ненадання дозволу на проведення обшуку та огляду житла чи робочого кабінету службової особи (51,6%); б) ненадання дозволу на проведення експертизи для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження (38%); в) ненадання дозволу на проведення аудіо- чи відеоконтролю за особою (42,6%); г) ненадання дозволу на огляд і виїмку кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи з електронних інформаційних систем (34,5%); д) ненадання дозволу на спостереження за особою (28,3%) та інші [Додаток А.33].

Окремим та досить активним суб'єктом протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є захисник (адвокат), якого ми також віднесли до категорії осіб, які протидіють, виконуючи службові та процесуальні обов'язки в рамках здійснення кримінального провадження.

В. Крюков стверджує, що на сьогоднішній день проблема участі захисника в кримінальному процесі як суб'єкта протидії розслідуванню, яка полягає у протиправному використанні ним наданих можливостей тощо, є досить актуальною. Зазвичай, в особі захисника виступає професійний юрист, який добре орієнтується в законодавстві, його «слабких місцях», йому відомі методи і засоби, що використовуються слідчим у процесі розслідування. Він здатний не тільки оцінити якість одержуваних слідчим доказів, але й ускладнити процес їхнього отримання [153, с. 167].

Адвокат, як учасник кримінального процесу, реалізуючи свої права, наділений винятковими можливостями отримувати інформацію про хід слідства, про наявні докази, використовувати будь-які помилки та промахи слідчого для дискредитації цих доказів, зустрічатися з підозрюваним (обвинуваченим) та з іншими учасниками процесу. Також важливу роль у протиправних діях захисника відіграють його дружні або корумповані зв'язки з працівниками правоохоронних органів, особистий корисливий мотив та ін. В даному контексті слушною є думка М. Подольного, який стверджує: «турбує те, що важливим елементом такої протидії стає діяльність адвокатів. Маються на увазі не засоби і методи, що застосовуються адвокатами для захисту прав і

законних інтересів їхніх підзахисних, а ті їх дії, якими вони самі порушують чинне законодавство на догоду своїм клієнтам. Тим самим протидія розслідуванню останнім часом стає більш кваліфікованою, тобто змінюється її якісна характеристика. Як наслідок, у боротьбі зі злочинністю спостерігається ситуація, коли протидія злочинності з боку правоохоронних органів та інших державних і громадських організацій натикається на активну, кваліфіковану протидію з боку злочинців...» [186, с. 24].

Е. Баєва визначає, що основними завданнями незаконної діяльності недобросовісного захисника є: а) прагнення будь-якими способами вплинути на свідків сторони обвинувачення, щоб вони змінили показання; вплинути на слідчого, щоб він приймав рішення в інтересах обвинуваченого; б) дискредитувати будь-які докази і тим самим скоротити доказову базу. Основною метою такої діяльності є створення умов для припинення кримінального переслідування свого підзахисного або, щонайменше, пошук (або створення) обставин, що пом'якшують покарання [12, с. 97].

Як бачимо, діяльність адвоката щодо захисту інтересів свого клієнта дуже часто переплетена з протидією розслідуванню. Протидію розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з боку захисника підтверджують і наші дослідження. Але оскільки зі зрозумілих причин більшість видів протидії не знаходить відображення в матеріалах кримінальної справи, то проаналізуємо емпіричні дані, отримані в результаті опитування працівників правоохоронних органів, які займалися даними категоріями справ. Більше половини осіб, які брали участь в анкетуванні (70%), заявили про участь адвоката у здійсненні тиску на співучасників підозрюваного, свідків, потерпілих задля отримання необхідних свідчень [Додаток А.19].

Аналіз слідчої та судової практики, дані анкетування свідчать про те, що недобросовісні захисники також досить часто різними способами (погрози, шантаж, пропозиція хабара) прагнуть впливати на слідчого з метою схилити його до прийняття в рамках закону найбільш м'якого рішення або взагалі незаконного рішення. Нерідко адвокати вчиняють активні дії щодо відсторонення слідчого від

розслідування. Таким чином, протидія розслідуванню недобросовісним захисником здійснюється в наступних видах: схилання до прийняття законного, але більш м'якого рішення або прийняття незаконного рішення щодо підозрюваного (обвинуваченого) (45,7%); підкуп слідчого (42,6%); ухилення від участі у слідчих діях, зрив їх провадження (71,3%); здійснення фізичного чи психологічного впливу на потерпілого, свідка, дача їм «відкупних» з метою змінити або дати неправдиві показання (53,9%); рекомендації обвинуваченому відмовитися від дачі показань, не визнавати свою вину, змінювати раніше дані правдиві показання, перекладати провину на співучасників, обмовляти їх і т. п. (82,9%); надання посередницьких дій в інформаційному обміні між підозрюваним (обвинуваченим), який знаходиться під вартою, і співучасниками, які перебувають на волі (62%); дії, спрямовані на відсторонення слідчого від розслідування конкретної кримінальної справи (необґрунтовані скарги на нібито неправомірні дії слідчого, вплив через його знайомих, вище керівництво, співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури тощо) (68,2%); фальсифікація доказів (28,3%) тощо [Додаток А.26].

За умов обмеженості нашого дослідження конкретними завданнями та визначеним обсягом, ми зосередили свою увагу лише на тих суб'єктах протидії, які безпосередньо залучені до кримінального провадження. Особливості протидії ж інших суб'єктів, які можуть мати власний інтерес у конкретному розслідуванні (ЗМІ, народні депутати, посадовці різних рівнів, представники громадськості тощо), ми частково розкриватимемо серед інших питань, що будуть вирішуватись у рамках даної роботи.

Отже, підсумуємо: криміналістична характеристика суб'єктів протидії має визначальне значення для розроблення комплексу заходів щодо профілактики та нейтралізації дій, спрямованих на перешкоджання слідству. Усіх ймовірних суб'єктів протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності доцільно поділити: на осіб, які не беруть участь у кримінальному провадженні, та його учасників, останніх варто диференціювати на: зацікавлених у протидії осіб (підозруваний, обвинувачений); осіб, які опинились серед протидіючої сторони ситуативно – потерпілий, свідок; та осіб, які виконують службові обов'язки в рамках проведення кримінального провадження (слідчий, слідчий суддя, адвокат,

керівник слідчого підрозділу, експерт та ін.). Кожному із вказаних суб'єктів протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності притаманні свої специфічні види такої протидії в залежності від особистих якостей, мети та мотивів поведінки, реальних можливостей перешкоджати слідству, обсягу інформації про характер та обставини злочинного діяння, ступеня їхньої участі в події злочину та зацікавленості в результатах його розслідування. З'ясування таких даних дозволяє слідчому правильно встановити коло потенційних суб'єктів, підтвердити або спростувати версії про здійснення ними протидії, вдало визначити тактику слідчих дій, необхідних для нейтралізації такої протиправної діяльності.

Висновки до першого розділу

1. В огляді наукових досліджень та практичної діяльності різного періоду протидія розслідуванню злочинів визначається як основа перешкоджання для встановлення істини у справі, що впливає на якість процесу розслідування злочину, збільшення слідчим витрат часу та сил на здійснення слідчої діяльності. На початковому етапі розроблення теорії подолання протидії розслідуванню злочинів в 60-х роках ХХ ст. вона характеризувалась способами приховування злочину. На завершенні ХХ ст. вказана протидія доповнилася способами фізичного і психологічного впливу на всіх учасників кримінального процесу з використанням корумпованих зв'язків.

2. Протидія під час розслідування службових злочинів визначається як умисна протиправна діяльність (дія, бездіяльність, система дій чи окремі поодинокі дії), спрямована на учасників процесу досудового розслідування з метою перешкоджання встановленню об'єктивної істини в рамках кримінального провадження та вирішення інших завдань розслідування.

3. Серед розмаїття видів протидії, які вчинялися щодо злочинів у сфері службової діяльності, найбільш поширеними є: приховування злочину; використання корупційних зв'язків; дача неправдивих показань; здійснення

тиску на слідчого та інших учасників процесу; фальсифікація доказів, фальсифікація матеріалів кримінального провадження. Найбільш небезпечними способами протидії володіють державні службовці правоохоронних органів (МВС, СБУ, прокуратури і суду), які можуть безперешкодно вплинути на результати розслідування.

4. Криміналістична характеристика суб'єктів, які здійснюють протидію розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, диференціює тих осіб, які не беруть участі у кримінальному провадженні, та його учасників, останніх відповідно поділяють на: зацікавлених у протидії осіб (підозрюваний, обвинувачений); осіб, які опинились серед протидіючої сторони ситуативно – потерпілий, свідок; та осіб, які виконують службові обов'язки в рамках проведення кримінального провадження (слідчий, слідчий суддя, адвокат, керівник слідчого підрозділу, експерт та ін.). До найбільш активних серед широкого кола суб'єктів протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності віднесено таких, як: підозрюваний (обвинувачений), захисник, свідки та потерпілі, слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя. Кожному із вказаних суб'єктів притаманний свій вид протидії, який залежить від мети учасника протидії, його процесуальних та соціальних можливостей, психологічної складової тощо.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Протидія як корелюючий фактор у процесі виявлення та відкриття кримінального провадження щодо злочинів у сфері службової діяльності

Одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів України є підвищення ефективності виявлення і розслідування службових злочинів. Із розвитком ринкових відносин у суспільстві виник різновид службових злочинів, що вчиняються державними службовцями різного рівня з використанням ринкових інститутів і механізмів на свою користь.

Зазвичай така протиправна діяльність пов'язана з фактами корупційних проявів співробітників правоохоронних, контролюючих органів, органів влади та управління, які використовують владні повноваження з метою недопущення виявлення фактів та обставин вчинених службових злочинів.

Проблеми виявлення злочинів досліджували такі вітчизняні вчені, як Л. Борець, О. Василик, П. Гега, О. Долженков, А. Капітанський, І. Козаченко, М. Корнієнко, В. Лисенко, С. Мироненко, В. Некрасов, Д. Никифорчук, С. Ніколаюк, В. Ортинський, Л. Скалозуб, Г. Панфілов, Ю. Сухов, С. Чернявський та ін.

Свої методики виявлення злочинів запропонували Р. Белкін, Л. Бертовський, В. Григор'єв, Г. Густов, В. Ігнатко, О. Ларін, В. Маляров, В. Образцов, В. Танасевич, Т. Савчук та ін.

В. Образцов та Л. Бертовський визначають процес виявлення злочинів як кримінально-процесуальну діяльність, спрямовану на перевірку первинних фактичних даних про ознаки підготовки чи вчинення господарюючим суб'єктом злочину, пов'язаного з його професійною діяльністю [179, с. 291].

Як зазначає Р. Белкін, ознаки злочину можуть бути виявлені трьома шляхами. По-перше, їх виявляють способом ужиття оперативно-розшукових заходів, які передують порушенню кримінальної справи. По-друге, вони можуть бути виявлені громадянами, а також представниками державних організацій під час здійснення перевірки і контрольних заходів та ін. По-третє, вони виявляються безпосередньо слідчим, прокурором і судом [27, с. 391].

С. Чернявський зауважує, що виявити злочин – означає встановити, зафіксувати, визначити факт та обставини вчинення суспільно небезпечного діяння. Часто в діяльності щодо виявлення злочину не виникає потреба, оскільки про обставини його вчинення стає відомо від громадян чи організацій [252, с. 868].

Злочини у сфері службової діяльності мають здебільшого латентний характер, що зумовлює необхідність застосування можливостей оперативних підрозділів і використання інформації, що становить оперативний інтерес.

Успішне виявлення злочинів у сфері службової діяльності можливе лише за умов комплексного поєднання усіх складових цього процесу: документальних перевірок фінансово-господарської діяльності; дослідження документів обліку та звітності, а також здійснення заходів оперативно-розшукової діяльності.

Процес виявлення злочинів, вчинених службовими особами, складається з певних етапів здійснення пошукової діяльності. Зважаючи на це, одним з таких етапів є виявлення пошукових ознак злочину. К. Гобрусенко в цьому контексті зазначає, що не менш важливим видом діяльності є визначення значущої пошукової ознаки. Йдеться про сукупність зафіксованих на матеріальних носіях інформації показників, що дозволяють характеризувати дії або бездіяльність осіб, які потрапляють під законодавчу модель злочину [65, с. 154].

У цьому аспекті абсолютно справедливо відзначає В. Кувалдін, що ознаки злочину повинні бути наділені певним «пошуковим ефектом», тобто реальною

можливістю їх розпізнавання за допомогою оперативно-розшукових та інших заходів [154, с. 152].

У процесі дослідження встановлено, що під час виявлення злочинів у сфері службової діяльності оперативними підрозділами при здійсненні оперативно-розшукових заходів, як правило, не здійснюється протидії процесу документування злочинних дій, тому що діяльність оперативних підрозділів має глибоко законспірований характер. Початок протидії виявлення злочину у сфері службової діяльності починається з моменту легалізації матеріалів, зібраних оперативно-розшуковим підрозділом і передачі слідчому для внесення їх до Єдиного реєстру досудових розслідувань, до якого мають доступ інші посадові особи (прокурор, керівництво слідчих органів та ін.).

Аналізуючи теоретичну сутність категорії «виявлення», зауважимо, що зазвичай в літературі вона використовується в контексті вирішення завдань ОРД. Проте, на нашу думку, це не зовсім правильно, оскільки виявлення злочинів не варто зводити лише до безпосереднього викриття ознак злочину та порушення кримінального провадження в рамках оперативно-розшукового пошуку.

Розглядаючи теорію виявлення злочинів Р. Белкіна, в контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне виділити три ключові напрямки виявлення злочинів у сфері службової діяльності, а саме: виявлення злочинів під час проведення оперативно-розшукових заходів; виявлення злочинів безпосередньо громадянами та представниками громадськості, преси тощо (під час проведення контрольних заходів і перевірок); по-третє, виявлення злочинів безпосередньо слідчим або прокурором під час розгляду конкретної справи [27, с. 399].

Змістовно виявлення злочину полягає в отриманні інформації про кримінальну подію і її належній фіксації у відповідних процесуальних актах. Лише після виявлення, а отже, встановлення ознак злочину в подіях соціального середовища починається його розслідування. Тобто діяльність із розслідування злочину і, відповідно, криміналістична методика такої діяльності

починають реалізовуватись з початком пошуку і виявлення необхідної інформації, яка свідчить про вчинення злочину [246, с. 281–282].

До того ж виявлення, як абсолютно виправдано зазначає А. Халіков, з одного боку, є, безсумнівно, обов'язковим елементом розкриття злочину, а з іншого – виступає у якості окремого завдання криміналістичної методики розслідування злочинів [247, с. 101].

На наш погляд, виявлення злочинів є комплексом активних дій компетентних органів щодо конкретного явища об'єктивного світу, ознаки якого і характеризують вказане явище як злочинне. Зміст таких дій зводиться до діяльності щодо винайдення та збирання, реєстрації інформації про ознаки та сліди злочину, які будуть об'єктивно свідчити про кримінальний характер вказаного явища.

На думку О. Степанова, виявлення злочинів являє собою комплексну діяльність, яка складається із самого факту виявлення явища, яке може розглядатися як злочинне на підставі окремих ознак, а також із діяльності зі збирання необхідних даних, що об'єктивно свідчать про кримінальний характер події [156, с. 146–149]. До того ж, виявлення, окрім указаних елементів, на думку деяких фахівців, включає в себе і діяльність, що спрямована на отримання та пошук інформації про можливі інші кримінальні прояви (латентні епізоди) [235, с. 68].

Однак з огляду на те, що чинний КПК України прийняв за основу європейську модель судочинства, то наведені вище тези мають бути певним чином роз'яснені. На сьогоднішній день інститути порушення кримінальної справи та дослідчої перевірки припинили своє існування, а досудове розслідування починається з моменту подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення прокурором, слідчим з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення та внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Тому, досліджуючи виявлення злочинів у рамках сучасного вітчизняного кримінального процесу, слід мати на увазі процес отримання компетентними

правоохоронними органами інформації, даних, які вказують на можливість того, що злочин було вчинено. Перевірка ж такої інформації та встановлення її достовірності є, безпосередньо, завданням вже досудового розслідування.

Аналізуючи наведені вище теоретичні позиції науковців, хочемо зауважити на тому, що однією із важливіших теоретичних складових змісту виявлення злочинів, яка, на жаль, не знайшла відображення в працях вказаних учених, є процес фіксації та відповідного процесуального оформлення інформації, даних, які вказують на те, що злочин було вчинено. Тобто можна твердити про певні стадії діяльності щодо виявлення злочинів, у тому числі і в сфері службової діяльності, де першою є виявлення факту злочину або викриття ознак, його слідів, а до другої слід віднести процедуру процесуального закріплення отриманої інформації у відповідних документах, реєстрах із подальшою її реалізацією у відповідності до вимог кримінального процесуального законодавства.

Вищенаведені тези знаходять своє підтвердження у дослідника В. Оболенцева, який чітко зауважує на тому, що виявленими злочинами слід вважати виключно ті злочини, щодо яких були виявлені не тільки ознаки такого злочину, а й коли такий факт був відповідним чином зареєстрований у встановленому процесуальному порядку [178, с. 6].

Згідно з Наказом Генерального прокурора України «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» № 69 від 17.08.2012 тільки за умов, що інформація про ознаки злочину або про подію злочину оформлена відповідним чином, а саме, зареєстрована та внесена до ЄРДР із дотриманням вимог, злочин може вважатися виявленим з юридичної точки зору [188].

Надалі, згідно з даним нормативно-правовим актом та КПК України, після реєстрації інформації про можливий злочин відповідною посадовою особою приймається рішення про її оцінку та вирішення питання про початок досудового розслідування.

Отож, викладене дає нам змогу зробити перший попередній висновок щодо сутності та процесуального змісту «виявлення» як теоретико-правової категорії кримінального процесу. Так, виявлення злочинів – це система

специфічних розшукових та процесуальних дій спеціально уповноважених державних органів і посадових осіб із отримання початкової інформації щодо ознак злочину (факту вчинення, слідів, предметів, документів, відомостей тощо) та її процесуальної реєстрації.

Все вищевикладене повною мірою відповідає процесуальному змісту та теоретичній сутності процесу виявлення злочинів у сфері службової діяльності.

Зрозумілим є той факт, що виявлення злочинів у сфері службової діяльності має свої характерні особливості. Варто зауважити, що виявлення злочинів даної категорії відрізняється досить великою складністю, оскільки обумовлено впливом багатьох факторів:

- суб'єкти таких злочинів, як правило, освічені високоінтелектуальні особи, тому, як наслідок, злочини, такої категорії відрізняються кваліфікованими способами підготовки та латентними механізмами їх вчинення [210, с. 81];

- непрозорість та певна закритість інформації про діяльність посадових осіб органів влади;

- навмисне створення труднощів при отриманні публічних послуг та відповідних документів;

- обізнаність суб'єктів про можливості, методи та засоби правоохоронних органів щодо розкриття злочинів та висока юридична обізнаність [39, с. 78];

- активна протидія розслідуванню та процесу виявлення спеціально уповноважених осіб правоохоронних органів, як з боку особи, щодо якої проводиться така перевірка, так і з боку її оточення (зацікавлених осіб) [9, с. 24];

- незацікавленість керівництва посадової особи, яка причетна до вчинення злочину, у виявленні злочинної діяльності свого колеги [37, с. 88];

- корпоративність професійної сфери службовців та посадових осіб правоохоронних органів і, як наслідок, приховання важливої та пошуково значимої інформації [246, с. 187–188];

- зацікавленість двох сторін потерпілого та підозрюваного (у справах

про хабарництво) у приховуванні фактів вчинення злочину [167, с. 79];

- відсутність свідків діяльності щодо знищення та приховання слідів злочину [248, с. 93];

- наявність великого обсягу оперативних та владних повноважень, корумпованих зв'язків тощо у суб'єкта злочину у сфері службової діяльності [123, с. 98–103];

- великий рівень безкарності посадових осіб, які вчиняють злочини у сфері службової діяльності [247, с. 187–188];

- недовіра громадян до правоохоронних органів і, як наслідок, ускладнення отримання інформації про злочин та залучення громадськості до його розслідування тощо.

Звісно, наданий перелік не є вичерпним, в ньому відображені загальні умови, які можуть корегуватися відповідно до конкретної ситуації у конкретній справі.

Як бачимо, основними ускладнюючими факторами (їх більшість) є ті, що певним чином пов'язані із процесом протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Наукові дослідження та узагальнення матеріалів досудового розслідування свідчать про те, що більшість злочинів цієї категорії виявляється внаслідок отримання оперативно-розшукової інформації (86,3%) та виникнення ситуації з отримання повідомлень окремих громадян або контролюючих органів (13,7%) [Додаток Б.2].

Однак, за оцінками окремих фахівців, не менше половини таких злочинів залишаються поза увагою правоохоронців [178, с. 8; 249, с. 25–26]. І знов таки однією з основних причин такого стану речей є: юридично-забезпечені злочинні механізми приховування злочину та високий рівень активної протидії з боку злочинців, групи злочинців та їх корумпованих зв'язків.

Вивчаючи думку практиків з цього питання, ми визначили, що більше половини слідчих (71,3%) відчували вплив з боку різноманітних суб'єктів

протидії вже на стадії отримання матеріалів документування злочинів у сфері службової діяльності від оперативних підрозділів.

Слід погодитись з Т. Савчук, яка зазначає, що доцільно розрізнити два види діяльності, спрямованих на виявлення ознак злочинів: 1) пошукову діяльність (діяльність оперативно-розшукових підрозділів та діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки злочинів); 2) кримінально-процесуальну діяльність (діяльність з перевірки заяв та повідомлень про злочини та безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим під час розслідування) [201, с. 94]. Дана точка зору повністю відповідає розумінню виявлення ознак злочинів у сфері службової діяльності. Очевидно, що ці види діяльності відрізняються приводами до початку їх проведення, а також засобами та методами їхнього проведення. Уявляється, що пріоритетним видом діяльності, спрямованої на виявлення злочинів у сфері службової діяльності, все ж залишається перший (у вигляді пошукової діяльності спеціально уповноважених підрозділів правоохоронних органів).

Перебуваючи у постійному зв'язку із навколишнім світом, елементи злочинів у сфері службової діяльності утворюють різноманітні сліди, що містять як інформацію про службову діяльність суб'єкта злочину, так і інформацію про ознаки вчинених злочинів у сфері такої діяльності [248, с. 90]. Виходячи з цього, пошук інформації із досліджуваної категорії злочинів, зазвичай, спрямований на пошук факту, події злочину у службовій сфері, пошук та виявлення слідів такого злочину (у тому числі встановлення і можливих свідків злочину) та пошук і затримання осіб, причетних до такого злочину. Тому на етапі пошуку інформації про злочини у сфері службової діяльності в умовах протидії важливе значення має обізнаність спеціально уповноважених працівників правоохоронних органів про можливі способи приховування таких злочинів.

До основних способів приховання злочинів у сфері службової діяльності на етапі виявлення належать:

- неповідомлення взагалі або зтягування повідомлення даних, інформації, що вимагається у рамках офіційних запитів уповноважених органів тими посадовими особами, які причетні безпосередньо або їх установи та організації до вчинення злочину у сфері службової діяльності (як окремий вид протидії виявленню злочинів у службовій сфері такий спосіб приховання злочину визначила переважна більшість опитаних нами фахівців-практиків – 55%). В таких запитах зазвичай міститься інформація про вимогу надання інформації про коло повноважень, особливості їх здійснення, фінансові документи про рух коштів, проведення тендерів тощо;

- невиконання дій, що вимагаються спеціально уповноваженими посадовими особами правоохоронних органів (46,5%). Такі дії можуть виражатись у вигляді ненадання необхідних зразків на дослідження; відмова від підготовки для огляду будь-яких засобів, предметів, цінностей, частин конструкцій, будівель тощо; не виставлення охорони до місць зберігання предметів та документів, які підлягають вилученню, перевірці, інвентаризації тощо;

- знищення інформації про ознаки злочину (в цьому випадку паперових та цифрових носіїв інформації про сліди злочину) або зберігання її у місці, відомому лише злочинцю (53,9%). Слід зауважити, що парадоксальність ситуації при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності полягає в тому, що джерел інформації у цих злочинах є багато, бо дії вчиняються в умовах публічного соціуму, а в переважній більшості, в умовах документального та цифрового відображення, і в той же час проблематичності «втягування» з так званих носіїв інформації необхідних даних в силу перелічених вище факторів, що притаманні професійному середовищу службовців та посадових осіб правоохоронних органів [198, с. 191];

- маскуванню злочинної діяльності в службовій сфері під законну шляхом проведення операцій «минулою датою»; отримання позитивного владного рішення без наявності повністю всіх необхідних умов для такого;

складання актів перевірок та контрольних заходів без виїзду на місце перевірки тощо (45,7%);

- фальсифікація як спосіб приховання злочинів у сфері службової діяльності (42,7%) являє собою створення помилкової, неправдивої інформації або її носіїв (завідомо неправдиві свідчення, заяви, показання; створення неправдивого алібі; повне або часткове підроблення документів, створення інших підроблених слідів тощо) [42, с. 68].

Як бачимо, процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності тісно пов'язаний із процесом подолання протидії з боку різноманітних суб'єктів. Оперативний працівник на етапі пошуку інформації про ознаки злочину у сфері службової діяльності, проводячи ряд пошукових заходів, зустрічей із конфідентами тощо, автоматично працює на подолання такої протидії. Тому з огляду на те, що все ж переважна більшість службових злочинів розслідується в умовах протидії, процес виявлення цих злочинів має істотні тактичні особливості, метою яких є позбавлення суб'єкта протидії тактичної наступальності, недопущення можливостей для протидії, попередження перешкоджанню слідства.

На наш погляд, саме тому процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії має представляти певну організаційно-тактичну модель, вибудовану систему алгоритмічних заходів щодо:

а) безперешкодного отримання інформації про ознаки злочину, її перевірки, та відповідної процесуальної фіксації;

б) подолання протидії під час виявлення вказаних злочинів.

Отже, проаналізувавши особливості вчинення та приховування службових злочинів, можливості протидії з боку зацікавлених осіб, а також вивчивши думки науковців у сфері розробки проблем організації розслідування злочинів [3, с. 27; 32, с. 34; 76, с. 295–303; 211, с. 28–34; 260, с. 246–248], пропонуємо типову модель виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії, яка структурно повинна складатись із трьох основних етапів.

1-й етап: підготовчий. На цьому етапі оперативний працівник визначається із напрямками пошуку та його об'єктами. У якості напрямів пошуку інформації про злочини у сфері службової діяльності ми рекомендуємо використовувати галузевий принцип. У якості об'єктів – осіб, які можуть володіти будь-якою інформацією про вчинений або підготований злочин у сфері службової діяльності. На цьому етапі оперативний працівник повинен бути тактично готовий до того, що виявлення вказаних злочинів відбувається, як правило, в умовах протидії, а також знати основні способи приховання злочину та його механізми і тактичні особливості подолання такої протидії.

2-й етап: отримання інформації про ознаки злочину. На цьому етапі працівник правоохоронного органу вдається до активних пошукових дій та застосовує весь арсенал наданих йому законом заходів для отримання важливих даних та їх перевірки. При цьому слід пам'ятати про можливість застосування комплексного підходу, що полягає в координації і взаємодії сил та засобів не тільки правоохоронних органів, але й інших державних і недержавних установ, покликаних брати участь чи сприяти в боротьбі зі злочинністю та корупцією.

Спробуємо скорелювати способи приховування вказаних злочинів із тактичними особливостями подолання протидії на цьому етапі їх виявлення.

Встановивши ознаки протидії під час виявлення злочину, оперативний працівник повинен застосовувати алгоритмічний порядок тактичних дій щодо подолання такої протидії, а саме:

- при неповідомленні взагалі або затягуванні повідомлення даних або знищенні інформації про ознаки злочину, паперових та цифрових носіїв інформації виправданою є спроба скористатися можливостями інших служб (прокуратури, СБУ, податкової міліції тощо) щодо отримання інформації із нерозголошенням кінцевої мети її отримання. З метою збереження конфіденційності в умовах протидії варто намагатись отримати інформацію ширшу, ніж потрібно, а також спробувати здобути копії документів, які дублюються, або інформацію із інших джерел, яка однозначно підтверджує інформацію у оригіналах тощо;

- при маскуванні злочинної діяльності в службовій сфері під законну, оперативний працівник перш за все повинен ознайомитися з нормативно-правовими актами, що регулюють цю діяльність, і вивчити законний механізм прийняття рішення або надання послуги. Вивчення матеріалів службових перевірок дає можливість у випадках зі злочинами у сфері службової діяльності скласти уявлення про традиційні та типові порушення певних законних процедур та коло осіб, які були притягнуті до відповідальності, і використати ці дані в якості орієнтовних у справі. Можна отримати пояснення від осіб, які виконують такі ж процедури у територіально іншому органі, установі чи організації тощо. З огляду на те, що вказані дії будуть відбуватися в умовах протидії, доцільно подбати про отримання даної інформації до початку виявлення своїх намірів щодо пошуку інформації за місцем роботи суб'єкта злочину;

- при фальсифікації (створенні помилкової, неправдивої інформації або її носіїв) єдиним і реально дієвим засобом подолання такого способу приховання злочину є ретельна перевірка усіх можливих обставин, документів та подій, які, на думку оперативного працівника, сфальсифіковані. В умовах протидії це можна реалізувати зашифровано або з передачею частини таких дій цивільній особі (адвокатові, потерпілому, конфідентові). Також звертаємо увагу і на такий практичний момент у процесі виявлення злочинів у сфері службової діяльності, як сучасні технічні можливості аудіо- та відеофіксації злочинів камерами відеоспостереження, матеріали яких можуть стати окремим доказом щодо причетності або непричетності особи до вчинення злочину (наприклад, підтвердження або спростування алібі тощо). При цьому необхідно враховувати той факт, що відповідні записи, можуть мати подальше доказове значення, але через обмежені технічні можливості обладнання зберігаються досить незначний час. У випадку, якщо події відбувалися на вулиці, в іншому громадському місці, необхідно використовувати інформацію з наявних камер зовнішнього спостереження на розташованих поблизу торгових центрів, фінансово-кредитних установах тощо.

3-й етап: реєстрація отриманої інформації у ЄРДР. Це є також дуже важливий елемент діяльності щодо виявлення злочинів у службовій сфері в умовах протидії, і має він дві специфічні складові. Перша складова - це безпосередньо реєстрація у ЄРДР. Основними умовами для якісної реалізації цієї складової є швидкість та коректність внесення даних у Реєстр. Друга складова є факультативною і «включається» лише в умовах виявлення ознак протидії. Полягає вона у розголошенні фактів вчинення злочинів у сфері службової діяльності та привернення громадської уваги до них усіма можливими способами, а саме, використовуючи можливості мережі Інтернет, засобів масової інформації, залучення до розповсюдження такої інформації громадських організацій, що займаються питаннями боротьби з корупцією.

Як бачимо, основою процесу виявлення злочинів у сфері службової діяльності є процес пошуку інформації про ознаки злочину з метою її закріплення та процесуального використання, що в підсумку має привести до розкриття такого злочину, викриття винних та притягнення їх до відповідальності [251, с. 160–163].

Процес закріплення та використання отриманої інформації починається значно раніше, ніж здається на перший погляд. Оперативний працівник повинен знати не тільки де і що шукати, а й мати повне розуміння, яким чином слідчий зможе це використати у процесі кримінального провадження при закріпленні інформації у вигляді доказів. Спробуємо сформулювати низку загальних рекомендацій, які оперативний працівник повинен виконати на етапі виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії з метою найбільш якісного та адекватного пошуку, збору та систематизації такої інформації, а саме:

- проведення обов'язкової попередньої консультації зі слідчим з приводу напрямів та змісту пошукової інформації за конкретною інформацією щодо обставин конкретного злочину без повного розшифрування назв

підприємств та посадових осіб у сфері службової діяльності зі складанням «рамкового» плану попередніх дій;

- відстеження своєчасного отримання слідчим матеріалів конкретного кримінального провадження щодо злочинів у сфері службової діяльності [202, с. 108–109];

- обов'язкове та чітке дотримання вимог режиму таємності, конфіденційності та службової таємниці під час своєї діяльності та роботи над конкретною інформацією про ознаки вчинення злочину у сфері службової діяльності;

- активне використання при проведенні перевірок фахівців у вузьких професійних сферах (правоохоронній, адміністративній, економічній тощо), причому залучення їх не тільки офіційно, а й у вигляді консультацій або орієнтувальних бесід за спеціальними напрямками перевірок [247, с. 195].

Кримінальний процесуальний закон дозволяє у невідкладних випадках проведення огляду місця події до внесення відомостей про злочин до ЄРДР, тобто фактично до початку досудового розслідування (ч. 3 ст. 214 КПК України). У зв'язку із цим правомірно трактувати огляд місця події як один із засобів виявлення злочинів, у тому числі і розглядуваної категорії. Не вдаючись в цій частині дослідження до аналізу тактичних особливостей проведення вказаної слідчої дії, відзначимо лише ряд моментів, важливих з точки зору отримання інформації про можливі злочини у сфері службової діяльності. Матеріальні об'єкти та сліди, виявлені на місці події, є важливим джерелом обставин, що можуть свідчити про вчинення злочинів аналізованого виду. Ними можуть бути чернетки, фінансові та інші документи, що прямо або опосередковано свідчать про причетність до злочину, гроші, отримані хабарником, або інший предмет хабара, інші предмети та речі, а також ситуація на місці вчинення злочину, що є вкрай важливим, наприклад, у злочинах про перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів [100, с. 103].

У процесі дослідження нами визначено низку напрямів щодо отримання значущої інформації про вчинення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. До таких, на нашу думку, належать:

1) пошук, вивчення, систематизація інформації, що містить ознаки злочинів у сфері службової діяльності в мережі Internet. Як відомо, сьогодні, велика кількість так званих «блогерів» викладають дуже великий об'єм різноманітної інформації, у тому числі і щодо досліджуваної нами категорії злочинів. Більше того, існують окремі інформаційні портали, присвячені цій тематиці. В умовах сьогоднішніх соціально-політичних змін більшість такої інформації заслуговує на увагу, оскільки є дійсною і правдивою. До того ж сюди можна віднести і встановлення постійного тривалого робочого контакту із низкою професійних журналістів, які мають за мету пошук такого матеріалу, який би викривав конкретні факти злочинних діянь посадовців. В умовах протидії виявленню та розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності такий контакт є досить важливим, тому що дозволяє привернути увагу суспільства до конкретної справи конкретного представника влади, і як наслідок, не дати можливості звести розслідування нанівець;

2) наступний напрям близько межує із попереднім і полягає у постійній підтримці зв'язку із вказаних питань із відповідними громадськими організаціями, які мають на меті боротьбу із корупцією, хабарництвом та зловживання владою. Таких в Україні станом на 2014 рік більше декількох тисяч і більшість з них – всеукраїнські [233; 243]. Вони також мають у своєму розпорядженні багато корисної інформації щодо виявлення ознак злочинів у сфері службової діяльності. Не рідкість є і такі факти, коли представники таких організацій самостійно звертаються до правоохоронних органів із метою реалізувати ту чи іншу інформацію щодо «нечесних на руку» чиновників, однак неякісне реагування або злочинне небажання деяких працівників займатись виконанням своїх обов'язків відштовхують таких осіб і зневіряють у можливості реалізації такої інформації через правоохоронні органи. За умов побудови якісного процесу взаємодії із такими організаціями та їхніми

представниками постійне надходження пошуково значимої інформації гарантоване. Також цих представників оперативний працівник може на добровільних засадах досить продуктивно використовувати для вирішення інших важливих для розслідування злочинів у сфері службової діяльності завдань;

3) і останній напрям, який нам видається також вкрай важливим – це відновлення та активна підтримка наявної системи оперативного обслуговування за лінійним, територіальним, об'єктовим принципами.

Виявлення злочинів у сфері службової діяльності має певну специфіку, яка визначається декількома основними елементами, серед яких: умови вчинення (інтелектуальність та освіченість суб'єктів злочину; корпоративність професійної середи; закритість управлінської системи для суспільства; безкарність посадових осіб, які вчиняють злочини у сфері службової діяльності тощо) та тактичні особливості, які визначаються безпосередньо видом злочину та умовами, видами, способами протидії розслідуванню.

Наголосимо, що процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності та процес подолання злочинної протидії неможливо відокремити, тому інколи заходи щодо виявлення є одночасно і заходами подолання протидії.

2.2 Особливості організації планування розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії

Методика розслідування будь-яких окремих видів злочинів обов'язково містить вказівки організаційного характеру, і перш за все з тих питань, які тісно пов'язані із загальними методичними вказівками щодо розслідування в цілому [230, с. 353].

На наш погляд, проблеми організації планування розслідування злочину як окремої та важливої частини методики їх розслідування та впливу на цей процес здійснюваної протидії розслідуванню виходить на перший план як ключовий елемент у побудові якісної загальної моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

За визначенням О. Ларіна, організація розслідування є ніщо інше як раціональний добір, розстановка та прикладення зусиль, спеціальних знарядь та засобів із створенням та використанням оптимальних умов для досягнення мети судочинства [158, с. 59].

Проведене дослідження та опрацювання емпіричного матеріалу дало нам змогу сформувати такі напрями організації досудового розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії:

- вивчення, опрацювання та систематизація всього масиву інформації, що є в розпорядженні у слідчого, в тому числі і відомостей, що не належать до процесуальних і мають слідчо-орієнтовний характер;

- визначення тактичних та стратегічних цілей розслідування на кожний період висунення нових версій, включаючи коректування попередньо висунутих версій;

- визначення слідчих (розшукових) дій, організаційних заходів та матеріальних витрат слідчого щодо отримання, дослідження та закріплення доказової інформації із урахуванням особистості злочинця, його посади та особливостей протидії, що здійснюється зацікавленими особами;

- визначення можливостей осіб та органів, що взаємодіють зі слідчим щодо отримання, дослідження і закріплення доказової інформації, а також подолання актів протидії розслідуванню та побудова на основі цього дієвої та ефективної моделі взаємодії;

- визначення видів та послідовності слідчих (розшукових) дій, застосування тактичних комбінацій та інших заходів, виходячи із динамічно змінюваної слідчої ситуації, та закріплення їх у відповідних процесуальних актах;

- створення організаційної слідчо-оперативної моделі забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Оскільки організація розслідування отримує свою матеріалізацію у плані розслідування, розглянемо ретельніше процес планування досудового розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії.

Планування, як окрема та важлива частина діяльності слідчого щодо розслідування злочинів, завжди виступала невід'ємним елементом його наукової організації праці та постійно привертала увагу як практиків, так і теоретиків. Ще 1925 р. видатний вчений-криміналіст В. Громов у своїх роботах зауважував на важливості ролі, яку відіграє планування у процесі розслідування злочинів. Вже тоді він пропонував слідчому створювати окремі плани (пам'ятки) складних справ, в яких той повинен вказувати, які дії та коли треба виконати, а також робити відмітки про таке виконання [74, с. 65].

Надалі наукові та практичні надбання про планування та версію оформились в окремі криміналістичні вчення, які активно розвиваються і сьогодні. Серед найвідоміших криміналістів, які займались фундаментальними питаннями розробки підходів до розуміння, завдань, мети планування та версій у вітчизняній криміналістиці радянського періоду, виділяють таких: Р. Белкін, А. Колесніченко, Б. Богданов, А. Шляхова, І. Лузгін, Л. Драпкін, Г. Арцишевський, Н. Гранат, В. Сущенко, О. Ратінов, О. Ейсман та ін.

Проте досі немає єдності думок щодо поняття планування. Так, одні науковці визначають планування як метод організації розслідування [29, с. 496], інші – як уявлення про систему майбутніх дій, ідеальну модель процесу розкриття та розслідування злочину [78, с. 26]. Деякі під плануванням розуміють найбільш раціональну організацію досудового слідства, яка забезпечує швидке і повне розкриття злочинів [135, с. 7]. Інші вважають, що планування – це розгорнута поетапна програма практичних дій, найважливіший елемент реконструктивної діяльності слідчого [213, с. 107].

На думку Л. Дубровицької та І. Лузгіна, планування являє собою складний мисленнєвий процес, що полягає у визначенні завдань слідства, шляхів і способів їх вирішення відповідно до вимог закону [93, с. 3]. Більш широко визначають поняття планування інші вчені-криміналісти, які вважають, що планування досудового слідства – це мисленнева діяльність, спрямована на визначення обсягу і предмета дослідження, обставин вчиненого злочину, послідовності провадження слідчих та інших дій [5, с. 106].

Під плануванням розслідування розуміють також визначення шляхів розкриття злочину, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, та встановлення доцільних термінів проведення необхідних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів [141, с. 207].

Вивчивши розмаїття думок науковців з цієї проблематики, ми дійшли висновку, що планування слід розглядати як метод організації досудового розслідування, суть якого полягає у творчій розумовій діяльності слідчого щодо створення уявної організаційної моделі розслідування конкретного злочину, змістом якої є визначення черговості, строковості, сил та засобів, які слід використати під час встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та під час їхнього безпосереднього доказування.

Основною метою планування є створення оптимальної організаційної моделі розслідування злочинів із урахуванням вимог процесуальної економії, доцільності, розумності та законності, а також неухильного забезпечення реалізації принципу змагальності на цьому етапі кримінального провадження.

Спершу зауважимо на тому, що процес планування, як метод організації роботи слідчого, прямо передбачений у відомчих нормативних актах. Так, згідно з п. 2.4. Інструкції з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, яка затверджена Наказом МВС України № 686 від 09.08.2012 (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 109 від 30.01.2015) слідчий планує свою роботу таким чином, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, в яких він проводить досудове розслідування. З цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування кожного кримінального провадження [119].

Процес планування розслідування має певну структуру, він складається із ряду взаємопов'язаних елементів, які одночасно слугують етапами цього процесу. Більшість вітчизняних та зарубіжних науковців [6, с. 9; 26, с. 330; 50,

с. 251; 91, с. 230; 93, с. 3] єдині в тому, що планування характеризується такими елементами, як: 1) вивчення початкової інформації; 2) висунення версій; 3) визначення обставин, які необхідно довести, та вирішення інших завдань розслідування; 4) визначення шляхів, засобів і методів розслідування; 5) визначення послідовності і строків вирішення окремих завдань та виконання окремих дій; 6) визначення виконавців; 7) визначення організаційних заходів щодо залучення виконавців, забезпечення використання окремих засобів і проведення відповідних дій; 8) складання письмового плану; 9) корекція плану.

У процесі дослідження встановлено, що розслідування злочинів у сфері службової діяльності переважно відбувається в умовах конфліктної слідчої ситуації. На цьому етапі особливо складними є випадки, коли слідство супроводжується активною та безперервною протидією не тільки з боку підозрюваного, але й інших зацікавлених осіб. Звичайно, що такий стан речей не може не відобразитись на побудові плану розслідування та його корекції у зв'язку із обстановкою, що, як правило, дуже швидко змінюється.

Враховуючи протидію розслідуванню як фактор, який безпосередньо кореспондується із плануванням, при вивченні та аналізі вихідної інформації слідчий повинен установити її достовірність та реальність, адже переважна більшість опитаних нами слідчих (58,1%) зауважила, що інформація, яка міститься в матеріалах кримінального провадження, на початковому етапі лише на 20-30% відповідає дійсності [Додаток А.43].

Крім того, якщо протидія здійснюється на початковому етапі розслідування, то слідчий взагалі спочатку може і не виявити ознак злочину. Тому важливість планування цього етапу не викликає сумнівів.

Наголошуємо, що практично у всіх слідчих ситуаціях, які складаються у справах досліджуваної категорії, планування на першочерговому етапі повинне забезпечувати раптовість, а якщо треба, то й одночасне проведення слідчих дій. Також під час планування розслідування в умовах протидії слідчий повинен орієнтуватися на закріплення перш за все тих доказів, які можуть бути знищені або сфальсифіковані.

Під час визначення сил та засобів, які слідчий планує залучити до процесу досудового розслідування, основним принципом, яким він повинен керуватись, є принцип процесуальної економії. Його варто розглядати як правову вимогу бережного й раціонального використання процесуальних засобів, часу та сил суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності з одночасним забезпеченням правильного застосування кримінально-процесуального законодавства з метою швидкого й повного розкриття злочинів, викриття винних та притягнення їх до відповідальності [212, с. 6]. Даний принцип також безпосередньо кореспондує із планом розслідування, і тут основним моментом є дотримання процесуальної форми, оскільки грубі її порушення призводять до надлишкових витрат процесуальних засобів та затягування судочинства.

Зупинимось детальніше на такому елементі планування, як складання та корегування плану розслідування. За результатами нашого дослідження встановлені найбільш типові недоліки, притаманні плануванню розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії:

1) зайва складність та перевантаженість схемами, таблицями та іншою зайвою інформацією, яка наявна у плані з метою надати йому уявної вагомості та масштабності (33,3%);

2) відсутність необхідного чіткого алгоритму та деталізації запланованих заходів (56,2%);

3) неправильний вибір послідовності заходів, часу їх проведення, неправильний розподіл ролей тощо, тобто інколи взагалі відсутня пряма кореспонденція планування із версіями і, як наслідок, із запланованими заходами (71,3%);

4) відсутність достатніх сил та досвіду для якісного проведення запланованих заходів (53,9%);

5) відсутність у планах не тільки чіткої організаційно-практичної моделі подолання протидії розслідуванню, а й заходів, направлених на реалізацію цього аспекту розслідування (62%) [Додаток А.39].

З огляду на останній пункт переліку наведених вище недоліків окремо хотілося б зупинитись на процесі імплементації заходів, скерованих на подолання протидії розслідуванню, у загальний план розслідування. Звичайно, заходи щодо подолання протидії можуть бути різноманітним настільки, наскільки це дозволяють криміналістичні та процесуальні можливості, тому ми не бачимо сенсу зупинятись на окремих з них, а спробуємо визначити вимоги щодо таких заходів та загальні підходи до їх впровадження.

На наше переконання, першим і основним моментом, який досить часто стає на заваді розслідуванню в умовах протидії, є факт незбереження таємниці як самого плану розслідування, так і факту його складання. З огляду на відкритість та прозорість у певних межах кримінального провадження інколи досить складно зберігати подібний закритий інформаційний режим. Але треба розуміти, що незбереження в таємниці окремих даних щодо планування, версій, конкретних заходів та виконавців може призвести до повного фіаско слідчого, втрати наступальності та перехоплення ініціативи суб'єктами протидії щодо знищення доказів, створення недійсного алібі, здобуття недійсних доказів та свідків. Тому виходом тут є розумне поєднання заходів щодо відкриття та закриття певної важливої для слідства інформації, що повинне обов'язково знайти своє відображення у плані розслідування.

О. Александренко зазначає, що наступним важливим напрямом у плануванні розслідування під час протидії треба визначити прогнозування та нейтралізацію можливих напрямів такої протидії. Тобто дії, які направлені на профілактику протидії розслідуванню, повинні також бути передбачені у плані розслідування навіть тоді, коли слідчий ще не стикнувся з такою. Адже розумніше та доцільніше попередити протидію, передбачивши можливі варіанти поведінки та дії зацікавлених осіб, ніж її переборювати [2, с. 157].

На нашу думку, в плані розслідування повинні бути передбачені заходи, що реалізують такі напрями попередження протидії розслідуванню, як:

- правові та процесуальні засоби попередження протидії (наприклад, вибір слідчим відповідного запобіжного заходу, який унеможливив би максимально протидію з боку підозрюваного та інших суб'єктів);

- заходи, що запобігають витоку значущої для розслідування інформації;
- конкретні заходи щодо захисту доказів, носіїв інформації, документів тощо;
- при необхідності заходи щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства;
- заходи, направлені на виявлення осіб – представників правоохоронних органів, що перешкоджають розслідуванню, та їх відсторонення від участі в розслідуванні тощо.

У процесі дослідження визначені основні вимоги, які необхідно враховувати при плануванні слідчих (розшукових дій), сформульовані на основі найбільш розповсюджених способів протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:

1. Приховування злочину. Під час подолання приховування злочину робота слідчого повинна бути направлена на викриття схеми злочину, злочинних зв'язків та додаткових епізодів злочинних дій. Тому перше, на що треба звернути увагу, – це на включення до плану розслідування слідчих дій щодо виявлення місця зберігання незаконно здобутих коштів, чорнових документів або фінансових документів, які безпосередньо свідчать про причетність особи до вчинення злочину. В цьому випадку в плані розслідування передбачається одночасне проведення обшуків за місцем проживання особи та застосувати такі негласні слідчі (розшукові) дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем щодо конкретних фігурантів справи. Інформацію про додаткові епізоди злочинної діяльності можна здобути завдяки проведенню допитів за місцем роботи осіб, що негативно налаштованих до фігурантів, або осіб, які були звільнені останнім часом з підприємства, де вчинено злочин.

2. Наявність корупційних зв'язків. Планування розслідування щодо подолання такого виду протидії повинне будуватись на основі розуміння того,

що частина слідчих дій повинна спрямовуватися на процес установлення таких зв'язків, їх максимальної нейтралізації та обмеження використання таких зв'язків. Тому до плану розслідування в обов'язковому порядку необхідно включати такі негласні слідчі дії, як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем. Також до плану розслідування необхідно включити такий дієвий захід, як одночасний допит осіб, а саме фігуранта та особи, які перебувають у корупційних зв'язках із підозрюваним (обвинуваченим). А після цього варто застосувати усі можливі негласні слідчі дії щодо взяття під повний контроль однієї та іншої особи для отримання інформації про задум злочинців та його нейтралізації.

3. Дача неправдивих показань. Під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності у вигляді неправдивих показань слідчі дії повинні бути сплановані таким чином, щоб спочатку здобути неспростовні докази вини підозрюваного (обвинуваченого), а потім проводити його допити, пред'являти ці докази та фіксувати у протоколах слідчих дій його реакцію та ту інформацію, яку він буде надавати.

4. Здійснення тиску на слідчого та інших учасників процесу. Під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності у плані розслідування в обов'язковому порядку варто передбачати заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Максимально унеможливити доступ підозрюваного (обвинуваченого) до його злочинних зв'язків, застосовувати на постійній основі негласні слідчі дії щодо зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем задля відстеження реальності його погроз.

5. Фальсифікація доказів. Під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності у вигляді фальсифікації доказів, слідчі дії треба планувати з метою здобуття реальних доказів вини підозрюваного (обвинуваченого). Так, якщо це фінансові документи, то вони мають подвійну природу і дублюються, тим самим залишаючись не тільки на тому

підприємстві, де вчинений злочин, і в контролюючих органах, інших фінансових установах, підприємствах-партнерах. Тому у план розслідування в обов'язковому порядку необхідно включати виїмки, обшуки та інші слідчі дії, направлені на здобуття реальних доказів. До того ж з метою нейтралізації такої протидії у план розслідування слід включати і негласні слідчі дії, направлені на здобуття інформації від самих фігурантів інформації про конкретні дії щодо фальсифікації доказів, про конкретні документи, які були фальсифіковані, місця в документах, де були внесені неправдиві дані тощо.

Зрозумілим є той факт, що процес розслідування злочинів – це комплекс заходів, які мають об'єктивні передумови реалізації. Планування є стрижнем, основою цього процесу. Проте і воно (планування) залежить від багатьох факторів. Головною передумовою побудови плану є версія. Висунення версії, як справедливо зазначає Р. Белкін, це не самоціль, а необхідна передумова *conditio sine qua non* організації та здійснення роботи щодо встановлення істини та розслідування злочину [26, с. 336]. Одним з найбільш вдалих підходів до розуміння змісту слідчої версії нам видається підхід, який розглядає версію як обґрунтоване фактичними даними та таке, що підлягає перевірці, одне з припущень слідчого щодо суті події злочину або окремих його сторін і обставин, що розслідуються, правдоподібно пояснюючи встановлені у кримінальній справі факти» [206, с. 19].

З першого погляду можна зробити висновок про те, що процес протидії розслідуванню жодним чином не корелюється із висуненням версій, оскільки версія – це по суті об'єктивне, можливе, реальне припущення, яке в даній слідчій ситуації надає пояснення обставин, що розслідуються. І головне для її побудови не кількість фактів, а їх специфічність, незвичність, або ж своєрідність в поєднанні [170]. Але якщо виходити із розуміння того, що процес протидії розслідуванню, який, наприклад, започаткований на первісному етапі такого розслідування, це також окремий специфічний та своєрідний факт, який має безпосереднє відношення до розслідуваного вчиненого злочину у сфері службової діяльності, то можна стверджувати про наявність певного зв'язку між ними.

Якість і зміст, суб'єкти і способи протидії нам також можуть дати безцінну інформацію про злочин, який був вчинений, та зв'язки підозрюваного (обвинуваченого). Особливо це актуально для злочинів у сфері службової діяльності. Так на підставі опрацьованого нами практичного й теоретичного досвіду та анкетування практичних працівників можна доводити, що характер та види протидії корегували діяльність слідчого не тільки щодо планування досудового розслідування в цілому, а й з питань побудови окремих версій. Так, 58,1% опитаних практиків указали, що процес здійснюваної протидії розслідуванню напряму пов'язаний із побудовою версій під час початкового етапу розслідування злочинів у сфері службової діяльності [Додаток А.40].

Хоча, з іншого боку, слід визнати, що версії меншою мірою корелюються із процесом протидії, ніж слідчі ситуації, які виникають на першочерговому етапі досудового розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Зрозуміло, що послідовність та характер слідчих (розшукових) дій, що проводяться в умовах здійснення протидії розслідуванню, визначається об'ємом та змістом вихідних даних, на підставі яких було порушено кримінальне провадження, а процес пошуку доказової інформації здійснюється з урахуванням типової слідчої ситуації [244, с. 58].

Л. Драпкін та М. Яблоков зазначають, що залежність розслідування від об'єму та змісту інформації про злочин у сфері службової діяльності, від інформації про злочинця та його поведінку, поведінку інших учасників кримінального провадження і багатьох інших суб'єктивних та об'єктивних обставин, визначається як ситуаційність розслідування. До предмету її включається не тільки слідча, але й кримінальна діяльність. Остання, до речі, також має ситуаційну природу [144, с. 6; 268, с. 7]. Ситуаційність слідчої діяльності означає, що у процесі досудового розслідування злочину слідчий вимушений неодноразово визначати основне завдання на даному етапі, проміжні результати, засоби і прийоми здобуття доказів та протидії розслідуванню тощо. Ситуаційність обумовлена необхідністю постійного осмислення обстановки розслідування [40, с. 89]. І це є запорукою перш за

все правильної організації розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Із розуміння ситуаційності слідчої діяльності випливає і розуміння слідчої ситуації. Серед великого розмаїття наукових поглядів [59, с. 90; 62, с. 82; 92, с. 28; 205, с. 117; 259, с. 157] найбільш вдало, на нашу думку, описав цю проблему у своїх працях Р. Белкін. Вчений вважав, що розслідування злочинів здійснюється у конкретних умовах часу, місця, середовища, що утворилось навколо, взаємозв'язках із іншими процесами об'єктивної реальності, поведінки осіб, що опинились у сфері впливу кримінального судочинства тощо. Подібна складна система взаємодії утворює конкретну обстановку, в якій слідчий здійснює розслідування [24, с. 91]. Ми поділяємо точку зору автора про те, що система умов, яка створює слідчу ситуацію в цілому, складається з елементів психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, матеріального та організаційно-технічного характеру. А їх конкретне поєднання обумовлює появу індивідуальної слідчої ситуації.

Розслідування злочинів у сфері службової діяльності наповнене складними слідчими ситуаціями, коли відкриття кримінального провадження щодо конкретної особи або за фактом вчиненого злочину одразу ж перетворює вихідну слідчу ситуацію в проблемну або гостроконфліктну. Тому слідчі ситуації, що складаються під час розслідування злочинів даної категорії, вимагають від слідчого швидкої та об'єктивної оцінки й відповідного реагування із використанням усіх можливих криміналістичних засобів [247, с. 216].

Як зазначено вище, розслідування злочинів у сфері службової діяльності належить до категорії складних. Це обумовлено низкою специфічних ознак, що притаманні цій категорії злочинів, серед яких: взаємна зацікавленість осіб у злочині, кругова порука посадових осіб (корпоративна обумовленість), активна протидія розслідуванню, ретельне маскуванню матеріальних та електронних слідів тощо. Тому і розслідування їх проходить в умовах інформаційної невизначеності, що породжує дефіцит орієнтовної та доказової інформації [161, с. 100].

Виходячи з цього, різні вчені пропонували різноманітні варіанти класифікацій слідчих ситуацій під час досудового розслідування злочинів у службовій сфері. Так, деякі з них поділяють слідчі ситуації на проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно-неупорядковані і змішані [254, с. 204]. Інші дослідники – на розв’язувані, важко розв’язувані і не розв’язувані [51, с. 75–91]. Є й теоретики, які за окремий критерій класифікації беруть шляхи надходження інформації для порушення кримінального провадження: внаслідок заяв чи скарг окремих громадян або матеріалів, які знайшли відображення в засобах масової інформації; за матеріалами планових ревізій та аудиторських перевірок; на основі матеріалів іншого кримінального провадження; в ході розслідування інших злочинів; в результаті проведення оперативно-розшукової діяльності тощо [39, с. 112].

Однак, як слушно зазначає М. Яблоков, систематизацію слідчих ситуацій треба здійснювати за найбільш важливими методичними підставами [269, с. 12–17]. Тому, на нашу думку, за результатами проведеного дослідження, до найбільш поширених критеріїв класифікації типових слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності слід віднести такі:

1. Безпосередність викриття особи:

- посадова особа затримана на гарячому;
- посадова особа викрита за результатами дій слідчого (за результатами розслідування) .

2. Інформаційна забезпеченість слідчого щодо кола осіб, які брали участь у злочині:

- відомі всі злочинці;
- злочинці не відомі;
- відома лише частина групи злочинців.

3. Наявність документів у матеріалах кримінальної справи, що є ключовими доказами у ній:

- документи вилучені;
- документи не вилучені;

- документи втрачені частково;
- документи втрачені повністю.

4. Виявлення епізодів злочинної діяльності:

- виявлений один епізод злочинної діяльності;
- виявлено два і більше епізодів злочинної діяльності.

5. Позиція підозрюваного:

- визнає вину повністю;
- визнає вину частково;
- не визнає вину.

6. Тривалість кримінального провадження:

- кримінальне провадження тривало до одного року;
- кримінальне провадження тривало більше одного року.

Ми неодноразово зауважували, що переважна більшість злочинів у сфері службової діяльності розслідується в умовах активної протидії з боку злочинців, і на сьогодні це вже є не факультативною, а постійною ознакою розслідування вказаних злочинів. Більше того, деякі вчені взагалі вважають, що несприятлива слідча ситуація, що склалася під час розслідування, може стати основою для застосування прийомів та методів протидії [4, с. 35–37; 39, с. 335].

Автор, досліджуючи причини застосування деяких прийомів протидії розслідуванню, зауважує, що вони вказують на те, як можливості застосування протидії безпосередньо детерміновані слідчою ситуацією. Зокрема, такими ситуаціями, що створюють умови для перешкоджання розслідуванню, є:

- слабкість доказової бази при вихідній слідчій ситуації на стадії початку кримінального провадження;
- обрання досить м'якого запобіжного заходу щодо осіб, які зацікавлені у тому, щоб кримінальне провадження не мало кінцевого результату;
- корумпованість органів, що займаються досудовим розслідуванням, внаслідок чого втрачається наступальність і напрям кримінального провадження (з підозрюваної особи переходить на факт учинення злочину);

- наявність інших підозрюваних співучасників злочину, причетність яких не встановлена у справі;
- наявність інших додаткових епізодів у справі, які не виявлені органами досудового розслідування;
- невжиття слідчим негачних та жорстких заходів при виявленні будь-яких ознак протидії розслідуванню;
- застосування адвокатом усього арсеналу своїх процесуальних можливостей при повній бездіяльності слідчого;
- невилучення у ході першочергових слідчих (розшукових) дій всіх необхідних документів та інших речових доказів учинення злочину у сфері службової діяльності тощо.

Дослідженням підтверджено: якщо протидія виступає постійною умовою розслідування злочинів у сфері службової діяльності та таким фактором, який безпосередньо впливає на організацію, час, якість та результат розслідування, ми вважаємо за необхідне не просто виокремити слідчу ситуацію щодо наявності протидії під час розслідування злочинів даної категорії, а окреслити групу типових слідчих ситуацій, де протидія виступає стрижневим елементом, а її різні ознаки та характеристики – підставами для класифікації.

Проведене дослідження та вивчення матеріалів кримінальних проваджень, результатів анкетування практичних працівників дало нам змогу встановити найбільш типові слідчі ситуації при початковому розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. Так, їх можна поділити:

- 1) за суб'єктами протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:
 - основним суб'єктом протидії є підозрюваний (обвинувачений);
 - інші учасники кримінального провадження;
 - стороння особа, яка має вплив на фактори, що мають значення для розслідування;
 - працівники правоохоронних органів, прокуратури, суду;

2) за часом виявлення протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:

- на початку кримінального провадження;
- на етапі досудового розслідування;
- на етапі судового розгляду;

3) за поведінкою підозрюваного як видом протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:

- підозрюваний надає неправдиві свідчення;
- підозрюваний дає частково правдиві свідчення;
- підозрюваний дає правдиві свідчення та допомагає слідству;

4) за сферою протидії, що застосовується:

- внутрішня;
- зовнішня;

5) за формами протидії:

- проведення досудового розслідування в умовах активної протидії;
- проведення досудового розслідування в умовах пасивної протидії;

б) за способами протидії:

- кримінальне провадження у даній категорії злочинів ведеться в умовах погроз слідчому;

- кримінальне провадження у даній категорії злочинів ведеться в умовах погроз потерпілому;

- кримінальне провадження у даній категорії злочинів ведеться в умовах погроз іншим учасникам процесу;

- підкуп учасників кримінального провадження, які мають вплив на фактори, що обумовлюють успішність досудового розслідування;

- знищення слідів злочину після порушення кримінального провадження;

- тиск на слідчого з боку керівництва органу розслідування та осіб, в обов'язки яких входить наглядати за його діяльністю;

- погрози і тиск на членів родини та інших родичів учасників кримінального провадження;

- погрози і тиск на членів сім'ї та інших родичів слідчого;
- інші варіанти.

Звісно, надати вичерпний перелік слідчих ситуацій в рамках досліджуваного нами питання є завданням не простим та досить дискусійним з точки зору змісту. Більше того, наша спроба це зробити не претендує на вичерпність та критично сприймається також і нами, але осмислення та вивчення слідчих ситуацій, пов'язаних безпосередньо з протидією розслідуванню, може стати міцним фундаментом для визначення найбільш виправданих напрямів розслідування службових злочинів, що відповідно є необхідним для вдосконалення методики розслідування даної групи злочинів.

Наразі підсумуємо викладене і визначимо, що основними напрямками організації розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії в цілому є: вивчення, опрацювання та систематизація всього масиву інформації, наявної в розпорядженні слідчого (у тому числі й інформації, що не належить до процесуальної та має слідчо-орієнтовний характер); визначення тактичних та стратегічних цілей розслідування на кожний період висунення нових версій; визначення слідчих, матеріальних та організаційних можливостей слідчого з отримання, дослідження та закріплення доказової інформації з урахуванням особистості підозрюваного (обвинуваченого), його посади та прийомів протидії, що здійснюються з боку зацікавлених осіб; визначення видів та послідовності слідчих дій, застосування тактичних комбінацій та інших заходів, виходячи із динамічно змінюваної слідчої ситуації, та закріплення цього у відповідних процесуальних актах; створення організаційної слідчо-оперативної моделі забезпечення безпеки учасників кримінального провадження тощо.

Результати проведеного нами дослідження свідчать про те, що планування у справах про злочини у сфері службової діяльності в умовах протидії сприймаємо не тільки як невід'ємний елемент організації діяльності слідчого, але і як окремий метод організації досудового розслідування, змістом якого є творча розумова діяльність слідчого щодо створення уявної

організаційної моделі розслідування конкретного злочину, змістом якої є визначення черговості, строковості, сил та засобів, які слід використати під час встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та під час їх безпосереднього доказування, що відбувається з огляду на дотримання вимог процесуальної економії, доцільності, розумності та законності, а також неухильного забезпечення реалізації принципу змагальності на цьому етапі кримінального провадження.

Дослідження дало нам змогу визначити найбільш типові недоліки планування розслідування службових злочинів в умовах протидії, а саме: перевантаженість зайвою інформацією, яка лише надає плану уявної вагомості та масштабності; відсутність необхідного чіткого алгоритму та деталізації запланованих заходів; неправильний вибір послідовності заходів, часу їх проведення, неправильний розподіл ролей (тобто, інколи взагалі відсутнє пряме співвіднесення планування із версіями і, як наслідок, із запланованими заходами); відсутність достатніх сил та досвіду для якісного проведення запланованих заходів; відсутність у планах не тільки чіткої організаційно-практичної моделі подолання протидії розслідуванню, а й заходів, направлених на реалізацію цього аспекту розслідування.

Процес впровадження заходів, направлених на подолання протидії розслідуванню, у загальний план розслідування має свої конкретні умови та напрями. До найбільш вагомих відносимо необхідність впровадження певного режиму інформаційного обміну серед учасників процесу розслідування, що повинен мати ознаки закритості та конфіденційності. Крім того, важливим у процесі планування розслідування в умовах протидії є виявлення ознак протидії, а також профілактика та нейтралізація всіх можливих проявів перешкоджання розслідуванню досліджуваної категорії злочинів.

2.3 Взаємодія слідчого із оперативними працівниками, ЗМІ та громадськістю з метою подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності

Процес подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності відрізняється складністю і потребує застосування значної кількості сил та засобів, а також необхідності повного інформаційного забезпечення слідчого у подоланні такої протидії, що спонукає його до здійснення організації взаємодії з оперативними підрозділами, іншими частинами і службами та громадськістю.

Взаємодія – як організаційно-правове явище в рамках діяльності під час розслідування злочинів, завжди викликала неабияку зацікавленість з боку фахівців-науковців та практиків. Так цьому питанню приділяли увагу такі відомі вчені, як: О. Аксьонов, Г. Душейко, А. Волобуєв, К. Єрмаков, В. Ковальов, В. Зеленецький, І. Озерський, М. Салтевський, В. Шепітько, Р. Белкін, О. Долженков, Л. Півненко, І. Козаченко, В. Корж, Н. Гуменна, М. Погорецький, І. Сервецький, В. Усенко, В. Хомколов, М. Шумило, В. Шванкова, Г. Цимбал та ін.

Взаємодія – це насамперед узгоджена діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямована на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу [150, с. 279].

У цілому ж слід зазначити, що поняття «взаємодія» належить до основних філософських категорій. Структура суспільства, людська поведінка і свідомість визначають взаємодію людей між собою та світом. Взаємодія носить об'єктивний та універсальний характер. Нею охоплені всі форми буття та їхнього відображення [145, с. 9].

У військовій науці поняття «взаємодія» – це погодження між суб'єктами за метою, місцем і часом бойових дій [49, с. 85].

З точки зору соціальної психології взаємодія – взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної

діяльності. Під час взаємодії відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, погодженість дій обох суб'єктів, а також стійкість їхніх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій тощо [214].

Оскільки поняття взаємодії пов'язане з управлінськими функціями, вона (взаємодія) може розглядатись і як форма зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для належного функціонування всієї системи в цілому. Причому необхідно мати на увазі, що взаємодія, як управлінська категорія, стосується не тільки внутрішньої організації діяльності системи, але й зовнішніх її функцій [250, с. 33].

З огляду ж на кількість вчених-криміналістів, які займались цією проблематикою, в літературі існує велике розмаїття поглядів на це явище правового буття. Однак єдності підходів до вирішення цього питання і досі досягти не вдалося. Цікавим є і те, що взаємодію під час розслідування злочинів розглянуто було досить ретельно, а от процесу та алгоритмів взаємодії слідчого під час подолання протидії розслідування практично ніхто не вивчав.

У цілому ж виокремлюємо кілька загальних підходів до розуміння поняття «взаємодія». Перший і найбільш розповсюджений підхід полягає у сприйнятті взаємодії у вигляді форми організації розслідування злочинів [25, с. 33]. Другий, не менш відомий, розглядає взаємодію як об'єднання сил, засобів і методів органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів [209, с. 7]. Третій – як поєднання й використання повноважень і методів роботи, властивих кожному органу, зумовлене відмінностями в їхній компетенції та формах діяльності [118, с. 9]. І останній, четвертий, під взаємодією розуміє взаємозв'язок у процесі розкриття й розслідування злочинів [191, с. 109].

Так, на думку Р. Белкіна, взаємодія є однією з форм організації розслідування злочинів, що полягає у передбаченому законом співробітництві слідчого з уповноваженим законом оперативним підрозділом, узгодженому за метою, місцем і часом, що здійснюється в межах їхньої компетенції з метою повного і швидкого розкриття злочинів, всебічного та об'єктивного

розслідування кримінальної справи, розшуку особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, викрадених коштовностей та інших об'єктів, суттєвих для справи [24, с. 31].

С. Слинько визначає взаємодію, як необхідний, що ґрунтується на законі і відомчих нормативних актах, координований за проміжною метою напрям діяльності незалежних один від одного щодо адміністративності органів, та спрямовується слідчим і здійснюється за умови комплексного поєднання та ефективного використання повноважень, методів і форм, властивих кожному з них, для розкриття злочинів, припинення злочинного діяння і встановлення обставин, які входять до предмета доказування у кримінальній справі [209, с. 13].

В. Іванов під взаємодією оперативних підрозділів зі слідчим розуміє організований згідно із чинним законодавством і відомчими нормативними актами процес ділового співробітництва (узгоджених або спільних заходів), спрямований на вирішення завдань кримінального провадження і забезпечення безпеки його учасників [118, с. 17].

На думку В. Коновалова, В. Шепітька та низки інших учених-криміналістів, взаємодія в процесі розслідування кримінальних правопорушень являє собою узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу. Вони розглядають взаємодію як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних органів, наділених законом відповідними повноваженнями [175, с. 279].

Залежно від цього можна розрізнити:

1) взаємодію слідчого й оперативного працівника, що виникла на підставі оперативно-розшукової діяльності (реалізації оперативних матеріалів та передачі їх слідчому);

2) взаємодію у зв'язку із здійсненням оперативно-розшуковими підрозділами функцій слідчого, який реалізує кримінально-процесуальну діяльність.

Процесуальні форми взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів впливають з логічного тлумачення норм КПК України та відомчих нормативних актів :

- спільне обговорення матеріалів, планування, підготовка і здійснення оперативно-розшукових заходів та реалізації ОРС (34,5%);
- взаємодія при надходженні до правоохоронного органу заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагування на них (45,7%);
- участь у функціонуванні слідчо-оперативних груп у розслідуванні злочинів (71,3%);
- виконання співробітниками оперативних підрозділів письмових доручень у проведенні слідчих (розшукових) дій і проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні (84,1%) [Додаток А.55].

Взаємодія з метою подолання протидії розслідуванню службових злочинів є частиною загального процесу (слідчого і оперативного працівника) з метою створення умов для швидкого та ефективного розслідування злочину, яке здійснюється шляхом виявлення осіб та документування способів протидії.

Документування протидії здійснюється за загальними принципами виявлення і документування злочинних дій (погроза вбивством, отримання неправомірної вигоди, знищення майна та ін.).

Правовим підґрунтям такої взаємодії є ст. 40–41 КПК України, відповідно до яких взаємодія слідчого з оперативними підрозділами ОВС здійснюється, насамперед, у процесі досудового розслідування у формі надання окремих доручень. Це повною мірою стосується і взаємодії слідчого під час подолання протидії розслідуванню.

Так, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, що має на меті, з одного боку, прискорення розслідування у кримінальному провадженні (слідчий не відволікається на проведення нескладних слідчих дій), а з іншого –

залучення до проведення негласних слідчих (розшукових) дій фахівців з оперативних підрозділів, які мають певний досвід і спеціальну техніку для проведення оперативно-розшукових заходів.

Питанню процесуальної форми взаємодії у зв'язку із прийняттям КПК України 2012 р. було приділено багато уваги в МВС України. Так, з метою реалізації прикінцевих положень КПК України приведено у відповідність до його положень накази МВС України, що стосуються організації роботи з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема і з питань процесуальної взаємодії – наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» [191]. Згідно із цим наказом слідчий під час досудового розслідування кримінальних правопорушень надає відповідним оперативним підрозділам внутрішніх справ, а в разі створення слідчо-оперативної групи – конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу, письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Однак така взаємодія можлива і після зупинення досудового розслідування (ч. 5 ст. 280, ч. 3 ст. 281 КПК України). Усі інші напрями взаємодії (з іншими суб'єктами) конкретно не прописані в законі, але мають місце залежно від вирішення цілей розслідування. Згідно з Кримінальним процесуальним законом центральне місце в організації розслідування кримінальних правопорушень посідає слідчий, який здійснює процесуальні й координуючі функції взаємодії.

М. Багрій до організаційно-правових основ взаємодії слідчого і оперативного працівника відносить: 1) передачу слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознак кримінального правопорушення; 2) проведення слідчим процесуальних дій одночасно зі здійсненням оперативним підрозділом негласних слідчих (розшукових) дій за

тяжкими злочинами; 3) проведення слідчих (розшукових) дій, щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) виконання доручень слідчого оперативним працівником щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 5) здійснення заходів щодо встановлення особи підозрюваного (розшуку) після зупинення досудового розслідування; 6) привід підозрюваного, обвинуваченого, свідка [14, с. 318].

Організаційно-тактичні (неформальні): використання слідчим результатів оперативно-розшукової діяльності в процесі побудови версій у кримінальному провадженні; а) спільне планування роботи з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; б) інструктаж оперативних працівників, безпосередньо задіяних у слідчих діях і тактичних комбінаціях, криміналістичних операціях; в) взаємний обмін інформацією між слідчим та оперативно-розшуковими підрозділами та ін. [14, с. 319].

Проведене автором дослідження дало змогу визначити основні форми взаємодії слідчого з оперативним працівником під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:

- обмін оперативно значущою інформацією, складання планів, консультації тощо (45,7%);
- виконання оперативним працівником доручень слідчого з проведення слідчих (розшукових) дій та негласних (розшукових) дій (73,6%);
- проведення спільних розшукових дій та заходів (тактичні комбінації, розшук злочинців) (62%) [Додаток А.45].

Проаналізуємо ці форми взаємодії через призму подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, сформулювавши ряд вимог до реалізації вказаних форм взаємодії в умовах протидії розслідуванню. Так, першою та ключовою вимогою у процесі взаємодії слідчого із оперативним працівником під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є дотримання режиму збереження таємниці досудового провадження.

У процесі досудового розслідування слідчий особисто зобов'язаний

дотримуватись таємниці досудового провадження і вимагати цього від інших суб'єктів. Однак, на жаль, поняття таємниці досудового розслідування (слідства) в законі не визначено [162, с. 2]. Проте чинний КПК України має певні застереження щодо цього, а саме, відомості досудового розслідування, згідно з ч. 1 ст. 222 КПК України, можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора, і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. При цьому слідчий, прокурор повинні обов'язково визначити, які відомості (дані) і у якому обсязі можна розголосити, з урахуванням можливого настання негативних наслідків, оскільки чинним законом межі розголошення відомостей не встановлені.

З огляду на мету нашого підрозділу визначимо алгоритми додержання таємниці досудового розслідування як найважливішого чинника взаємодії під час подолання протидії такому розслідуванню. Перше, на що слід звернути увагу, це на такий правовий феномен, як дуалізм прийняття рішення щодо розголошення таких відомостей. КПК України не дає роз'яснення, в яких випадках на це має право слідчий, а в яких прокурор. По-друге, законом досі так і не визначено обсяг та зміст такої інформації. З одного боку, це негативний чинник, бо породжує певну прогалину у праві, наслідком якої може стати порушення прав підозрюваного (обвинуваченого). А з іншого – позитивний, бо надає можливість слідчому застосувати цей момент у процесі подолання протидії розслідуванню.

Захист відомостей, що становлять таємницю досудового розслідування, не є самоціллю, цей процес лише покликаний забезпечити нормальне функціонування організаційно-правової моделі розслідування злочину. Проаналізувавши теоретичні підходи до визначення таємниці досудового розслідування вітчизняних та зарубіжних фахівців [116, с. 257; 165, с. 12], ми дійшли висновку, що під таємницею досудового розслідування слід розуміти обмежену строком досудового розслідування та охоронювану кримінально-процесуальним і кримінальним законом інформацію (відомості), зміст та обсяг якої визначається слідчим або прокурором з урахуванням інтересів слідства,

встановлення істини у справі та ненастання шкідливих наслідків для всіх учасників кримінального судочинства у разі її розголошення. До такої інформації, на нашу думку, можна віднести:

- відомості про докази з урахуванням вимог КПК України (тобто не порушуючи при цьому прав обвинуваченого на ознайомлення із матеріалами справи тощо);

- відомості про хід розслідування (сукупність оперативної та процесуальної інформації про розслідувану подію, плани майбутніх гласних та негласних слідчих (розшукових) дій та їх результати тощо) [258, с. 108];

- відомості про співробітників правоохоронного органу, які беруть участь у розслідуванні;

- відомості про приватне життя учасників кримінального судочинства, які стали відомі під час проведення досудового розслідування.

Метою захисту такої інформації в цілому є попередження витоку, знищення, втрати, підроблення, спотворення доказової інформації, унеможливлення загроз особі, державі, суспільству; захист особистої таємниці та захист конституційних прав громадян тощо.

Розглядаючи таємницю досудового розслідування як визначальний чинник взаємодії під час подолання протидії розслідуванню злочинів, учинених у сфері службової діяльності, варто окреслити коло основних напрямів захисту такої інформації, а саме:

- створення організаційно-правової системи обмеження доступу до вказаної інформації;

- виявлення корумпованих працівників правоохоронних органів, які співпрацюють із кримінальними структурами, що застосовують протидію розслідуванню;

- створення системи криміналістичних засобів забезпечення перевірки доказів;

- забезпечення безпеки осіб-носіїв доказової інформації.

Ми підтримуємо позицію І. Фуражкіної та Б. Щура в тому, що названі

напрями зумовлюють і тактику дотримання слідчої таємниці в рамках протидії розслідуванню, яка відповідно передбачає виконання низки вимог, а саме:

1) визначення переліку відомостей щодо конкретного кримінального провадження, що складають слідчу таємницю. Це пов'язано з етапом розслідування і слідчою ситуацією, яка наповнює такий перелік конкретним змістом;

2) встановлення кола осіб, залучених до сфери кримінального судочинства, яких необхідно попередити про нерозголошення слідчої таємниці (свідків, потерпілих, понятих, експерта, спеціаліста, перекладача та ін.);

3) попередження зазначених осіб про нерозголошення слідчої таємниці необхідно здійснювати в письмовій формі;

4) обмеження кола осіб, які присутні при провадженні слідчих дій. Особливо це стосується резонансних злочинів, коли на огляд місця події виїжджають різного рангу керівники силових структур, яких не фіксують у протоколі як учасників слідчої дії, або інших осіб. Хоча саме вони можуть давати певні вказівки, висувати версії, а потім і розголошувати дані досудового слідства;

5) обмеження допуску до доказової інформації. Йдеться про витіки внаслідок помилок або недоглядів, які допускаються особами, які ведуть розслідування. Дана інформація розголошується працівниками правоохоронних органів, тією чи іншою мірою причетними до розслідування, через повідомлення у пресі, по телебаченню [244, с. 137];

6) встановлення особливостей роботи з доказовою інформацією з кримінальної справи в слідчо-оперативній групі (визначення кола обов'язків всіх учасників слідчо-оперативної групи, встановлення відносин між ними, здійснення взаємодії з пресою тільки керівником групи, ухвалення рішення про повідомлення певної інформації та її меж керівником такої групи та ін.);

7) встановлення заборони на невмотивовану передачу кримінальної справи від одного слідчого до іншого (оскільки це може призвести до зниження відповідальності слідчих працівників, витіку інформації);

8) визначення конкретного порядку та алгоритмів взаємодії з оперативними працівниками (дозування інформації, необхідної для виконання оперативно-розшукового заходу, доручення слідчого тощо) [265, с. 115–116].

Наступною вимогою до процесу взаємодії слідчого із оперативним працівником під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії є перевірка на лояльність протидіючої сторони.

Чимало науковців та практиків неодноразово наголошували на тому, що довіра між слідчим та оперативним працівником є важливою умовою будь-якої взаємодії під час розслідування злочинів. Особливої важливості ця теза набуває у процесі подолання протидії розслідуванню, коли без певного психологічного контакту та довіри такий процес взагалі неможливий. Тому найбільш небезпечною в цьому плані є наявність корумпованого співробітника правоохоронного органу в оточенні слідчого, який здійснює цілеспрямоване постачання кримінальним структурам важливої оперативної та слідчої інформації, що використовується для приховування злочинної діяльності та уникнення відповідальності за злочин. Зрозумілим є той факт, що наявність інформатора, наприклад, у складі слідчо-оперативної групи, надає можливість злочинцям не тільки розширити діапазон заходів приховування злочинної діяльності, але й кардинально підвищити їхню ефективність, а інколи й взагалі паралізувати розслідування [237, с. 329]. А допуск такого співробітника до інформації у кримінальному провадженні, навіть якщо він не має прямого відношення до справи, обов'язково зведе нанівець всі зусилля щодо подолання протидії розслідуванню злочинів. Перш за все йдеться про злочини у сфері службової діяльності. Саме тому вкрай важливим у рамках взаємодії мати в арсеналі засоби виявлення такого співробітника та механізми нейтралізації й використання його у подальшому в інтересах слідства.

На підставі досліджень виокремимо загальні ознаки, за якими можна зробити попередній висновок про корумпованість співробітника правоохоронного органу та його участь у процесі протидії розслідуванню у конкретному кримінальному провадженні у злочинах у сфері службової

діяльності. До таких ознак В. Трухачов відносить: виявлення підслуховувальних пристроїв у службових приміщеннях, доступ до яких має лише обмежене коло осіб; фіксація фактів несанкціонованого проникнення як у службові приміщення, так і у службові комп'ютери тощо; надмірний інтерес певних працівників та керівників до справи; окремі факти прийняття працівником немотивованих рішень, реалізація яких призводить до перешкоджання, затягування у справі або втрати важливих доказів; значне поліпшення матеріального стану окремого працівника; неофіційні контакти із підозрюваним та його оточенням; немотивована дратівливість та неадекватна поведінка, зміна стилю поведінки, підвищена занепокоєність тощо; зникнення підозрюваного після прийняття рішення про його затримання; фіксування обмовок «злочинців», які знаходяться в місцях позбавлення волі, про певну допомогу з боку корумпованого працівника міліції, або врешті-решт отримання безпосередньої інформації про витік оперативної та слідчо значущої інформації [237, с. 331–335]. Звісно, що цей перелік також не може бути вичерпним з огляду на те, що умови проведення розслідування, суб'єкти протидії та багато інших об'єктивних та суб'єктивних факторів, які можуть впливати на слідчого безпосередньо та на хід розслідування загалом, постійно змінюються, вони не є статичними. Однак урахування ознак корумпованості діяльності правоохоронця та вироблення на їх основі певних застережень щодо такої ситуації зробить взаємодію слідчого щодо подолання протидії розслідуванню у справах у сфері службової діяльності більш ефективною та поміркованою.

Важливою вимогою у процесі взаємодії слідчого із оперативним працівником під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії є конкретність вказівок слідчого. Виходячи з того, що саме слідчий більше за всіх інших учасників кримінального провадження обізнаний про форми та способи вчинюваної протидії, саме він і визначає комплекс заходів щодо її подолання. Тому завдання, які слідчий ставить у рамках доручень, повинні містити конкретні цілі та строки виконання таких доручень, без зайвої інформації, але із зрозумілими та такими, які є реально

виконуваними завданнями. Основною умовою адекватного виконання доручення слідчого у даному випадку є виклад у дорученні саме того, що повинен встановити в рамках реалізації інтересів кримінального провадження оперативний працівник, а не які заходи він повинен для цього здійснити. Слідчий, після певної перевірки на благонадійність конкретного оперативного працівника, який виконує означене доручення, може не тільки розкрити кінцеву мету виконання доручення, але й порадитись, яким чином тактично та організаційно правильно було б реалізувати намічене завдання, що, безумовно, позначиться на якості його виконання.

Також важливою вимогою є строковість виконання доручень слідчого, яка полягає у тому, що слідчий та оперативний працівник повинні створити усі необхідні умови для виконання його доручення вчасно. Така умова є вкрай важливою з огляду на те, що слідча ситуація може змінюватись дуже швидко і тому та інформація, що є метою даного доручення, буде потрібна слідчому у конкретний термін та для вирішення конкретних тактичних завдань. Однак, вивчивши низку процесуальних положень та думки практиків щодо строковості виконання доручення, ми дійшли висновку, що у вирішенні цього питання є серйозні проблеми правового характеру.

Положення деяких норм КПК України містять вказівки на строки проведення процесуальних дій, але не вказують їх терміни. Так, ст. 28 КПК України зазначає, що «під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки»; ч. 8 ст. 223 КПК України наголошує, що «слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування», які визначені нормою ст. 219 КПК України; в окремих нормах КПК України, які регулюють проведення певних процесуальних дій, оговорюються строки виконання цих дій. Так, наприклад, у ч. 6 ст. 232 КПК України міститься положення про те, що «службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язаний в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення» (але

«найкоротший строк» є не визначеним поняттям часу); п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України зазначає, що прокурор уповноважений «доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк... процесуальних дій».

З огляду на викладені вище норми Закону ми приєднуємось до думки А. Дунаєвої [96, с. 3–4] і вважаємо, що оптимальними строками виконання доручень слідчого, прокурора є строки, які безпосередньо повинні бути встановлені в дорученнях його організаторами. Тобто в дорученнях слід зазначати, що «доручення підлягає виконанню у найкоротший строк, який не повинен перевищувати (вказати необхідний строк виконання)».

Повернемося до питань реалізації неформальної або організаційно-тактичної форми взаємодії в умовах протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності. Так, однією з ефективних форм взаємодії у даному випадку є «перехресний» порівняльний аналіз інформації, якою володіє слідчий та оперативний працівник, яка повинна відбуватись із додержанням вказаних вище вимог. Практика свідчить, що одним з основних прийомів протидії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності є спроба злочинців нав'язати свою версію події злочину, надаючи при цьому неправдиву інформацію та фальсифікуючи докази. В такому випадку завдання слідчого щодо подолання протидії буде полягати у створенні ефективної системи взаємодії із різними посадовцями та співпраці із приватними особами, яка дозволить спростувати неправдиві показання та здобути такі, які унеможливають їх існування. Перше, і найголовніше, полягає в тому, що слідчий повинен володіти об'єктивною та максимально корисною інформацією про злочин в цілому та про конкретну конфліктну ситуацію безпосередньо. Причому, як слушно зазначає Л. Драпкін, важливим є володіння не просто будь-якою інформацією про злочин, а саме такою, яку називають стратегічною (дані про плани, наміри, тактичні позиції, корумповані зв'язки тощо) [89, с. 6]. Тому, на нашу думку, саме така форма взаємодії, як «перехресний»

порівняльний аналіз інформації може вдало та ефективно вирішити означену вище проблему.

З огляду на те, що одним із завдань нашого підрозділу є також і удосконалення наявної моделі взаємодії слідчого під час розслідування злочинів в умовах протидії, окрім оперативних працівників, як ключових суб'єктів такої взаємодії, є також ще й інші, які можуть активно посприяти процесу подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, а саме: ЗМІ та громадськість.

Не останнє місце як і в процесі протидії, так і в процесі її подолання займають засоби масової інформації. Засоби масової інформації (ЗМІ) не випадково називають четвертою гілкою влади в державі. Масова комунікація являє собою важливий соціальний та політичний інститут сучасного суспільства, який виступає як підсистема більш складної системи – комунікації – й у широких масштабах виконує функції ідеологічного та політичного впливу, підтримання соціальної спільності, організації, інформування, освіти та розваги [116, с. 200–202]. Сюди ж слід додати також і інтенсивне використання Інтернету та інтернет-видань.

Демократизація всіх сфер суспільства пов'язана з розширенням можливостей для ЗМІ у висвітленні тих або інших подій та відсутністю цензури. Як показують результати статистичних досліджень, ЗМІ є основним джерелом інформації про діяльність правоохоронних органів для більшості (понад 60%) населення [67, с. 43]. Саме тому взаємодія зі ЗМІ, на нашу думку, є одним із важливих і вкрай актуальних завдань, що стоять перед співробітниками правоохоронних органів.

Одним з найбільш вдалих заходів щодо протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб у рамках розслідування злочинів у сфері службової діяльності є штучна «політизація» (політизація – це надання чому-небудь, набуття чим-небудь політичного характеру, посилення зв'язку з політикою [101, с. 1035]) кримінального провадження, організація у ЗМІ інформаційної компанії із «виправдовування політично переслідуваних посадовців»,

залучення до неї усіх зацікавлених осіб – аж до депутатів різного рівня та громадських і політичних діячів.

Безумовно, це шкодить слідству та встановленню істини в цілому. На практиці виходить, що хто більше очорнить опонента, той і правий, а враховуючи корумпованість і непрофесійність деяких ЗМІ, це залежить від кількості грошей у тієї чи іншої сторони. В нашому ж випадку однією зі сторін, як правило, виступає держава. Тому, на жаль, досить часто через такі підходи інтереси держави залишаються незадоволеними, що в підсумку шкодить усім членам суспільства.

Отже, виходячи із ситуації, що складається таким чином, право на інформацію, ідеї гласності та відкритості на наших очах перетворюються на фарс, а то й на прямий злочин проти суспільства [66, с. 35]. З огляду на це питання адекватної взаємодії із засобами масової інформації під час розслідування та подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності виходять на перший план. Так, деякі вчені наполягають на регламентації обміну інформації із пресою під час кримінального провадження та надання їм певних меж, обумовлених нормативно-правовими актами; слідчою таємницею; спеціальним дозволом уповноважених осіб [265, с. 65].

Оскільки співробітники ЗМІ вважають за можливе повідомляти будь-яку інформацію про вчинений злочин (особливо це стосується тяжких і «резонансних» злочинів), такий підхід є досить виправданим. Але, враховуючи неоднозначність цієї тези та можливий ризик поставити під загрозу право людини на захист, а також на отримання інформації, зміст можливого подання інформації має бути неодноразово обговорений фахівцями-юристами, психологами на різних рівнях і з різною аргументацією.

Однак не викликає жодних сумнівів, що на сучасному етапі існує об'єктивна потреба у запровадженні такої моделі взаємодії зі ЗМІ, яка дозволила б, з одного боку, реалізовувати право пересічного громадянина на інформацію, а з іншого – не перешкоджати розслідуванню і не створювати додаткові умови для злочинців щодо уникнення покарання. Тому нам видається

виправданим запропонувати такі заходи можливої взаємодії зі ЗМІ в рамках подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:

- організувати відповідну роботу на рівні прес-центрів обласних МВС щодо регулярного інформування ЗМІ про кримінальні події. При цьому важливо вибирати найбільш вигідний для цілей розслідування момент, а також доцільно утримуватися від завчасних коментарів. У подібних випадках взагалі необхідно ухилятися від усних повідомлень і заяв пресі, які можна безсоромно і безкарно спотворювати [268, с. 159–160];

- запровадити роботу власних ЗМІ (газети, журнали, Інтернет-видання) із висвітленням державної позиції щодо відповідних кримінальних проваджень, а також тих, які будуть адресовані широкому колу громадськості й містять допустимий максимум інформації про вчинений злочин та розшукувану особу, як і схеми конкретних дій, які можуть вчинити громадяни – адресати повідомлення в інтересах розкриття злочину та затримання винних [31, с. 369];

- надати першочергову можливість слідчому в законному порядку звертатись до державних ЗМІ із розміщенням державної позиції у конкретному кримінальному провадженні з додержанням вимог таємниці слідства та при висвітленні кримінальних подій обов'язково погоджувати зі слідчим інформацію, що дається у набір або в ефір.

З іншого боку, досить дієвим у випадку подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності буде проведення тактичних операцій із застосуванням можливостей ЗМІ. В теорії криміналістики вже існують певні напрацювання з цього питання. Так, В. Карагодін та І. Клименко щодо проведення деяких слідчих ситуацій (у тому числі під час протидії розслідуванню) пропонують тактичні операції, елементом яких є приховане подання співробітниками ЗМІ (особливо тими, які зарекомендували себе непримиренним ставленням до правоохоронних органів) даних у таких кількостях і такої якості, які не тільки не заважатимуть, але й допоможуть розслідуванню. Зазначені відомості можуть передаватися журналістами через посередників із маскуванням дійсного джерела їхнього

походження [120, с. 93]. Також з метою запобігання протидії слідству з боку високопосадовців ЗМІ можуть регулярно висвітлювати факти вчинення ними правопорушень та результатів розслідування в спеціальних телепрограмах (наприклад, «Територія закону», «Випадковий свідок» та ін.).

Наступним логічним елементом ефективної взаємодії під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є співпраця із представниками громадськості. Тут треба звернути увагу на велику кількість громадських організацій («Стоп-корупція», «Люстратор» та ін.), що з'явилися останнім часом для боротьби із корупцією та хабарництвом, зловживанням службовим становищем окремих посадовців тощо. Вони можуть стати незамінними помічниками слідчому у формуванні громадської думки щодо конкретного кримінального провадження, унеможливлення його затягування та уникнення конкретними особами кримінальної відповідальності. Так, у випадках такого затягування або небажання незаангажовано розглядати справу суддею, або тиску з боку окремих посадових осіб, слідчий може залучити представників громадськості для проведення мітингів або зборів з метою висвітлення реальної проблеми з конкретного провадження. Це може стати тією важливою, а інколи і єдиною умовою розгляду справи із додержанням усіх вимог закону.

У підсумку зазначимо, що правильно організована взаємодія слідчого з оперативними підрозділами дає можливість використати наявні сили і засоби у подоланні протидії під час розслідування злочинів. Засоби масової інформації і громадськість необхідно інформувати про це в допустимих межах з метою послаблення тиску на слідство корумпованими службовцями та їх зв'язками.

Висновки до другого розділу

1. Виявлення злочинів у сфері службової діяльності – це діяльність, що спирається на систему оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, здійснюваних уповноваженими посадовими особами з отримання початкової інформації щодо ознак злочину (факту вчинення, слідів, предметів,

документів, інформації та даних тощо) та її процесуальної реєстрації. Процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії являє собою організаційно-тактичну модель, яка містить у собі систему спеціальних алгоритмічних заходів щодо: об'єктивного отримання інформації про ознаки злочину, її перевірки, та відповідної процесуальної фіксації, а також нейтралізації будь-яких спроб протидії під час виявлення вказаних злочинів на підставі проведення спеціальних оперативних, пошукових та процесуальних заходів.

2. Основними напрямками організації розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії в цілому є процес планування розслідування, який охоплює: вивчення, опрацювання та систематизація всього масиву інформації, що є в розпорядженні у слідчого; визначення тактичних та стратегічних цілей розслідування на кожний період висунення нових версій; визначення слідчих, матеріальних та організаційних можливостей слідчого з отримання, дослідження та закріплення доказової інформації; визначення видів та послідовності слідчих дій, застосування тактичних комбінацій та інших заходів; створення організаційної слідчо-оперативної моделі забезпечення безпеки учасників кримінального провадження тощо.

3. До основних форм взаємодії слідчого і оперативного працівника під час подолання протидії у розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності належать: обмін оперативно значущої інформацією, складання планів, консультації тощо; виконання доручень слідчого з проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій. Найважливішою умовою взаємодії під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є додержання вимог збереження таємниці досудового розслідування. Для ефективного подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності необхідно використовувати засоби масової інформації та громадськість.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Правові засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності

Необхідність у потребі протидії небезпечним руйнівним явищам і процесам у житті кожного суспільства вимагає комплексного й системного підходу щодо вибору заходів правового впливу, спрямованих на їх подолання.

В. Копейчиков зазначає, що правовий вплив – це дія права на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей за допомогою правових норм. Правове ж регулювання, як доводить вчений, – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором [106, с. 217].

На думку О. Васильєва, правова форма дозволяє формувати загальну картину, сприяти цілісності пізнавальної дійсності у всіх галузях юридичної науки [45, с. 96].

Застосування правових засобів щодо подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності спрямоване на отримання та фіксацію інформації про таку протидію або створення умов щодо неможливості злочинцями здійснювати такі дії.

Звісно, як і більшість науковців [22; 81; 102], ми підтримуємо думку про комплексний підхід щодо вирішення питання правового подолання протидії.

Наприклад, О. Александренко для побудови такої системи пропонує дві складові частини такої діяльності: 1) заходи подолання протидії, здійснення яких можливе силами правоохоронних органів; 2) заходи, що виходять за межі їхніх можливостей, здійснення яких уможливлується лише силами держави і суспільства [2, с. 78–79]. При розробці засобів і методів подолання протидії

необхідно також розрізняти: можливості окремо взятого правоохоронного органу (районного управління, УМВС), окремого відомства (МВС, СБУ, прокуратура) та можливості системи правоохоронних органів у цілому. Кожна з цих груп може на своєму рівні виконувати певні заходи щодо подолання протидії. МВС, наприклад, може здійснювати оперативний супровід розслідування і розгляду кримінальних справ для попередження руйнування їх доказової бази; забезпечувати захист учасників кримінального судочинства; створювати підрозділи з боротьби із протидією; нормативно та методично забезпечувати діяльність щодо подолання протидії та інше, що не під силу районному управлінню.

Саме тому перш за все на державному рівні мають бути створені відповідні умови, зокрема: проведення правильної соціально-економічної політики; прийняття відповідного законодавства; фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів тощо [2, с. 80].

Є низка вчених, які вважають, що до комплексу заходів щодо протидії розслідуванню належать такі: кримінально-правові заходи, кримінально-процесуальні, заходи, що здійснюються при проведенні тактичних прийомів слідчим, непроцесуальні заходи, оперативно-розшукові заходи та сукупність організаційних заходів, спрямованих на ефективне проведення вказаних вище [13, с. 101–104].

Інші відносять до вказаних заходів правові, тактичні, організаційні та заходи попередження [1, с. 14–16]. Деякі дослідники поділяють їх на заходи виявлення протидії, подолання та попередження [257, с. 16].

Правовою основою подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є система чинного законодавства: Конституція України, Кримінальний кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію України», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду

і правоохоронних органів», «Про інформацію» та інші, законодавчі акти та міжнародні угоди й договори, учасником яких є Україна, а також Укази Президента, Постанови Кабінету міністрів України та відомчі нормативні акти.

Основний правовий ґрунт становить Конституція України. Вона має пряму дію та найвищу юридичну чинність. Всі інші закони й підзаконні нормативні акти повинні відповідати нормам Конституції України. Будь-які типові розбіжності повинні вирішуватися тільки на користь Конституції України.

Система правових засобів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності складається із загальноправових, які в свою чергу поділяються на: кримінально-правові та кримінально-процесуальні.

До першої групи входять норми, які передбачають кримінальну відповідальність за конкретні способи протидії розслідуванню – свідомо неправдиве показання, відмова від дачі показань; приховування майна, яке підлягає конфіскації; приховування злочину та ін. (ст. 384, 385, 388, 396 КК України). На необхідність попередження і викриття протидії з боку посадових осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, законодавець відреагував, зокрема, встановленням кримінальної відповідальності за постанову свідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови (ст. 375 КК України); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, яку взято під захист (ст. 381 КК України) [2, с. 85].

До другої групи слід віднести недосконалу, на наш погляд, ст. 67 КК України «Обставини, що обтяжують покарання». Так, в переліку підстав для посилення кримінальної відповідальності відсутнє здійснення протидії підозрюваним і обвинуваченим. Зміст п. 4 ст. 67 КК України «здійснення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового чи громадського обов'язку», на наш погляд, є неконкретним, адже незрозуміло, який саме «обов'язок» мається на увазі. Враховуючи позитивну поведінку підозрюваних (обвинувачених), законодавець ніяк не реагує на їхню протидію розслідуванню.

Своєю неповнотою визначається і ст. 45 КК України, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила нетяжкий злочин і активно сприяла його розслідуванню. Застосування даної норми, на нашу думку, може бути ефективним і для подолання протидії. Як приклад такого підходу наведемо ст. 20 КК Республіки Беларусь «Звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної організації», яка закріплює аналогічну реакцію держави на сприяння розслідуванню підслідним [11, с. 166].

Погоджуємося із О. Александренко, яка одним із засобів подолання протидії вважає вирішення питання щодо можливості застосування до обвинуваченого покарання (засудження з відтермінуванням покарання, з умовним незастосуванням покарання, із відтермінуванням покарання, без призначення покарання) в залежності від його сприяння протидії розслідуванню та судовому розгляду справи. Підставою для застосування такої міри є правові норми, які містяться в КК України та впливають на відповідальність особи в залежності від її поведінки під час слідства [2, с. 85]. Варто передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, перерахованих у ст. 384 КК України «Завідомо неправдиве показання» окремою частиною, якщо вони (особи) добровільно в ході дізнання, досудового слідства, судового розгляду (до винесення вироку або рішення суду) заявили про неправдивість раніше даних ними показань, висновку чи перекладу, як це передбачено у ст. 307 КК Російської Федерації [238].

Також, на нашу думку, важливим аспектом у побудові адекватної моделі правових заходів щодо подолання протидії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності є реформування норм, пов'язаних з імунітетом певних категорій учасників кримінального судочинства, а саме, суддів, депутатів ВР України та ін.

Кримінально-процесуальний імунітет – це функціональний правовий інститут, виключні норми якого передбачають звільнення певних суб'єктів від процесуальних обов'язків та особливий порядок притягнення до кримінальної

відповідальності і застосування заходів процесуального примусу [56, с. 15]. В межах проблематики нашого дослідження наукове зацікавлення викликає посадовий та депутатський імунітет. Необхідність розгляду вказаних видів імунітету обумовлена декількома підставами. По-перше, в основі цього різновиду імунітету наявний високий ступінь суспільної небезпеки та відкрита зухвалість деяких представників парламенту, що в підсумку підриває засади державної влади та викликає неповагу до її представників, невіру в закон як інструмент справедливості в цілому. По-друге, відсутність адекватної реакції правоохоронних органів на злочини, що вчиняються депутатами, та політична заангажованість при намаганнях позбавити деяких представників парламентських еліт депутатської недоторканності.

За даними нашого дослідження, 63,2% опитаних слідчих та оперативних працівників вказали на те, що участь на будь-якій стороні депутатів ВРУ або їх представників, як правило, закінчується тиском на них щодо вирішення справи на ту чи іншу користь, що і створює великі проблеми для процесу розслідування злочину. Тому в умовах боротьби з корупцією та службовою злочинністю 84,1% анкетованих практичних працівників підтримують обмеження депутатського і суддівського імунітетів [Додаток А.47].

Не допомагає у розв'язанні визначених питань і певна «розпорошеність» процедур впровадження таких імунітетів від Конституції України до базових законів, що регламентують діяльність депутатів, суддів та ін. При тому, що єдиним і основним законом, який визначає процесуальну форму та закріплює порядок кримінального провадження і здійснення правосуддя, є КПК України. Тому, на наш погляд, всі норми, які визначають подібні імунітети, повинні бути сконцентровані саме в ньому. Крім того, існує непоодинокa думка, яка вже сформувалась в певну тенденцію, відповідно до якої депутатська та суддівська недоторканність не потрібна взагалі, оскільки суперечить ключовому конституційному принципу рівності усіх громадян перед законом. Такої ж позиції дотримуються і європейські парламентарі. Так, у Доповіді з цього питання, прийнятій Європейською комісією за демократію через право

(Венеційська комісія) на 98 пленарному засіданні 21–22 березня 2014 р., зазначено, що «парламентський імунітет не є необхідною частиною сучасної демократії»; якщо існує «добре функціонуюча політична система, члени парламенту можуть отримати належний захист через інші механізми» [271]. Ми переконані в тому, що депутатська недоторканність дійсно на сучасному етапі не потрібна ні державі, ні суспільству. Вона, на жаль, тільки розбестила представників законодавчого органу України, що ілюструють непоодинокі випадки своїх протиправних дій, у тому числі і в площині протидії розслідуванню злочинів [82; 84; 228, с. 206–207]. Однак, враховуючи те, що проблема існування депутатської недоторканності містить різноманітні елементи, вона повинна стати предметом окремого комплексного дослідження представниками відповідних галузей кримінально-правової, кримінальної процесуальної та конституційно-правової науки.

Розглядаючи проблему депутатської та суддівської недоторканності через призму розслідування злочинів у сфері службової діяльності, зауважимо, що надзвичайно ускладнені процедури притягнення депутата до кримінальної відповідальності розглядаються ними перш за все як можливість її уникнути. У цьому контексті досить слушним є зауваження Р. Белкіна про те, що відмова відповідних представницьких органів влади у позбавленні свого колеги недоторканності в рамках підозри про вчинення злочину або викриття його корумпованих зв'язків зі злочинцями, є ні чим іншим, як особливим видом протидії розслідуванню [30, с. 131].

Як свідчить низка журналістських розслідувань та публікації в ЗМІ [52; 136; 173; 204], досить часто саме депутати Верховної Ради України стають керівниками злочинних груп, які займаються розкраданням державних коштів, а після викриття деяких, й ініціаторами протидії розслідуванню. Нелогічною є сама думка про те, що рішення про наявність кримінального злочину у діях депутата та питання притягнення його до кримінальної відповідальності, по суті, вирішує не суд, як це передбачено КПК України, а такі ж депутати, як і він. Відтак, якщо депутат належить до парламентської більшості, то «свого не

здадуть», і незалежно від матеріалів кримінального провадження він уникне кримінальної відповідальності (принаймні, історія українського судочинства не знає ні одного такого випадку засудження). А якщо ні, то буде прийнято позитивне рішення і його позбавлять депутатської недоторканності, що відповідно є ні чим іншим, як формою політичного переслідування. Зрозуміло й те, що вказана процедура притягнення депутата до кримінальної відповідальності, з огляду на строки прийняття відповідних рішень та надання дозволів, практично унеможлиблює процес якісного розслідування злочину. Більше того, як слушно підкреслює В. Трухачов, йдеться не про пересічного громадянина, а про особу, яка володіє широкими можливостями щодо укриття як слідів своєї злочинної діяльності, так і побудови алібі із залученням своїх корупційних та інших зв'язків [237, с. 329].

Звісно, що такий стан речей є неприпустимим. На наш погляд, зміст депутатського імунітету повинен зводитися до особистого захисту депутата, що полягає у можливості вести політичну боротьбу, діяльність, навіть перебуваючи під слідством або будучи обґрунтовано підозрюваним у вчиненні злочину тощо.

Схожа ситуація склалась і з імунітетом суддів, але вона погіршується ще й тим, що будь-який суддя – це, як правило, юрист-фахівець, який обізнаний у всіх тонкощах роботи правоохоронних органів, криміналістичних засобах фіксації доказової інформації, оперативно-розшуковій складовій діяльності осіб, які розслідують злочин. До того ж суддя, зазвичай, володіє також широким колом знайомств серед посадових осіб правоохоронних органів, що, безумовно, унеможлиблює проведення адекватного розслідування із притягненням винних до відповідальності.

Отож, наявний на сьогодні обсяг депутатського та суддівського імунітетів у кримінальному процесі не відповідає основним завданням побудови правової та соціальної держави. На наше переконання, існування таких імунітетів є неправильним, оскільки, як свідчить практика, досить часто виступає лише формою уникнення відповідальності за вчинення злочину та

«надможливостями» суб'єктів щодо протидії його розслідуванню. Дані імунітети в рамках кримінального процесу повинні обмежуватися лише наданням згоди відповідних органів на арешт, затримання, обшук, і то тільки в окремих випадках, окрім, звичайно, затримання вказаних осіб на місці вчинення злочину.

Наступною групою засобів щодо подолання протидії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності є кримінально-процесуальні засоби, які трактуються як засоби, спрямовані на забезпечення провадження у кримінальних справах, що встановлюють правила поведінки і порядок реалізації учасниками кримінального процесу своїх прав і обов'язків та містять норми, безпосередньо спрямовані на попередження і подолання протидії. До них належать: кримінально-процесуальні заходи примусу та умови їх застосування, в тому числі при здійсненні протидії розслідуванню; заходи, які визначають порядок проведення окремих слідчих дій за умов протидії (негласних слідчих (розшукових) дій); засоби, які передбачають заходи щодо захисту учасників кримінального судочинства [2, с. 96].

Якщо останній засіб буде докладно розглянуто у наступному підрозділі, то два перші елементи кримінально-процесуальних засобів проаналізуємо зараз та з'ясуємо їх місце і роль в моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Заходи кримінально-процесуального примусу мають окреме значення для подолання протидії із досліджуваної категорії злочинів і, насамперед, для забезпечення належної поведінки суб'єктів кримінального провадження, коло яких визначено відповідними нормами кримінального процесуального закону [126, с. 69], що для процесу подолання протидії є ключовим елементом.

Аналіз наукової літератури з питань класифікації заходів кримінально-процесуального примусу свідчить, що більшість вчених як окрему обов'язкову групу виділяють запобіжні заходи (засоби запобігання, попередження) та інші заходи, що можуть бути згруповані за тими чи іншими критеріями. Застосування такого підходу до класифікації заходів забезпечення

кримінального провадження дає змогу виокремити такі їх різновиди: 1) запобіжні заходи (особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою; тимчасовий запобіжний захід у вигляді затримання особи); 2) інші заходи забезпечення кримінального провадження (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна) [77, с. 229].

У контексті завдань нашого дослідження нас цікавлять лише окремі з них. Однак це не виключає успішного використання під час подолання протидії усіх інших. І перший запобіжний захід, на який слід звернути увагу – це застава. На нашу думку, у резонансних справах у сфері службової діяльності, якими завдано великі та особливо великі збитки, слідчий повинен виключити такий захід із свого арсеналу, звісно, за відповідних умов слідчої ситуації. Більшість практиків указують на те, що, випускаючи осіб під заставу, вони починають відчувати подвійний вплив та протидію розслідуванню з боку злочинців. Тому, якщо головним суб'єктом протидії в окремому конкретному випадку виступає злочинець, слідчий повинен зібрати максимум фактів та доводів, щоб переконати слідчого суддю у неможливості застосування до особи, яка вчинила злочин, такого запобіжного заходу, як застава.

Водночас, як свідчить практика, державні службовці після внесення застави вчиняють протидію розслідуванню (виїжджають за кордон, використовують корупційні зв'язки з суддями тощо).

На наш погляд, з метою недопущення протидії розслідуванню з боку посадових осіб необхідно в обов'язковому порядку проти них застосовувати такий запобіжний захід, як тримання під вартою. Вбачається за необхідне ч. 1 ст. 183 КПК України (тримання під вартою) доповнити наступним текстом «Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе (особою вчинено злочин у сфері службової діяльності), що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам, передбачених статтею 177 КПК України».

Якщо ж підозрюваний (обвинувачений) йде на контакт зі слідчим та дає правдиві показання, бере активну участь у розслідуванні, але на нього здійснюється тиск з боку його співучасників або учасників організованої злочинної групи тощо, то слідчий може застосувати компромісний варіант і запровадити до нього такий запобіжний захід, як домашній арешт, але із заходами щодо забезпечення його особистої безпеки. Як ми вже вказували, якщо об'єктом небезпеки під час здійснення протидії розслідуванню виступає сам підозрюваний (обвинувачений), взяття його під варту не вирішує проблем його особистої безпеки, а часто навпаки створює її.

Досить ефективними з точки зору подолання протидії розслідуванню злочинів даної категорії є низка й інших заходів забезпечення кримінального провадження, а саме: тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом та відсторонення від посади. Стаття 148 КПК України, яка регламентує запровадження такого заходу, як обмеження в користуванні спеціальним правом, прямо вказує на те, що застосовується він у випадках перешкоджання кримінальному провадженню.

Так, як і тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади (ст. 154 КПК України) однією з цілей має запобігання перешкоджанню проведення досудового розслідування. Особливістю тут є те, що суб'єктами такого відсторонення можуть бути лише особи, які є службовими особами правоохоронного органу. До того ж, спеціальними умовами відсторонення від посади є наявність процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, перебування особи на посаді та обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Також важливим моментом є і те, що до службових осіб правоохоронних органів відсторонення від посади застосовується незалежно від тяжкості злочину [97, с. 233]. Беззаперечно важливим є і той факт, що наведений в законі перелік правоохоронних органів не є вичерпним, тому для визначення належності службової особи до правоохоронних органів, крім передбаченого їх переліку, необхідно встановити, чи не здійснюють відповідні органи, установи

правозастосовні або правоохоронні функції. Відповідно до ч. 3 ст. 154 КПК України Генеральний прокурор України має право звернутися з клопотанням до Президента України про відсторонення від посади службових осіб, яких призначає Президент України, а також звертатися з клопотанням про відсторонення судді від посади до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [97, с. 234]. З огляду на конкретну слідчу ситуацію та реальну можливість застосування таких заходів слідчим вони повинні стати реальним інструментом у процесі подолання протидії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності.

Переходячи до розгляду негласних слідчих дій як окремого процесуального інструменту подолання протидії розслідуванню службових злочинів не можна не зауважити на декількох моментах, важливих для побудови ефективної системи подолання такої протидії. Так, ми солідарні із позицією професора В. Колесника про те, що відмова від оперативного супроводження досудового слідства, у тому вигляді, в якому воно існувало раніше, є дещо передчасною, оскільки задовільнити потребу у володінні оперативно орієнтувальною інформацією лише за допомогою проведення негласних слідчих дій неможливо. Не виправданим буде і забезпечення проведення однієї слідчої дії та підміни її іншою [127].

Слід визнати, що досвідчений оперативний працівник професійно володіє оперативними можливостями від досвіду роботи із конфідентами до проведення окремих оперативно-тактичних комбінацій. Якісний процес подолання протидії розслідуванню полягає у комплексі різноманітних заходів, в якому окрему роль відіграє можливість випереджати злочинця, а вона напряму залежить від наявної оперативно-тактичної та іншої важливої інформації, що раніше здобувалась оперативним шляхом. Так, наприклад, проведення оперативної установки за місцем проживання або роботи злочинця, надало б можливість слідчому здобути певну інформацію про особу підозрюваного (обвинувачуваного), а також встановити його постійні зв'язки аж до встановлення окремих співучасників злочину у сфері службової

діяльності тощо. Але не всі слідчі володіють таким необхідним досвідом та навіть часом для проведення таких заходів, що, безумовно, позначається на якості розслідування та ефективності процесу подолання протидії при розслідуванні злочинів даної категорії.

Ще, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 275 КПК України слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Але ж у слідчого конфідентів немає. Встановлювати конфіденційні зв'язки з громадянами – не його обов'язок. Агентуру добирає оперативник, для якого такі джерела – найдорожче надбання (на встановлення справжніх ділових відносин витрачається не один місяць, а то й роки) [127].

Звісно, це не єдині проблеми, що виникають під час подолання протидії із використанням негласних слідчих дій та застосуванням оперативних можливостей, однак ми не маємо на меті заглиблюватись в інші, а намагаємось лише окреслити коло проблемних питань, які виникають під час такого процесу та звернути увагу наукової спільноти на те, що вони потребують негайно осмислення та вирішення із урахуванням потреб практичної діяльності, розумності та процесуальної економії.

Серед усього розмаїття негласних слідчих (розшукових) дій, виходячи із результатів нашого дослідження, під час подолання протидії найбільш ефективним виявилось проведення таких заходів [Додаток Б.14]:

- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – 80,8%;
- аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) – 73%;
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) – 56,5%;
- аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) – 48,7%;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) – 41,7%.

Аналізуючи наведені результати дослідження, слід зазначити, що усі вищевказані слідчі дії самі по собі без проведення їх у сукупності із іншими заходами та слідчими діями, підпорядкованими єдиному задуму, не мають такого важливого значення. Так, під час подолання протидії розслідуванню службових злочинів саме по собі проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж не дасть необхідного результату. Лише за умов проведення його в рамках тактичної комбінації можна розраховувати на здобуття реально значущої для кримінального провадження інформації. Наприклад, впроваджувати таке зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж має сенс після проведеного обшуку або виїмки. Тоді можна розраховувати на те, що злочинці можуть обговорити цю подію за допомогою мобільних або стаціонарних телефонів, особливо тоді, коли один з них переховується, що надасть слідчому можливість здобути інформацію про реальне місцезнаходження речей, документів або самого співучасника злочину. Але це вже питання тактичного характеру і ми до нього повернемося у наступному підрозділі.

На наш погляд, з метою забезпечення документування проявів протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є відновлення інституту оперативного супроводження кримінального провадження за тяжкими і особливо тяжкими злочинами. Вбачається за необхідне внесення доповнення пунктом 21 до ч. 2 ст. 36 КПК України (Прокурор) такого змісту: «доручати оперативним підрозділам здійснювати оперативне супроводження кримінальних проваджень за тяжкими та особливо тяжкими злочинами». Відповідно і внести доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» пунктом 21 ст. 8 такого змісту: «виконувати доручення прокурора щодо оперативного супроводження кримінального провадження за тяжкими і особливо тяжкими злочинами».

А викладене вище дає нам змогу зробити низку висновків з підрозділу: процес подолання протидії розслідуванню злочинів повинен мати комплексний характер, і розраховувати на повне викорінення цього явища правового буття без системних реформ всього суспільства, перебудови правоохоронної системи

та системи кримінального судочинства неможливо. В системі заходів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності виділяють комплекс заходів, що складає умови для виключення, попередження та профілактики перешкоджання розслідуванню, і заходи, що безпосередньо спрямовані на подолання та нейтралізацію таких проявів, останні поділяються на загальноправові та спеціальноправові.

Окреме місце у системі спеціальноправових заходів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності займають кримінально-правові заходи, представлені низкою складів злочинів, що безпосередньо визначають відповідальність за дії, які можна кваліфікувати як елементи протидії розслідуванню. Ряд процесуально-правових заходів являє собою засоби, спрямовані на забезпечення кримінального провадження, що встановлюють правила поведінки і порядок реалізації учасниками кримінального процесу своїх прав і обов'язків та містять норми, безпосередньо спрямовані на попередження і подолання протидії. До найбільш ефективних у контексті подолання протидії належать: заходи збереження таємниці слідства, заходи примусу (в умовах слідчої ситуації можна вдало використовувати заставу, домашній арешт, відсторонення від посади, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом); негласні слідчі дії (серед яких окреме місце займають: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо- та відеоконтроль особи, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо- та відеоконтроль місця, зняття інформації з електронних інформаційних систем).

Дослідження системи правових заходів подолання протидії розслідуванню службових злочинів виявило необґрунтованість обсягу депутатського та суддівського імунітетів потребам суспільства та держави. З огляду на те, що саме ці категорії осіб досить часто стають очільниками злочинних угруповань та протидіють розслідуванню даної категорії злочинів, а тому негайного реформування потребують норми, що визначають ці імунітети. Їхній зміст повинен бути суттєво обмежений і зводиться лише до особистого захисту депутата, судді тощо.

3.2 Організаційно-тактичні засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності

Організація подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності ґрунтується на характерних сучасних тенденціях злочинності, узагальненої практики боротьби з нею й на основі чинного законодавства, застосування тактичних прийомів та методів, розроблених криміналістичною наукою.

Відомий дослідник О. Ратінов, висловив слушну думку про те, що неспівпадіння, протиріччя та зіштовхування людських інтересів у ході розслідування обумовлює необхідність існування слідчої тактики [196, с. 185]. По суті поява у криміналістиці терміна «тактика» була викликана саме протиборством та протидією розкриттю та розслідуванню злочинів з боку зацікавлених осіб [223, с. 83]. Ми переконані в тому, що тактика розслідування – це система дій слідчого, які направлені на досягнення успіху у розкритті злочину, покарання винних та вирішення інших завдань кримінального провадження.

Сучасні наукові підходи щодо визначення поняття криміналістичної тактики, яке сьогодні широко використовується у науковій, навчальній літературі, а також у практичній діяльності, репрезентуються в працях багатьох криміналістів радянської доби, сучасних вчених України й країн колишньої співдружності, а саме: Г. Арцишевського, Н. Ахтирської, В. Бахіна, Р. Белкіна, І. Биховського, О. Васильєва, В. Весельського, А. Волобуєва, С. Голунського, А. Дулова, О. Іщенка, Н. Карпова, І. Когутича, В. Комісарова, В. Коновалової, В. Кузьмічова, Г. Міньковського, С. Мітрічева, П. Нестеренка, В. Попова, М. Салтевського, Л. Самігіна, В. Саса, М. Селіванова, А. Соловійова, О. Філіппова, К. Чаплинського, М. Шаламова, В. Шепітька, О. Шляхова, М. Якубовича та ін.

На нашу думку, тактика дій слідчого полягає та проявляється у тих його діях, які направлені на усунення перешкод між ним і джерелом інформації або на заборону спотворення чи приховування інформації.

На думку відомого вченого О. Баєва, тактика є там, де є необхідність долати реальну протидію або попереджати потенційну; якщо немає конфлікту інтересів та протидії, то немає й тактики [15, с. 11; 16, с. 80–85].

Як зазначають вчені В. Бахін, М. Когамов та Н. Карпов, специфічність слідчої діяльності полягає у тому, що саме протидія розслідуванню є рушійною силою, чинником, що зумовлює активність, наступальність дій слідчого. Без існування такої протидії і сама слідча діяльність мала б інші форми. Як слушно зауважували деякі автори [20, с. 10], за відсутності конфліктів, протиріч слідчий перетворився б на простого реєстратора повідомлень, які йому надходять.

Р. Белкін під криміналістичною тактикою розумів систему наукових положень і розроблених на їхній основі рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють доказування, і прийомів конкретних слідчих та судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів [28, с. 208].

М. Салтевський давав визначення поняття криміналістичної тактики як системи наукових положень (принципів), рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, які, на його думку, являють собою тактичні прийоми збирання, дослідження і використання доказів, що розробляються з метою організації, планування та здійснення попереднього розслідування і судового слідства [203, с. 5–6].

Не вдаючись до глибокої наукової дискусії, погоджуємося з точкою зору М. Погорецького та Д. Сергєєвої, які виокремлюють основні ознаки криміналістичної тактики [151]: наявність суб'єкта та об'єкта тактичного впливу; здійснення тактичного впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних вольових дій, зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства; спрямованість тактичного впливу суб'єкта на подолання протидії, що чиниться об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання об'єкта тактичного впливу до певних дій в

інтересах суб'єкта (за відсутності явної протидії); криміналістична тактика являє собою систему тактичних прийомів та наукових рекомендацій щодо найбільш ефективного здійснення певного виду діяльності (слідчої, обвинувачення, захисту); вона застосовується під час провадження слідчої діяльності (слідча тактика), діяльності із захисту (тактика захисту), діяльності із обвинувачення (тактика обвинувачення).

З огляду на викладене зроблено висновок, що під криміналістичною тактикою як способом практичної діяльності слідчого треба розуміти сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістичною наукою, що використовуються слідчим, для здійснення ним на психіку об'єкта тактичного впливу, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об'єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання його до певних дій в їхніх інтересах (за відсутності явної протидії) з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Тактична складова займає особливе місце у загальній моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності і складається вона із низки різноманітних заходів та прийомів. Адже саме вони визначають лінію поведінки суб'єктів кримінального процесу, можливості розслідування злочину та суб'єктів протидії, що в кінцевому рахунку позначається на ефективності розслідування та притягнення винних до кримінальної відповідальності. І полягають ці заходи та прийоми у дозволеному законом процесуальному, тактичному, емоційно-вольовому та інтелектуальному впливі [185, с. 56] на осіб, які причетні до події злочину та володіють важливою доказовою інформацією, з метою припинення їхніх дій щодо перешкодження діяльності слідчого у з'ясуванні доказів та забезпеченні безпеки осіб, які мають відношення до справи.

Одним із базових принципів будь-якої людської діяльності є системність. Вона полягає у тривалому постійному здійсненні певних дій, пов'язаних між собою та спрямованих на досягнення єдиної мети. Отже, принцип системності в філософському значенні відповідає об'єднанню взаємодіючих частин певного

об'єкта в ціле у відповідності до визначеної структури [33, с. 52–58]. Ключовими ознаками системи, з точки зору сучасних філософів, є: цілісність, взаємодія, структурованість. «Цілісність» передбачає внутрішню єдність об'єкта, об'єднаність всіх його частин [181, с. 689]. Поняття «взаємодія» використовується для позначення зв'язку між певними явищами [181, с. 68], а термін «структурованість» відповідає необхідності організованості, тобто структури певної системи [181, с. 673]. Розглядаючи ці тези через призму побудови тактичної системи протидії розслідуванню, яке визнаємо і в тому, що цьому явищу притаманні абсолютно такі ж ознаки. Так, під «цілісністю» треба розуміти об'єднаність усіх тактичних дій двома ознаками. Перша з них полягає в тому, що проводить їх певна визначена законом особа, яка має на це право, а друга – що такі дії об'єднані єдиною метою. «Взаємодія» у сенсі побудови вказаної тактичної системи означає те, що тактичні прийоми, які складають основу криміналістичної тактики, асимілюються з одного в інший та знаходяться у взаємозалежності один від одного. А «структурованість» розуміється як необхідність слідчому в процесі роботи побудувати таку ефективну тактичну модель подолання протидії розслідуванню, в рамках якої дії будуть відрізнятися алгоритмічним порядком та черговістю.

Отже, системність у створенні та запровадженні ефективної тактичної моделі протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності виступає стрижневим чинником, який повинен повністю зумовлювати дії слідчого щодо подолання такої протидії.

Ми вже неодноразово звертали увагу на специфіку протидії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності, яка полягає у тому, що суб'єкти таких злочинів, а також інші суб'єкти протидії є, як правило, особами з високим рівнем інтелекту, з широкими корупційними зв'язками, особами, які добре обізнані у тонкощах роботи правоохоронних органів та можливостями залучити до справи не тільки кваліфікованого адвоката, а й відомих громадських діячів, представників влади тощо. Вказане неабияк позначається на організаційно-тактичних моделях проведення розслідування в умовах такої

протидії. Тому слідчому треба мати у своєму розпорядженні декілька варіантів поведінки на випадок змінюваності слідчої ситуації та працювати на випередження дій злочинця (тобто, коли про протидію ще і не йдеться). Тут на допомогу можуть прийти такі попереджувальні заходи, як профілактичні бесіди з потенційними суб'єктами протидії, термінове висвітлення позиції слідчого у пресі з резонансних справ, забезпечення першочергового вилучення документів, речей або затримання підозрюваного (обвинувачуваного), запровадження заходів щодо встановлення нагляду за цією справою Генеральної прокуратури, депутатського контролю тощо.

Якщо ж попереджувальні заходи не принесли бажаних результатів і слідчий починає виявляти певні ознаки протидії, він повинен розробити та спланувати низку заходів, ураховуючи ступінь небезпеки вчинюваної протидії. На наш погляд, послідовність дій слідчого на цьому етапі повинна бути така:

- збір та вивчення даних про протидію та протидіючих суб'єктів;
- визначення завдань, пріоритету та черговості їхнього вирішення;
- вироблення прогностичних версій щодо можливих результатів дій щодо подолання протидії, враховуючи всі можливі та наявні засоби і сили;
- прийняття тактичних рішень про запровадження конкретних заходів подолання протидії;
- впровадження цих рішень у процес розслідування у вигляді конкретних заходів;
- аналіз результатів впровадження таких рішень та коректування своїх подальших дій на основі результатів проведеного аналізу.

Надалі системність тактичної моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності полягає у постійному, але гнучкому (з урахуванням конкретних обставин слідчої ситуації) запровадженні комплексу організаційних, процесуальних та інших дій щодо нейтралізації протидії та притягнення винних до відповідальності. У випадку невдалої реалізації вказаних дій слідчий в жодному разі не повинен припиняти проведення вказаного комплексу заходів, а зробивши певні висновки, змінювати

застосовану тактичну модель подолання протидії, підлаштовуючи її під конкретні обставини та ті можливості, що у нього наявні.

Для ефективного впровадження тактичної моделі протидії розслідуванню службових злочинів, при її побудові слідчий повинен урахувати також психотип суб'єкта протидії та власний психотип, адже це структурно та якісно зумовлює існування вказаної моделі. Так, наприклад, молодому та недосвідченому слідчому важко розраховувати на успіх у допиті досвідченого злочинця, тому йому рекомендовано продумати низку тактичних комбінацій для проведення такої слідчої дії, можливо із залученням інших осіб (керівника слідчого відділу, досвідченого оперативного працівника; у справах про службові злочини – спеціаліста, бухгалтера, експерта тощо).

Оскільки виникнення протидії (складної взаємодії двох суб'єктів із взаємовиключними цілями) в ході розслідування передбачає вироблення та застосування його суб'єктами визначеної лінії поведінки, то мета вказаної тактичної моделі подолання протидії полягає у примушуванні суб'єктів протидії обирати таку лінію поведінки, яка, з одного боку, дозволяє слідчому якісно, вчасно та ефективно розслідувати злочин, а з іншого, не заважає іншим учасникам кримінального провадження реалізовувати свої права та виконувати свої процесуальні обов'язки.

Ще однією важливою умовою формування ефективної тактичної моделі нейтралізації протидії є постійний моніторинг протидіючої сторони з метою прогнозування дій її представників (підозрюваного, адвоката тощо) або завчасного виявлення ознак протидії, що розпочинається [192, с. 46]. При цьому особливої уваги заслуговує адвокат, адже він є законним представником підозрюваного і він відпрацьовує легальну сторону протидії. Найчастіше саме з боку адвокатів виявляється найбільш витончена, заснована на ґрунтовному знанні кримінального процесу та наявних у ньому прогалин, протидія. В таких справах обвинувачені, їхні адвокати не нехтують ніякими (в тому числі і протиправними) способами задля захисту своїх клієнтів. За даними О. Александренко, 32,2% адвокатів протидіяли розслідуванню та судовому

розгляду. З них 75% причиною протидії зазначили прагнення виконати свій професійний обов'язок, у тому числі всіма можливими способами [2, с. 104]. Для попередження і подолання протидії адвоката також може бути рекомендовано: не допускати обмеження прав захисника або його підзахисного, не погоджуватися на будь-які запропоновані ними спрощення при проведенні слідчих дій та оформленні їхніх результатів; заяви і клопотання захисника, а також документи, які їм надано для приєднання до справи, необхідно приймати у письмовій формі з вказівкою на кожному примірнику дати і часу отримання, в разі необхідності вимагати обґрунтування їх відношення до справи; у відповідь на клопотання захисника, які мають «розвідувальний» характер щодо наявних доказів, змісту показань інших осіб у справі, давати пояснення і посилатися на докази лише у межах необхідного; за наявності підстав своєчасно вносити подання щодо відсторонення захисника від участі у справі [2, с. 134].

Наступною умовою формування вказаної моделі є встановлення пріоритету прийняття обґрунтованих рішень над ризиковими та постійний аналіз своїх «слабких» місць та «слабких» місць суб'єктів протидії. «Слабкі» місця можуть знаходитись як у окремої особистості, так і в комплексі тих засобів, що запроваджуються під час протидії. До таких, які слідчий може використати під час побудови ефективної тактичної моделі нейтралізації протидії, слід віднести вади, окремі звички та особливості психіки окремої людини (заздрість, ревність тощо), дискредитуючі матеріали (факти біографії тощо) [223, с. 108–109, 111].

Іншою умовою побудови вказаної моделі подолання протидії розслідуванню службових злочинів є використання фактора раптовості, сутність якого полягає в такій організації слідчої роботи, яка забезпечує непередбаченість змісту та характеру дій слідчого протидіючою стороною [21, с. 145]. Метою раптовості процесуальних дій є досягнення ефекту несподіванки, і як наслідок, позбавлення протидіючої сторони можливості застосування продуманого плану перешкоджання слідству. Так, тактично правильним було б проведення одночасного допиту підозрюваного та

хабародавця одразу після затримання або проведення одночасних обшуків у декількох підозрюваних, або пред'явлення особі доказів таких, що раніше не пред'являлись під час допиту, який фіксується відеозаписом тощо.

Переходячи до розгляду посуб'єктного подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, слід зауважити, що із всього кола суб'єктів до найбільш небезпечних респонденти віднесли протидію з боку підозрюваного (обвинуваченого) (71,3%) та осіб, які виконують свої службові обов'язки в рамках кримінального провадження (слідчого (53,9%), керівника органу досудового розслідування (31,8%); прокурора (29,5%); захисника (42,6%), слідчого судді (17,1%) [Додаток А.58].

У процесі дослідження нами визначено найбільш ефективні тактичні прийоми подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з боку підозрюваного(них), якими є:

1. На першому етапі:

- застосування відеозапису ходу проведення затримання «на гарячому» осіб, які вчинили злочин;

- одночасне затримання всіх членів організованого злочинного формування (організованої групи, злочинної організації), причетних до вчинення розслідуваних злочинів;

- затримання осіб під час проведення розширених нарад, у присутності колег різного рангу та посад задля досягнення широкого суспільного резонансу, при можливості із залученням ЗМІ;

- обов'язкове вилучення оригіналів документів, що підтверджують місце роботи в реальному часі та посадові інструкції підозрюваного (обвинувачуваного) для запобігання звільнення його з посади «минулою датою»;

- проведення першочергових слідчих дій, максимально відкритих для громадськості (з урахуванням слідчої ситуації), де в якості понятих залучати працівників ЗМІ для реального висвітлення обставин справи «із перших уст». Як, наприклад, і проводити обшук у хабарника або розкрадача в його

помешканні, яке, зазвичай, являє собою сучасну велику будівлю із дорогим інтер'єром та іншими ознаками розкоші, що не можуть бути доступними чиновникам з їхньою офіційною зарплатою.

- застосування аудіо-, відеозапису ходу проведення перших допитів осіб, які вчинили злочин та свідків тощо.

2. На подальших етапах досудового розслідування:

- одночасне провадження обшуків у місцях передбачуваного місцезнаходження знарядь, засобів вчинення злочинів, викраденого майна, щоб зацікавлені особи не змогли їх переховати;

- повторні допити із урахуванням результатів проведених експертиз тощо.

Слід визнати, що прийняття рішення про протидію та осмислення його реалізації є продуктом життєдіяльності ціннісної, інтелектуальної та психологічної сфер. Тому деякі фахівці з криміналістики (Р. Белкін, А. Дулов, О. Ратінов та ін.) досить переконливо дійшли висновку, що під час формування тактичної стратегії подолання протидії розслідуванню вплив треба здійснювати саме з огляду на ці особливості людини. Боротьба між слідчим та суб'єктами протидії має перш за все інтелектуальний характер, якому властива специфічна форма – боротьба за інформацію. Загальна мета таких методів впливу – дезорганізувати інтелектуальні зусилля супротивника, внести хаос в його плани [223, с. 120].

Тактичні прийоми щодо такого впливу на подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності такі:

- створення максимально суперечливої картини злочину, якою, на думку протидіючої сторони, володіє слідчий [245, с. 134–141];

- навантаження великим обсягом бухгалтерської, технічної та іншої інформації або тривале перенавантаження мисленневих процесів (таке можливе у випадках, коли під час допиту слідчий ставить перед підозрюваним мисленнєве завдання, коли треба оперувати великим обсягом інформації, даних, у результаті чого виникають когнітивні перевантаження та відбувається збій) [94, с. 137];

- дезорганізація волі протидіючої особи шляхом створення впевненості у неможливості подолати труднощі на шляху до конкретної мети тощо [223, с. 123];

- формування у підозрюваного уявлень реального характеру вигідних слідчому, наприклад, повідомлення про затримання співучасника та обрання йому запобіжного заходу у вигляді арешту;

- формування у суб'єкта протидії помилкових цілей, досягнення яких призведе до програшної з його боку ситуації (наприклад, підштовхнути підозрюваних (обвинувачуваних) переховати документи, що мають доказове значення, з метою затримати їх «на гарячому»);

- формування у суб'єкта протидії помилкового уявлення про цілі окремих дій слідчого, завдяки чому реальна мета, залишається прихованою та не викликає негативної реакції, в результаті чого успіх досягається без проблем;

- формування вигідних для слідчого цілей, які будуть спонукати підозрюваного до пошуку компромісу, у даному випадку одним з яскравих прикладів може слугувати застосування психологічного методу «альтернативи варіантів», який полягає в ілюстрації слідчим різних можливих законних варіантів розвитку процесуальних подій щодо підозрюваного. Так, слідчий може на свій розсуд обрати той чи інший запобіжний захід або допитати родичів підозрюваного, або не допитати їх тощо, таким чином спонукаючи підозрюваного співпрацювати зі слідчим [223, с. 129];

- формування у підозрюваного наміру скористатись негідними засобами протидії. Так, наприклад, маючи у розпорядженні документ, який напряму свідчить про причетність особи до вчинення злочину у сфері службової діяльності, слідчий свідомо допускає знищення його копії злочинцем у процесі допиту або в інших обставинах, які фіксуються за допомогою технічних засобів.

Перераховані методи не вичерпують усього арсеналу засобів впливу на психологічну та інтелектуальну сферу суб'єктів протидії під час її подолання,

але нам вони видаються найбільш ефективними під час припинення перешкоджання розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Переходячи до розгляду заходів щодо подолання протидії з боку осіб, які виконують свої службові обов'язки в рамках кримінального провадження, почнемо зі слідчого.

Для забезпечення «превентивного» подолання можливої протидії розслідуванню з боку слідчого та інших представників правоохоронних органів у справах про злочини у сфері службової діяльності варто активно використовувати можливості прокурорського нагляду за додержанням законів під час досудового слідства, опитуючи певних осіб та витребовуючи необхідні документи, створюючи вигляд загальної перевірки та не акцентуючи уваги на конкретних питаннях. Це надасть змогу не лише зібрати окремі важливі дані, а й віддалити той момент, з якого правоохоронці зрозуміють дійсний напрям перевірки та можуть розпочати активну протидію зі свого боку [234, с. 38].

Надалі необхідно ініціювати службову перевірку щодо корумпованого слідчого та поставити питання про відсторонення його від справи із подальшою передачею іншому слідчому в інший територіальний підрозділ.

Однак не можна обійти увагою протидію психічного характеру, яка здійснюється безпосередньо на слідчого з боку інших суб'єктів протидії та змушує його діяти всупереч закону. Так, для подолання такої взаємодії слід застосовувати не тільки заходи забезпечення його безпеки, а й самому слідчому бути готовим до такого розвитку подій. Так, у процесі проведення слідчих дій, наприклад, пропонується максимально повно відображати у відповідних процесуальних документах випадки психічного впливу на слідчого, при цьому робити вигляд, що протидіюча сторона не досягла своїх цілей, висловлюючи репліки дестабілізуючого характеру. І безумовно, постійно треба застосовувати можливості відеофіксації усіх без винятку слідчих дій .

Також слідчий повинен уникати неформальних контактів із захисником підозрюваного, самим підозрюваним та його «корупованими зв'язками», які можуть скомпрометувати його в майбутньому, в суді та поставити під сумнів об'єктивність розслідування [183, с. 289].

Взагалі подолання протидії, здійснюваної за допомогою корумпованих зв'язків обвинуваченого та тиску на органи слідства, є також досить складним питанням під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Тому спробуємо запропонувати ряд організаційно-тактичних заходів щодо подолання такого впливу, серед яких:

- офіційне застереження про неприпустимість втручання у розслідування;
- направлення інформаційного листа з інформацією про неприпустимі дії посадової особи-корумпованого чиновника;
- вимога дачі показань у письмовій формі, а також фіксування «прохань» та «порад» слідчим та оперативно-розшуковими засобами;
- порушення процедури службової перевірки щодо чиновника, який втручається у хід розслідування;
- висунення та перевірка версії щодо співучасті корумпованого чиновника у злочині, щодо якого розпочато кримінальне провадження та яким він опікується тощо.

До того ж у таких випадках слід активно використовувати можливості ЗМІ щодо висвітлення такого тиску як на слідчого, так і на органи розслідування.

При протидії з боку слідчого судді, прокурора та ін. до дієвих шляхів подолання такої протидії треба віднести:

- вимога офіційної заміни та усунення цих осіб від прийняття рішень у вказаному кримінальному провадженні із викладенням обґрунтованих підстав такої заміни;
- направлення скарги у вищестоящий орган викладенням обставин, які стали причиною скарги;
- залучення уваги громадськості до такого питання та можливостей ЗМІ тощо.

Не останнє місце у тактичній складовій загальної моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності займає використання тактичних операцій. Не існує особливих прийомів подолання

протидії; використовуються всі наявні виправдані прийоми у різних варіаціях або у комплексі і в різних цілях щодо конкретних слідчих ситуацій та обставин справи. Розглянути заходи подолання всіх наявних способів протидії неможливо через їхнє різноманіття, а також безліч слідчих ситуацій, які виникатимуть. Однак сформувані специфічні комплекси таких прийомів та заходів, що у теорії відносять до тактичних операцій, можна.

Так, поряд із традиційними тактичними операціями (такими, як затримання на «гарячому» тощо), доводять свою ефективність і специфічні, які розроблені для вирішення конкретних завдань у конкретній галузі.

Під тактичною операцією традиційно розуміють поєднання слідчих, оперативно-розшукових (в нашому випадку негласних слідчих (розшукових) дій), тактичних прийомів, організаційних та інших заходів, які охоплені єдиним задумом та обумовлені конкретною слідчою ситуацією [149, с. 151].

Вивчення теоретичного та практичного досвіду дозволило нам запропонувати ряд найбільш ефективних тактичних операцій у межах подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

1. Тактична операція «Пастка». На першому етапі процесу протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності свої зусилля злочинці спрямовують на пошук можливостей та осіб, які можуть безпосередньо або опосередковано впливати на хід справи. В коло таких осіб, перш за все, потрапляють безпосередні виконавці – слідчий та оперативний працівник. Анкетування, проведене нами, виявило, що 62% слідчих під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності зіштовхувалося із пропозицією співпрацювати зі злочинцями на їх боці. Тому в даному випадку з метою подолання протидії є сенс застосувати таку тактичну комбінацію, як «Пастка». Зміст її полягає у тому, що слідчий, попередньо спланувавши її із оперативним працівником, приймає пропозицію співпрацювати зі злочинцями. Тут важливим моментом є повний технічний та організаційний контроль такої ситуації за допомогою оперативно-технічних засобів, що покладається в обов'язок супроводу оперативному працівникові. Під час такої тактичної гри слідчий

отримує можливість ознайомитись із планами підозрюваного (обвинувачуваного), дізнатись місцезнаходження додаткових доказів та злочинців, а після закінчення – повністю морально нейтралізувати підозрюваного (обвинувачуваного) та впевнити його у неможливості та безглуздості подальшої протидії. Під час проведення вказаної тактичної операції слідчий та оперативний працівник повинні бути готові швидко реагувати на зміни в слідчій ситуації та мати наготові всі необхідні документи та інші засоби для проведення негайних слідчих дій (затримання, обшук, виїмка тощо). Ефективність можливості застосування такого виду тактичної операції підтверджують і наші емпіричні дослідження, в яких 39,9% респондентів поставили вказану модель на перше місце [Додаток А.53].

2. Тактична операція «Вкид». Зміст даної тактичної операції полягає у розробленні та повідомленні підозрюваному або підозрюваним неправдивої інформації про місця проведення слідчих дій, зміст діяльності слідчого, тактичні особливості ведення розслідування, місце знаходження важливого свідка тощо, для дезінформування обвинувачуваних та провокування їх на дії, що засвідчать їх злочинні наміри, або нададуть можливість здобути нові докази їхньої протиправної діяльності. Важливим моментом у цій ситуації є виключний розподіл обов'язків та ролей між слідчим та оперативним працівником, в якому хтось виступає як «головний ворог» підозрюваного, а хтось як людина, яка надає певну допомогу та доводить відповідну інформацію до нього. Ключовим моментом у цьому випадку є також повна фіксація оперативно-технічними засобами усього процесу проведення операції та її результатів. Відповідно до результатів нашого дослідження, дана тактична операція одержала підтримку 25,6% респондентів [Додаток А.53].

3. Тактична операція «Щит». Основною метою підозрюваних (обвинувачуваних) під час здійснення протидії розслідуванню є знищення відповідних доказів їхньої злочинної діяльності та нейтралізація свідків. Тому метою даної тактичної операції є впровадження комплексу процесуальних, організаційних та інших заходів для їх збереження та безпеки. Зміст її полягає в

тому, що на основі отримання та аналізу оперативно-значимої інформації слідчий та оперативний працівник визначають найбільш вагомі докази у справі, найбільш важливих свідків та застосовують увесь арсенал засобів, що наявні для збереження доказів та забезпечення безпеки життя і здоров'я цих осіб. Важливим моментом тут є відповідна координація зусиль під час проведення такої операції та відповідальність виконавців щодо впровадження комплексу вказаних дій. З ефективністю застосування такої тактичної операції погодилось 31,8% опитаних нами практичних працівників правоохоронних органів [Додаток А.53].

Звісно, що проілюстрований перелік тактичних операцій не є вичерпним та кінцевим. Кожне окреме кримінальне провадження диктує свої умови тактичної поведінки слідчого та його взаємодії з оперативними підрозділами під час подолання протидії розслідуванню. Тому, мабуть, і неможливо надати їх вичерпний перелік, а ті, що вказані, нам видаються найбільш цікавими та ефективними у боротьбі з протидією розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Наприкінці хотілося б сформулювати декілька загальних рекомендацій щодо певних окремих моментів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Практиці відомі випадки, коли знищення доказів, які містились на паперових носіях, при проведенні окремих слідчих дій призводило до того, що кримінальні провадження повністю припинялись, а винуваті уникали покарання. Тому пропонуємо внести відповідні зміни в чинний КПК України, які б регламентували специфічний процес ознайомлення обвинуваченого, адвоката із доказами, знищення яких поставить під загрозу існування всього кримінального провадження. Тобто, при появі підозри щодо знищення доказів, за мотивованою постановою слідчого та з дозволу прокурора треба надавати під час такого ознайомлення обвинуваченому не оригінали таких важливих доказів, а копії. Звісно, цей захід повинен застосовуватись лише в крайніх випадках та за умов реальної загрози знищення доказів у справі.

При розслідуванні злочинів даної категорії окремою проблемою стоїть повернення шкоди, спричиненої державі, вчиненням службових злочинів. Більше того, приховування майна, нажитого злочинним шляхом, справедливо можна вважати окремим видом протидії розслідуванню. Тому, на наш погляд, варто ставити питання про надання доступу слідчому (за умов особистого паролю, який буде ідентифікувати правоохоронця (місце роботи, звання, посада, число та місяць, рік звернення) та змісту інформації, яка витребується) до всіх можливих систем обліків рухомого та нерухомого майна, даних про закордонні поїздки, декларування доходів тощо.

Це дасть можливість відстежити придбання певними особами нерухомості, реєстрацію автомобілів на своє ім'я чи на ім'я родичів, придбання путівок для закордонних поїздок, що може побічно свідчити про те, що потерпілий, свідок отримали «компенсацію» за відмову від подачі заяви про вчинений злочин, за замовчування про відомі їм обставини події тощо. Щодо підозрюваних (обвинувачуваних) такі відомості можуть служити попередженням про намір приховати викрадене майно від обшуку, конфіскації; сховатися від слідства тощо [2, с. 125].

Більше того, вважаємо доцільним створити певну структуру при Міністерстві юстиції України, яка б конкретно займалась пошуком, арештом та поверненням усіх цінностей, коштів та майна, які були набуті злочинним шляхом або брали участь у злочинних схемах тощо. Паралельно постає питання про керівництво та розпорядження такими активами та збереження їх цінності під час проведення досудового розслідування та судового розгляду відповідних справ, оскільки таке майно може бути не тільки у вигляді грошей, цінностей, але й у вигляді рухомого та нерухомого майна (підприємства, будівлі, автомобілі тощо). Вирішення таких питань також має покладатись на таку окрему структуру, яка буде максимально прозора та підзвітна громадськості, ВРУ, Кабміну України чи іншим органам.

Важливим аспектом вирішення даного питання є запровадження винагороди особам, які знають місцезнаходження підозрюваного

(обвинувачуваного), злочинно набутого майна, засобів, знарядь, документів, які мають відношення до справи. Слідча практика підтверджує, що дані можливості практично не використовуються, хоча ефект від їхнього застосування може бути суттєвим. Так, згідно з зарубіжними даними, які наводяться в літературі, кількість таких повідомлень громадян істотно підвищується при одночасній матеріальній винагороді заявників і збереженні їх анонімності. Даний підхід показав свою ефективність у США, Канаді, коли за досить короткий термін було розкрито багато злочинів і повернуто викрадене майно на значну суму [41, с. 32–33].

Викладене дає нам змогу зробити певні висновки в даному підрозділі. Так, до основних умов побудови ефективної тактичної моделі дій слідчого щодо подолання протидії із вказаної категорії злочинів належать такі: системність дій слідчого щодо протидії розслідуванню; постійність таких дій та їхня терміновість; постійний моніторинг суб'єктів протидіючої сторони, в якому окремої уваги потребує адвокат; встановлення пріоритету прийняття обґрунтованих рішень над ризиковими; регулярний аналіз своїх «слабких» місць та «слабких» місць суб'єктів протидії; врахування при побудові тактичної моделі психотипів слідчого та суб'єктів протидіючої сторони; раптовість у проведенні слідчих дій та інших заходів тощо. В залежності від суб'єкта протидії до найбільш небезпечних слід віднести протидію з боку підозрюваного та протидію з боку осіб, які виконують свої службові обов'язки в рамках кримінального провадження. З огляду на це тактика слідчого при подоланні протидії з боку різних суб'єктів буде різною, оскільки у випадку перешкоджання підозрюваним на перший план виноситимуться психологічні заходи та негласні слідчі дії, а у випадку протидії слідчого, прокурора, керівника слідчого підрозділу – організаційні та правові. Окреме місце серед тактичних заходів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності у загальній моделі подолання такої протидії повинні зайняти запропоновані нами тактичні операції «Щит», «Вкид», «Пастка». До спеціальних засобів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері

службової діяльності пропонується віднести: створення окремої структури при Мін'юсті України, яка б конкретно займалась питаннями пошуку, арешту та поверненням усіх цінностей, коштів та майна, які були набуті злочинним шляхом або брали участь у злочинних схемах; запровадження винагороди особам, які мають інформацію про місцезнаходження злочинця, злочинно набутого майна, засобів, знарядь, документів, які мають відношення до справи та ін.; надання доступу слідчому (за умов особистого паролю, який буде ідентифікувати правоохоронця (місце роботи, звання, посада, число та місяць, рік звернення) та змісту інформації, яка витребується) до всіх можливих систем обліку рухомого та нерухомого майна, даних про закордонні поїздки, декларування доходів тощо.

3.3 Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності

Виходячи з презумпції того, що протидія розслідуванню є найбільш поширеним видом загроз безпеці в кримінальному процесі, дослідження проблем протидії напряду пов'язано із питаннями забезпечення безпеки учасників кримінального процесу [54, с. 7].

На наш погляд, одним із найефективніших способів незаконної протидії досудовому розслідуванню злочинів є протиправний вплив на учасників кримінального судочинства з боку зацікавлених осіб. Зрозуміло й інше, обов'язок давати правдиві свідчення учасниками судочинства може бути виконаний лише за умови гарантування державою їх безпеки та недоторканності. Саме тому забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства під час подолання протидії розслідуванню є вкрай важливим та обов'язковим, а по суті є окремою великою частиною такого подолання. Не можна не погодитись і з С. Журавльовим, який пише, що забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є одним із заходів подолання кримінальної протидії розслідуванню, тому розглядати окремо один від одного ці види

діяльності неможливо [103, с. 194]. Саме тому це питання також стало предметом нашого наукового дослідження.

Щодо правового забезпечення даного процесу, то зауважимо, що ця тема не нова, і ще в 1993 р. для врегулювання проблеми активного застосування незаконного тиску на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, була прийнята низка важливих нормативно-правових актів, серед яких: Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [189] та Закон України «Про державний захист суддів та працівників правоохоронних органів» [187], а на основі цих двох базових для процесу забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства законів були внесені відповідні зміни до КПК України.

Вищезазначені нормативно-правові акти передбачають спеціальні заходи щодо забезпечення безпеки осіб, які потрапили у сферу кримінального процесу, – це здійснення правових, організаційних, технічних або інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі, гідності таких осіб від протиправних посягань з метою створення комфортних умов для здійснення й забезпечення правосуддя.

Аналіз положень чинного КПК України показав, що про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства згадується у 23-х статтях, але немає жодної статті, яка б спеціально була присвячена цьому питанню [132]. Також хотілося б зауважити і на тому, що перелік та зміст підстав застосування заходів забезпечення безпеки також не змінився. Тобто у разі наявності реальної загрози їхньому життю, здоров'ю, житлу чи майну учасники кримінального судочинства мають право на вжиття до них заходів забезпечення безпеки. Приводом для цього може бути заява учасника кримінального провадження, члена його сім'ї або близького родича; звернення керівника відповідного державного органу; безпосереднє отримання слідчим інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу й майну осіб, котрі беруть участь у кримінальному провадженні, або членів їхніх сімей та близьких родичів – фактичні дані, що свідчать про наявність підстав для застосування заходів безпеки.

Процедурно це виглядає так: слідчий, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці суб'єктів кримінального провадження, в обов'язковому порядку її перевіряє та в строк не більше ніж три доби (а в невідкладних випадках – і негайно) приймає рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки, про що виносить мотивовану постанову. При прийнятті позитивного рішення постанова для її виконання передається органу, на який покладено обов'язок здійснення заходів безпеки, і вона обов'язкова для виконання [133, с. 127].

На жаль, мусимо констатувати той факт, що КПК України 2012 року не вирішив усіх проблемних питань щодо забезпечення безпеки осіб-учасників кримінального судочинства. І одним з головних є питання суб'єктного складу осіб, щодо яких можуть застосовуватись заходи забезпечення безпеки. Так, чинний КПК, як і в принципі попередній, відсилає нас до базового Закону «Про забезпечення осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», де серед таких суб'єктів згадуються підозрюваний, потерпілий, свідок, перекладач, експерт та спеціаліст. І це при тому, що на монографічному та дисертаційному рівні [71, с. 6, 9; 139, с. 14; 184, с. 11] неодноразово вказувалось на необхідність розширення кола вказаних суб'єктів та внесення до їх числа осіб, які на конфіденційній основі співпрацюють з оперативними підрозділами, та інших, які беруть безпосередню участь у здійсненні кримінального процесу (статист, секретар судового засідання, заставодавець, співмешканці, друзі та інші особи, через яких здійснюється тиск на учасників кримінального процесу). Тобто державного захисту у кримінальному судочинстві також потребують особи, які можуть володіти певною інформацією доказового характеру чи знаходяться у певних стосунках з учасниками кримінального судочинства, проте не наділені відповідним кримінально-процесуальним статусом, якщо їм загрожує реальна небезпека.

В аспекті подолання протидії розслідуванню вирішення цього питання має важливе значення, оскільки підозрювані (обвинувачувані) можуть застосовувати різноманітні засоби та методи протидії та залучати осіб, які

учасниками процесу не є, але мають безпосередній доступ до матеріалів провадження (секретар), формування доказів (статисти, поняті та ін.), а також осіб, які підлягають процедурі забезпечення безпеки, однак до неї не віднесені.

Наступним важливим питанням, яке залишилось поза увагою законодавця та яке також має важливе значення для процесу подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, є питання щодо визначення форм незаконного впливу на учасників кримінального судочинства, що дає підстави для висновку про необхідність застосування заходів безпеки, зокрема, щодо визначення наявності реальної загрози життю та здоров'ю [132]. Як відомо, практика Європейського суду з прав людини серед інших базових умов, які повинні бути вивчені слідством перед прийняттям рішення про конфіденційність даних щодо свідка, передбачає, що життя та свобода свідка піддається серйозному ризику [43, с. 440–454]. Серйозний ризик (за рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи) насамперед передбачає тиск на свідка. Причому під цим розуміють навіть потенційну загрозу, що може завадити свідку давати показання [197]. Однак законодавець і досі не визнав необхідним звернути увагу на цей момент та закріпити викладене вище у відповідних нормах, чим у черговий раз створив поле для не завжди правильного застосування положень КПК України.

Також серед проблем цієї площини, що залишились «поза» чинним КПК України, наявні такі, як: питання, пов'язані із визначенням критеріїв (підстав) застосування такого заходу безпеки, як нерозголошення відомостей про особу, взяту під захист; питання щодо обов'язкової перевірки свідчень таких осіб при виникненні сумнівів щодо їх правдивості та взагалі щодо допустимості показань «анонімних» свідків (особа свідка фактично не перевіряється, оскільки відсутня відповідна процедура) тощо [132].

Досі, на жаль, поняття «забезпечення безпеки» в чинному КПК України не визначено й не конкретизовано, і на відміну від попереднього КПК (ст. 52–1, 52–2 та ін.) «розпорошено» по різних статтях Кодексу. Саме тому наступним етапом нашого дослідження буде з'ясування змісту категорії «забезпечення

безпеки» та формування його сучасної дефініції в рамках завдань нашого дослідження.

Вивченням і дослідженням питань та проблем щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, займалися вчені-правознавці, серед яких: А. Антошина, Б. Арзальян, В. Биков, Л. Брусніцина, О. Бондаренко, В. Бояров, С. Ворожцов, О. Гогусь, В. Гончаров, М. Гошовський, В. Галаган, О. Зайцева, С. Пашков, Т. Панасюк, Є. Жаріков, В. Зеленецький, І. Івашкевич, М. Казаренко, Н. Карпов, І. Клименко, В. Кожевніков, О. Кучинська, З. Смітієнко, С. Стахівський, В. Строгий, В. Устинов, Л. Шестопалова та ін.

Словосполучення «забезпечення безпеки» складається із двох слів «забезпечення» та «безпека». Проаналізувавши низку підходів до визначення цих понять [88, с. 148–153; 108, с. 12; 168, с. 403; 240, с. 133–138; 266], зауважимо, що під «забезпеченням» у рамках кримінального процесуального поля треба розуміти надання матеріальних засобів, таких як спецзасобів індивідуального захисту та активної оборони; створення матеріальних засобів у вигляді встановлених систем охоронної сигналізації, відеоспостереження, броньованих дверей тощо; надання фізичної охорони підзахисної особи; підтримання гарантій прав та свобод учасників кримінального судочинства [227, с. 12–13]. «Безпека» ж, відповідно, це гарантований державою стан захищеності особи, який характеризується своєчасним запобіганням та нейтралізацією реальних і потенційних загроз.

Законодавець під забезпеченням безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»), розуміє здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

Український фахівець із питань забезпечення безпеки О. Гриньків вважає, що «забезпечення безпеки» – це виконання уповноваженими законом органами комплексу необхідних дій (заходів), спрямованих на недопущення можливості

завдати шкоди учасникам кримінального судочинства, з метою належного здійснення правосуддя [227, с. 6, 9].

Окрема мета забезпечення безпеки полягає у створенні відповідних умов для реалізації прав та обов'язків відповідних суб'єктів кримінального судочинства та забезпечення їхньої фізичної безпеки. Глобальною ж метою впровадження заходів забезпечення безпеки, і тут ми повністю погоджуємося із О. Гриньків, є належне здійснення правосуддя. Досягнення такого стану безпеки учасника кримінального процесу, який дозволяє абсолютно впевнено та у повному обсязі виконувати свої процесуальні обов'язки та реалізовувати свої процесуальні права, характеризується як забезпечення умов для належної реалізації завдань правосуддя в цілому.

Тобто, зауважимо в підсумку, що забезпечення безпеки – це заснований на законі процес підтримання такого стану захищеності учасника кримінального судочинства, який дозволяє вільно та в повному обсязі реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки.

Слід додати, що можливість впевнено, вільно та у повному обсязі виконувати свої процесуальні права та обов'язки кінцево впливає безпосередньо не лише на стан ефективності правосуддя, але й на можливість здійснення його як такого. Крім того, дефініція «забезпечення» в рамках кримінального процесуального поля характеризується комплексом різноманітних заходів та має тривалий і терміновий (тобто обумовлений конкретним відрізком часу, строками) характер.

У деяких наукових джерелах зазначається, що в поняття безпеки суб'єктів кримінального процесу входить не лише особиста (фізична) безпека, але й майнова безпека, тобто стан захищеності майнових прав особи, а також стан захищеності особистих немайнових прав (честі, гідності, ділової репутації) [54, с. 12].

Таким чином, на наше переконання, під «забезпеченням безпеки учасників кримінального провадження» слід розуміти передбачений відповідними нормативно-правовими актами процес впровадження комплексу

різноманітних процесуальних та не процесуальних, організаційних, правових та інших заходів, спрямованих на підтримання такого стану захищеності життя, здоров'я, житла та майна від протиправних посягань учасника кримінального судочинства, який дозволяє вільно та в повному обсязі реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки з метою здійснення належного судочинства.

За результатами дослідження Б. Щура, які, до речі, в багатьох позиціях підтвержені нашими результатами, 93,4% практичних працівників висловились за необхідність удосконалення забезпечення безпеки учасників кримінального процесу [Додаток А.54]. На їхню думку, потребує удосконалення: нормативно-правове регулювання (48% опитаних – за результатами Б. Щура; 34,5% – за нашими результатами); процедурне забезпечення (37% – за результатами Б. Щура; 45,7% – за нашими результатами); організаційно-тактичне (71% – за результатами Б. Щура; 71,3% – за нашими результатами); фінансове і матеріальне (87% – за результатами Б. Щура; 84,1% – за нашими результатами) [265, с. 146].

Отже, визнаємо, що процес забезпечення безпеки осіб на досудовому слідстві і в цілому під час судового розгляду справ, зокрема і у сфері службової діяльності, знаходиться у вкрай незадовільному стані. Як свідчить практика та опрацьований нами теоретичний досвід, причин тут є багато, а саме: наявність незначного досвіду роботи працівників правоохоронних структур щодо забезпечення безпеки, замовчування фактів протидії, як незначних та випадкових; нехтування взагалі такими можливостями, як процедура забезпечення безпеки; фінансові труднощі при проведенні таких заходів (ні для кого не є таємницею, що найбільш масштабні та реальні заходи забезпечення безпеки проводяться за рахунок особи, щодо якої такі заходи впроваджуються); незнання тактичних та організаційних засад проведення таких заходів; недостатня довіра до підрозділу, що виконує такі заходи; недовіра потерпілих, свідків та ін. до ефективності таких заходів; обмеженість термінів вжиття заходів.

Виходячи із завдань дослідження, нас першочергово цікавить тактична та

організаційна якість процесу забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. І знову ж треба розуміти, що коло осіб, що може підлягати захисту з боку держави у вигляді впровадження заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб, досить широке та неоднорідне. Тому, на нашу думку, буде правильним класифікувати їх за місцем та роллю у процесі здійснення кримінального судочинства, а саме:

а) підозрювані (обвинувачені);

б) особи, які виконують свої службові обов'язки в рамках кримінального провадження (слідчий, оперативний працівник, працівник прокуратури або суду, адвокат);

в) свідки та інші особи, які можуть мати доказову інформацію та щодо яких можна застосовувати такі заходи (родичі, близькі та ін.);

г) потерпілі;

д) інші учасники.

Мають свій логічний поділ і заходи, які можуть застосовуватися в межах забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства і поділяються на:

- загальнопопереджувальні;
- оперативно-розшукові;
- процесуальні;
- спеціальні [247, с. 365].

Треба підкреслити той факт, що даний поділ є досить умовним, оскільки на практиці вказані заходи застосовуються комплексно, взаємодіючи один з одним.

Необхідність захисту осіб, які виконують свої професійні обов'язки в рамках кримінального провадження, не викликає сумніву, оскільки саме вони найбільше стикаються із активною протидією та саме вони володіють більшістю доказової і тактичної інформації. Це підтверджують і матеріали проведеного нами емпіричного дослідження, відповідно до якого 31,8% респондентів вказали, що саме слідчий одним з перших повинен бути убезпечений за допомогою вказаних вище заходів [Додаток А.56].

Спробуємо сформувати загальний перелік найбільш адекватних заходів щодо забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів. При цьому не можна нехтувати жодними можливостями тому, що особи, які протидіють розслідуванню, зазвичай, мають широкі корупційні зв'язки, а засоби та види протидії у злочинах у сфері службової діяльності із кожним разом доповнюються та вдосконалюються. Тому до перших і основних слід віднести заходи особистої безпеки працівників: надання особистої охорони та охорони житла, видача табельної зброї та спеціальних засобів тощо. Основні питання видачі спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку врегульовано Положенням про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів та правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві, яке визначене Наказом МВС України № 523 від 24 липня 1996 р. У певних випадках особам, щодо яких вживають заходи безпеки, можна видавати бронежилети, електрошоковий пристрій, аерозольний розпилювач із рідиною подразнювальної дії, переносний портативний радіоприлад, телефон стільникового чи мобільного зв'язку. Тип спецзасобів індивідуального захисту та зв'язку визначається затвердженими відповідним чином переліками, що перебувають на озброєнні спецпідрозділу. Цей захід є тимчасовим.

У випадках активної діяльності злочинців щодо посягання на безпеку працівника слід вдатись до більш кардинальних заходів та передбачити можливості надані, базовим Законом аж до переміщення у безпечне місце або переведення на інше місце роботи.

Проте зауважимо, що визначення оптимальної лінії поведінки з боку посадових осіб правоохоронного органу при застосуванні заходів забезпечення безпеки передбачає необхідність урахування ситуації. Крім того, на практиці в процесі боротьби зі злочинністю реалізуються різні варіанти застосування одного і того ж заходу безпеки в різних виробничих ситуаціях, що дозволяє стверджувати про функціональну поліваріантність заходів безпеки [113, с. 116].

Досить важливим моментом, на якому зауважує ряд науковців, є вживання заходів безпеки щодо експерта, спеціаліста, а також технічних працівників правоохоронних органів [71, с. 6, 9; 184, с. 12; 265, с. 146]. Як показало наше дослідження, актуальним це є і для злочинів у сфері службової діяльності, оскільки 13,2% та 10,1% респондентів відповідно підтримали необхідність застосування заходів безпеки до такої категорії осіб в разі виникнення загрози [Додаток А.56]. З огляду на те, що всі вказані особи є носіями доказової інформації, або тими, хто має безпосередній доступ до криміналістично значущої інформації, а соціальний статус технічних працівників значно нижчий, ніж посадових осіб правоохоронного органу, вони більш вразливі до впливу зі сторони злочинців та інших зацікавлених осіб. Саме тому при формуванні тактичних алгоритмів подолання протидії розслідуванню слідчий повинен врахувати ці особливості та вживати можливих заходів щодо попередження негативного розвитку подій і витoku криміналістично важливої інформації.

Не знайшло своєї достатньої підтримки введення в коло осіб, які підлягають захисту, такого учасника кримінального провадження, як адвокат («за» лише 10,9% опитаних нами практичних працівників). На жаль, хибне уявлення про адвокатів, сформоване суспільством на підставі роботи недобросовісних представників цієї професії, а також короткозорість законодавця в цьому питанні позбавило можливості адвокатів отримувати таку підтримку з боку держави. На нашу думку, це не виправдано, оскільки адвокат досить часто, особливо у даній категорії злочинів, потрапляє в ситуацію, коли на нього здійснюється тиск щодо зміни лінії поведінки на угоду злочинному угрупованню або примушують його виступати у ролі посередника та хабародавця слідчому, судді, прокуророві та ін. Крім того, ще є адвокати потерпілого, на яких також може здійснюватися тиск, особливо у справах про перевищення влади або службових повноважень, в яких підозрюваними або обвинувачуваними є працівники правоохоронних органів.

Наступний учасник кримінального провадження, забезпечення безпеки

якого є найважливішим завданням слідчого у справах про службові злочини – це підозрюваний (обвинувачений) (36,4%) [Додаток А.56]. На наше переконання, саме він по суті є монопольним володарем криміналістично значущої інформації, здобуття якої зумовлює у більшості випадків успіх у вирішенні справи та покарання винних, визначає необхідність та окрему тактику його захисту. Досить часто злочини даної категорії мають груповий характер і в них задіяні різного рівня посадовці, публічні особи, представники виборчих органів влади тощо. Саме тому кожна друга справа відрізняється жорстким контролем з боку таких криміналізованих груп щодо ходу справи та поведінки, свідчень окремої затриманої особи з метою недопущення розповсюдження інформації про весь ланцюг злочинної діяльності та її учасників.

Як наслідок, саме підозрюваний (обвинувачений) виступає в якості об'єкта, чия безпека постійно піддається посяганням у різних формах, починаючи від банальних погроз і закінчуючи пошкодженням майна або тиском на близьких та родичів.

Існує окрема думка щодо того, що безпека підозрюваного (обвинуваченого) напряму залежить від його місця перебування, а саме: чи взятий він під варту, чи ні [237, с. 384]. Існує хибна думка, що перебування за ґратами максимально убезпечує злочинця від злочинного впливу. Проте це не зовсім так. Неефективність утримання підозрюваного під вартою пояснюється тим, що його місцезнаходження одразу ж стає відомим зацікавленим особам. Більше того, гарантувати на сьогодні безпеку в місцях позбавлення волі, за умов великої корумпованості персоналу, не є можливим. Ми вважаємо, що вжиття комплексу заходів забезпечення безпеки в умовах волі надасть можливість застосування широкого арсеналу таких заходів, вибору з них найбільш оптимальних у конкретній слідчій ситуації, зумовить вільний вибір місця перебування його та впевнить підозрюваного у позитивному ставленні до нього слідчого і ствердить довіру між ними, що є вкрай важливим під час проведення таких заходів тощо.

Якщо ж наявна слідча ситуація диктує умови, за якими підозрюваного слід взяти під варту для забезпечення його безпеки, то слідчий разом із оперативним працівником та прокурором повинен вжити конкретних заходів щодо його убезпечення, які можуть полягати у: створенні відповідної легенди із відповідними процесуальними документами, зміні особистих даних, а у випадках особливої небезпеки – зміні зовнішності тощо [237, с. 387].

Ще одними особливими об'єктами злочинних посягань на їх безпеку є потерпілий та свідок (19,4% і 28,3% відповідно) [Додаток А.56]. Щодо потерпілих, то тут слід одразу зауважити, що у службових злочинах їх значно менше порівняно із іншими категоріями злочинів, оскільки в основному у процесі їхнього вчинення зачіпаються публічні, державні інтереси. Однак для насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ у сфері службової діяльності, ця теза є дійсною.

При отриманні під час розслідування відомостей щодо неправомірного впливу на потерпілого, перш за все слідчий повинен провести роз'яснювальну бесіду-інструктаж із викладенням реальних алгоритмів дій потерпілого в умовах можливого спричинення шкоди. Також з метою попередження подібних речей слідчий повинен офіційно попередити осіб, які можуть здійснювати вплив, про неприпустимість та шкідливість таких дій для них, а за наявності впевненості в особі, яка протидіє, та наявності підстав застосовувати кримінально-правові та процесуальні заходи реагування.

Як справедливо відзначається у науковій літературі, слідчий у питаннях забезпечення безпеки учасників кримінального провадження не повинен нехтувати заходами, які хоч і не передбачені чинним законодавством, але не суперечать йому і відповідають нормам етики, потребам загальнолюдської моралі, наприклад, тимчасове поміщення особи у безпечне місце [130, с. 77].

Якщо протидіючою стороною є працівники ОВС, які мають зв'язки у середовищі правоохоронців, то доступ до даних про особу, щодо якої застосовані заходи безпеки, повинно мати вкрай обмежене коло осіб,

добропорядність яких не викликає у слідчого ані найменшого сумніву. Особливо це актуально до моменту судового розгляду справи про насильницький злочин, вчинений працівниками ОВС у сфері службової діяльності, коли ймовірність протиправного впливу на потерпілого (свідків) є найвищою. Як правило, після винесення вироку заходи безпеки втрачають свою актуальність, однак прокурорсько-слідчі працівники повинні ще певний час підтримувати зв'язок із указаними учасниками кримінального провадження для вжиття у випадку необхідності заходів реагування на спроби помсти з боку працівників ОВС або інших осіб [130, с. 214].

Як свідчить практика розслідування злочинів у сфері службової діяльності, свідки рідше за інших учасників кримінального провадження звертаються за забезпеченням їх безпеки [139, с. 11; 227, с. 12–13; 237, с. 397–399]. Не вникаючи в дискусію про причини такого становища, лише зауважимо, що діагностика своєчасного виявлення кримінального тиску на свідків у справах даної категорії є важливим елементом процесу подолання протидії як такої та забезпечення безпеки осіб безпосередньо. Тому важливим моментом у процесі забезпечення безпеки свідка є виявлення ознак тиску та прийняття своєчасних заходів з боку уповноважених осіб. До цих ознак можна віднести: різку зміну способу життя; виїзд у невідомому напрямку з місця проживання або взагалі його зміна; активне забезпечення особистої охорони (придбання зброї, найняття охорони, звернення до приватних охоронних та детективних агентств тощо); немотивований продаж свого майна; зміна показань, ухилення від явки до слідчого тощо.

Умовно заходи безпеки щодо захисту свідка можна поділити на дві групи. Першу групу становлять заходи безпеки, що реалізуються в межах процесуальних повноважень слідчого, прокурора, суду або судді. Йдеться про забезпечення конфіденційності відомостей про особу та закритий судовий розгляд, дистанційна участь у досудовому провадженні, пред'явлення для впізнання позавізуальних та аудіоспостережень тощо. До другої групи належать заходи забезпечення особистої фізичної безпеки. Це особиста

охорона, охорона житла і майна; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів і зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення до іншого місця проживання; влаштування до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення тощо [19, с. 9].

Прийняття ефективних заходів забезпечення безпеки свідків та потерпілих не повинне перериватися і після закінчення досудового слідства. Як свідчать результати досліджень окремих фахівців, суб'єкти забезпечення безпеки є найбільш «вразливими» з моменту закінчення досудового слідства та до закінчення судового розгляду. Саме по закінченню досудового слідства, зазвичай, проведення заходів забезпечення безпеки припиняється і суб'єкти такого захисту піддаються активному впливу з боку протидіючої сторони. Саме тому, мабуть, як зазначають фахівці, практично по кожній другій справі показання свідків, потерпілих змінюються на користь підсудних [237, с. 399]. На жаль, зумовлено це тим, що керівники слідчих, оперативних та інших підрозділів вважають свою роботу виконаною, оскільки справа передана до суду. Крім того, такі заходи вимагають застосування великого людського та матеріального ресурсу, на що в сьогоденні умовах піти їм організаційно дуже важко [261, с. 42]. Однак це серйозний недолік, який зводить нанівець усю здійснену раніше роботу та всі витрачені ресурси. Тому шляхом вирішення даної проблеми могла б стати передача обов'язку опікуватися безпекою суб'єкта захисту після передачі справи в суд конкретному слідчому судді. А в обов'язок такого судді мало б увійти наступне: з'ясування рівня небезпеки, що загрожує суб'єктові захисту та необхідність застосування цих заходів під час судового розгляду; організація впровадження необхідного комплексу заходів безпеки із залученням відповідних спеціалістів; винайдення оптимальної моделі участі суб'єкта захисту у судових засіданнях тощо. Але це питання не просте, тому обов'язково потребує додаткового дослідження та наукової дискусії.

Треба визнати, що в процесі забезпечення безпеки осіб під час кримінального провадження виникає досить багато проблем, мабуть, саме тому кількість застосування таких заходів є невеликою. Так, за даними практичних підрозділів загальна кількість застосованих заходів за увесь час існування системи забезпечення безпеки (зокрема, з 1993 р. до початку 2013 р.) ледве досягла позначки у 16 тисяч [73, с. 283].

Аналізуючи названі проблеми, можна зробити висновок, що в основному вони лежать у трьох великих площинах: правовій, економічній та організаційній.

До правових слід віднести проблеми, про які ми фрагментарно вказували вище, а саме: відсутність єдиного законодавчого розуміння «забезпечення безпеки», яке було б відображено у КПК України; відсутність окремого розділу у чинному КПК України, який би конкретизував та гармонізував із базовим Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», процедури надання захисту визначеному колу суб'єктів; а також порядок здійснення нагляду за цим процесом.

На наш погляд, необхідно доповнити КПК України окремою Главою 10-1, виклавши її в такій редакції: «Застосування процесуальних та спеціальних заходів щодо безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні».

До економічних, які, до речі, більшість фахівців вважають одними з основних в цієї сфері, слід віднести проблеми неналежного фінансування процесу забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Так, для прикладу, в Австралії річний бюджет на фінансування забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства складає близько 1 млн. 80 тис. доларів США, в США – 53 млн доларів США, в Італії – 65 млн євро; у Канаді – близько 1 млн 823 тис. доларів США, у Південно-Африканській Республіці такий бюджет сягає близько 7,5 млн доларів США тощо. В нашій державі ці суми в сотні разів менші і йдуть в основному на зарплату судовій міліції та її забезпечення [70, с. 128]. Вихід із подібної ситуації дослідник О. Гриньків убачає у введенні додаткового покарання у вигляді штрафних санкцій за

вчинення будь-якого злочину без винятку, а одержані таким шляхом кошти автор пропонує спрямувати на забезпечення зазначених заходів і програм, створивши спеціальний фонд допомоги учасникам кримінального судочинства [72, с. 223–230].

До організаційних проблем належать: строковість проведення заходів безпеки, недостатня обізнаність працівників правоохоронних органів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки; відсутність належної взаємодії між суб'єктами, що ініціюють, та суб'єктами, що виконують рішення про вжиття заходів безпеки; часткову поінформованість органів, що виносять рішення про застосування заходів безпеки, про всі наявні можливості та ресурси спецпідрозділів судової міліції тощо [19, с. 18]. І якщо переважна більшість перелічених вище проблем має, як правило, суб'єктивний характер, то щодо проблеми строковості процесу забезпечення безпеки існує слушна думка окремих фахівців, яку ми однозначно підтримуємо, про застосування поділу на спрощену або короткострокову програму захисту учасників кримінального судочинства та більш ґрунтовну (тривалішу) програму застосування заходів забезпечення безпеки таких осіб [19, с. 33].

Хочемо зазначити, що ми не ставили перед собою завдання висвітлити всі без винятку проблеми, які на сьогодні мають місце у процесі забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії, та й це, мабуть, і не можливо. Практика постійно ставить нові, раніше не відомі та складні завдання, які слідчий та оперативний працівники вирішують на свій розсуд. Однак це не виключає необхідності мати у своєму розпорядженні прості та ефективні моделі забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Проведений нами аналіз наявних нормативних, організаційних, тактичних та інших основ забезпечення безпеки осіб у службових злочинах виявив, з одного боку, специфічність такої діяльності, залежність її від суб'єкта захисту, конкретної слідчої ситуації, суб'єкта протидії та багатьох інших об'єктивних і суб'єктивних факторів, що унеможлиблює надання універсального алгоритму

дій, а з іншого, необхідність руху у цьому напрямі теоретиків та практиків щодо вдосконалення наявних та вироблення нових адекватних сучасності моделей, заходів, дій для максимально ефективного забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Викладене дає нам змогу зробити висновки з підрозділу: під «забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства в процесі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності», на нашу думку, розуміють передбачений відповідними нормативно-правовими актами процес щодо впровадження комплексу різноманітних процесуальних та не процесуальних, організаційних, правових та інших заходів, спрямованих на підтримання такого стану захищеності життя, здоров'я, житла та майна від протиправних посягань учасника кримінального судочинства, який дозволяє вільно та в повному обсязі реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки з метою належного здійснення судочинства. У процесі дослідження забезпечення безпеки учасників кримінального провадження як окремого дієвого заходу подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності нам вдалося виявити серйозні прогалини у правовій регламентації такого процесу, до яких належать: відсутність єдиного розуміння «забезпеченням безпеки учасників кримінального судочинства» на законодавчому рівні; вирішення питання розширення обсягу суб'єктного складу можливих учасників процесу забезпечення безпеки; поза увагою законодавця залишилось і питання щодо визначення форм незаконного впливу на учасників кримінального судочинства тощо. Дослідженням підтверджена необхідність реформування не тільки правової процедури забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у провадженнях про злочини у сфері службової діяльності в умовах протидії розслідуванню, а й тактичні та організаційні елементи такого процесу. Встановлено, що залежно від суб'єктів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в рамках подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, існують окремі алгоритми такого забезпечення, які полягають у структурному поєднанні

загальнопопереджувальних, оперативно-розшукових, процесуальних та спеціальних заходів. Ми дійшли висновку, що поряд із традиційними суб'єктами забезпечення безпеки в рамках подолання протидії розслідуванню у вказаних злочинах (потерпілим, злочинцем та представниками правоохоронних органів), потребують окремої уваги експерти, спеціалісти, а також технічні працівники правоохоронних органів. Окремим суб'єктом вказаного процесу є також адвокат.

До організаційних проблем забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у провадженнях про злочини у сфері службової діяльності в умовах протидії віднесені: строковість проведення заходів безпеки, недостатню обізнаність працівників правоохоронних органів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки; відсутність належної взаємодії між суб'єктами, що ініціюють, та суб'єктами, що виконують рішення про вжиття заходів безпеки; часткову поінформованість органів, що виносять рішення про застосування заходів безпеки, про всі наявні можливості та ресурси спецпідрозділів судової міліції тощо. Серед проблем забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у провадженнях про злочини у сфері службової діяльності в умовах протидії, не останнє місце займає проблема, пов'язана із фінансуванням даного процесу. На нашу думку, її слід вирішувати шляхом створення окремого державного фонду за рахунок матеріальних стягнень та застав злочинців.

Висновки до третього розділу

1. Обґрунтовано, що комплексна загальна модель подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності структурно складається із трьох головних елементів: кримінально-правових заходів (що безпосередньо визначають відповідальність за дії, які можна кваліфікувати як елементи протидії розслідуванню), процесуальних заходів (заходи збереження таємниці слідства, заходи кримінально-процесуального примусу; негласні слідчі дії) та

організаційно-тактичних заходів (які містять в собі заходи психологічного забезпечення процесу подолання протидії, специфічні тактичні та організаційні заходи).

2. Кримінально-процесуальні заходи являють собою заходи, спрямовані на забезпечення кримінального провадження, що встановлюють правила поведінки і порядок реалізації учасниками кримінального процесу своїх прав і обов'язків, та містять норми, безпосередньо спрямовані на попередження і подолання протидії. Серед найбільш ефективних у рамках подолання протидії у злочинах у сфері службової діяльності виявляються: заходи збереження таємниці слідства, заходи примусу; негласні слідчі (розшукові) дії.

3. Організаційно-тактичні заходи зумовлюють побудову організаційно-тактичної моделі дій слідчого щодо подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, де ключовими елементами такої моделі повинні стати: системність дій; постійний моніторинг суб'єктів протидіючої сторони; регулярний аналіз своїх «слабких» місць та «слабких» місць суб'єктів протидії; врахування при побудові тактичної моделі психотипу слідчого та суб'єктів протидіючої сторони і раптовість проведення слідчих дій та інших заходів. Окреме місце серед тактичних заходів подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності у загальній моделі подолання такої протидії займають розроблені і запропоновані нами тактичні операції «Щит», «Вкид», «Пастка».

4. Визначено, що в якості окремих перспективних напрямів вдосконалення загальної моделі подолання протидії по злочинах у сфері службової діяльності варто запропонувати такі: а) створення окремої структури при Мін'юсті України, яка б займалась безпосередньо питаннями пошуку, арешту та поверненням усіх цінностей, коштів та майна, набутого злочинним шляхом; б) надання доступу, за умов особистого паролю, який буде ідентифікувати правоохоронця (місце роботи, звання, посада, число та місяць, рік звернення) та зміст інформації, яка була запитувана, до всіх можливих

систем обліків рухомого та нерухомого майна, даних про закордонні поїздки, декларування доходів тощо.

5. Забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, з одного боку, є окремою частиною діяльності щодо подолання протидії розслідуванню, а з іншого, одним із ефективних окремих заходів подолання такої протидії в рамках розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Так, під «забезпеченням безпеки учасників кримінального процесу під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності» слід розуміти передбачений відповідними нормативно-правовими актами процес щодо впровадження комплексу різноманітних процесуальних та не процесуальних, організаційних, правових та інших заходів, спрямованих на підтримання такого стану захищеності життя, здоров'я, житла та майна від протиправних посягань учасника кримінального судочинства, який дозволяє вільно та в повному обсязі реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки з метою належного здійснення судочинства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання – визначення особливостей подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, а також шляхів її вдосконалення. В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні з них такі.

1. Досліджуючи стан правової та наукової розробки основних проблем, пов'язаних з подолання протидії під час розслідування злочинів, встановлено, що вона вперше стала предметом наукових розвідок вчених і практиків (на рівні посібників, дисертаційних робіт та методичних рекомендацій), починаючи з початку 60-х років ХХ ст., коли протидія характеризувалася способами «приховування» злочину. Наприкінці ХХ ст. вказана протидія доповнилася способами фізичного і психологічного впливу на всіх учасників кримінального процесу з використанням корумпованих зв'язків. Забезпечення подолання такої протидії покладалося на оперативно-розшукові підрозділи, які здійснювали таку діяльність у вигляді оперативного супроводження кримінальної справи з проведення заходів виявлення та документування способів протидії. Після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. таку діяльність покладено на самого слідчого, який здійснює конкретне розслідування злочину.

2. У процесі дослідження криміналістичної характеристики протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності встановлено, що вона проявляється у внутрішній і зовнішній формах. До внутрішньої форми належить організація протидії підозрюваними й обвинувачуваними, свідками і потерпілими, фахівцями й експертами, яка полягає у приховуванні інформації про злочини або наданні неправдивих показань чи висновків. Зовнішня протидія здійснюється близькими та родичами затриманої службової особи (внаслідок переконання слідчого або втягування його в корупційну схему), знайомими депутатами, представниками правоохоронних органів (надання

прямих вказівок на закриття кримінального провадження). Організація діяльності адвокатів у перешкоджанні якісного проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допитів, обшуків) виявляється у таких формах, як: фальсифікування документів для підтвердження фальшивого алібі або визнання підозрюваного (звинуваченого) хворим для госпіталізації з метою уникнення допитів, а також використання корупційних зв'язків зі слідчим суддею щодо ненадання дозволів на проведення окремих слідчих (розшукових) дій (обшуків, зняття інформації з технічних каналів зв'язку й електронних інформаційних систем, арешт майна та відкриття банківських рахунків тощо).

3. У процесі дослідження встановлено обставини, які негативно впливають на ефективність подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, до яких належать: недосконалість розроблення методики розслідування зазначених злочинів, яка полягає у неврахуванні фактора протидії під час її формування; корумпованість державних чиновників правоохоронних органів; висока прибутковість від отримання неправомірної вигоди слідчим; недосконалість процесуального законодавства (стосовно необрання запобіжних заходів щодо тримання під вартою основних фігурантів); відсутність спеціального підрозділу щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження; злочинна посередницька діяльність адвокатського корпусу у сприянні протидії розслідуванню означених злочинів; створення службовими особами системи захисту від викриття та протидії розслідуванню із використанням корумпованих зв'язків та ін.

4. Запропоновано авторське визначення поняття протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності – «своєрідний вид соціальної діяльності, який являє собою створену систему способів приховування інформації про злочини посадовими особами та розроблення ними тактичних прийомів впливу на слідчого з метою перешкоджання повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів».

5. На підставі проведених емпіричних досліджень підтверджено, що до основних способів приховування злочинів у сфері службової діяльності на етапі

виявлення та відкриття кримінального провадження належать: неповідомлення про службові злочини; спотворення відповідей на офіційні запити працівників оперативних підрозділів та слідчих; відмова в наданні дозволів судовими органами на проведення окремих оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій; знищення документів та предметів, які вказують на ознаки злочину; маскуванню злочинної діяльності у службовій сфері під законну тощо. Щоб уникнути протидії слідству на цьому етапі запропоновано авторську організаційно-тактичну модель алгоритму дій оперативних працівників і слідчих.

6. Підтверджено, що протидія розслідуванню аналізованих злочинів корелюється із процесом організації розслідування конкретного злочину. До найважливіших заходів у межах планування розслідування в умовах протидії віднесено: необхідність упровадження специфічного (максимально закритого) режиму інформаційного обміну серед учасників процесу розслідування; до загального плану розслідування включаються слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії з метою виявлення та документування протидії слідству за конкретними складами злочинів, передбаченими статтями КК України (погроза вбивством, погроза знищення майна, одержання неправомірної вигоди тощо).

7. Основною формою взаємодії в подоланні протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності є співпраця між слідчими і оперативними працівниками, яка має ознаки адміністративного підпорядкування, коли останні за дорученням проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії (84,1%), щоб недопустити впливу на процес розслідування службових осіб. Також використовуються такі форми взаємодії: спільне обговорення матеріалів (інформаційна взаємодія), планування, підготовка і здійснення оперативно-розшукових заходів щодо реалізації ОРС (34,5%); взаємодія при надходженні до правоохоронного органу заяв і повідомлень про службові злочини та реагування на них (45,7%); участь у роботі слідчо-оперативних груп під час розслідування службових злочинів

(71,3%). Для запобігання протидії слідству з боку високопосадовців варто регулярно висвітлювати факти вчинення ними правопорушень та результати розслідування в спеціальних телепрограмах.

8. Організаційно-тактичні засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності зумовлюють побудову тактичної моделі здійснення слідчих (розшукових) дій (допиту, обшуку тощо) щодо створення переваг слідчого перед основними фігурантами кримінального провадження. Щоб правильно визначити тактику проведення слідчих (розшукових) дій, потрібно: здійснювати постійний моніторинг суб'єктів протидіючої сторони; виявляти «слабку» ланку протиборчої сторони; визначати послідовність проведення слідчих (розшукових) дій; застосовувати тактичні прийоми щодо дезорієнтації в розслідуванні суб'єктів, які вчиняють протидію. З метою припинення протидії слідству необхідно проводити тактичні операції із залученням оперативних працівників та використанням технічних засобів.

9. Підтверджено, що подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності являє собою процес оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування – окрему форму оперативно-розшукової діяльності, яка складається з таких елементів: документування фактів й обставин злочинної протидії осіб з використанням негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення оперативно-розшукового контролю за поведінкою обвинувачуваних і підозрюваних та їхніми зв'язками з метою нейтралізації їхньої протидії досудовому розслідуванню.

10. Визначено, що основними напрямками удосконалення захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, є: створення окремої структури в правоохоронних органах задля забезпечення безпеки особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві; формування спеціального грошового фонду для матеріальної підтримки організації заходів безпеки; ведення оперативними підрозділами інформаційно-накопичувальних справ; формуванням нових централізованих автоматизованих обліків осіб категорії «Протидія розслідуванню»; видання

спеціального Бюлетеня з обміну досвідом роботи щодо подолання протидії під час розслідування злочинів.

11. У результаті проведеного дослідження розроблено низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення ефективності процесу подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, а саме:

– до редакції статей Кримінального процесуального кодексу України:

а) унести доповнення п. 21 ч. 2 ст. 36 («Прокурор») такого змісту: «доручати оперативним підрозділам здійснювати оперативне супроводження кримінальних проваджень за тяжкими та особливо тяжкими злочинами»;

б) унести доповнення до ч.1 ст. 183 («Тримання під вартою»), виклавши її в такій редакції: «Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе (якщо особою вчинено злочин у сфері службової діяльності), що жоден з більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України»;

в) унести доповнення окремою Главою 10-1, виклавши в такій редакції: «Застосування процесуальних та спеціальних заходів щодо безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні»;

– до редакції статей Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» унести доповнення п. 21 ст. 8 такого змісту: «Виконувати доручення прокурора щодо оперативного супроводження кримінального провадження в тяжких і особливо тяжких злочинах».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Александренко. – К., 2004. – 20 с.
2. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Александренко. – К., 2004. – 192 с.
3. Аленин Ю. П. Теоретические и практические основы раскрытия и расследования очагов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Ю. П. Аленин. – Харьков, 1997. – 45 с.
4. Андреев А. С. Ложное алиби и криминалистические методы его разоблачения : моногр. / А. С. Андреев. – Азов : АзовПечать, 2006. – 152 с.
5. Андреев И. С. Курс криминалистики / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов ; под ред. Н. И. Порубова. – М., 2000. – 344 с.
6. Антипов В. П. Планирование расследования в проблемных ситуациях / В. П. Антипов. – М., 1983. – 115 с.
7. Антонов И. П. Нейтрализация противодействия организованных преступных структур / И. П. Антонов, В. П. Кувалдин, В. И. Попов. – М. : МИ МВД России, 1998. – 48 с.
8. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. І. Аркуша. – Х., 2002. – 20 с.
9. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. І. Аркуша. – Х., 2001. – 218 с.
10. Аркуша Л. І. Риси та ознаки організованої злочинної діяльності за наявності корумпованих зв'язків / Л. І. Аркуша // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К. : НДІ «Проблеми людини», 1998. – Т. 10. – С. 98–103.

11. Асаенок Б. В. Меры уголовно-правового и уголовно-процессуального реагирования на противодействие подследственного, закрепленные в законодательстве Республики Беларусь / Б. В. Асаенок // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2001. – № 1. – С. 164–167.
12. Бабаева Э. У. Проблемы теории и практики преодоления противодействия уголовному преследованию : моногр. / Э. У. Бабаева. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 280 с.
13. Бабаева Э. У. Противодействие предварительному расследованию и пути его преодоления / Э. У. Бабаева. – М. : Щит-М, 2001. – 162 с.
14. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність / М. Багрій // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. – 2013. – Вип. 57. – С. 315–321.
15. Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон / О. Я. Баев. – Воронеж, 1977. – 144 с.
16. Баев О. Я. Криминалистическая тактика: понятие и система / О. Я. Баев // Актуальные вопросы правоведения (информационные материалы). – Екатеринбург, 1992. – С. 80–85.
17. Баев О. Я. Основы криминалистики : курс лекций / О. Я. Баев. – М. : Экзамен, 2001. – 288 с.
18. Баранов Е. В. Криминалистическая сущность инсценировок и методы их разоблачения при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. В. Баранов. – М. : Юрист, 1977. – 18 с.
19. Бардацька О. В. Забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальних справах, пов'язаних з торгівлею людьми / О. В. Бардацька, А. М. Орлеан. – К., 2010. – 55 с.
20. Бахин В. П. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / В. П. Бахин, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алматы : Оркениет, 1999. – 208 с.
21. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / Владимир Петрович Бахин. – Киев, 2002. – 268 с.

22. Бахин В. П. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2002 гг.) / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Киев, 2002. – 458 с.
23. Бахин В. П. Предмет науки криминалистики : лекция / В. П. Бахин. – Киев : ДП «Друкарня МВС», 1999. – 23 с.
24. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. – М., 1988. – 304 с.
25. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : БЕК, 1997. – 342 с.
26. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2 : Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 360 с.
27. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
28. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. – М., 1977. – Т. 1. – 408 с.
29. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : учеб. пособие для вуз. / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
30. Белкин Р. С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами / Р. С. Белкин // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учеб. / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М. : Новый юрист, 1997. – С. 129–149.
31. Бельдягин М. М. Об использовании возможностей средств массовой информации на предварительном расследовании / М. М. Бельдягин // Актуальные проблемы борьбы с преступностью : матер. респ. науч.-практ. конф. – Екатеринбург, 1992. – С. 367–371.
32. Берназ В. Д. К вопросу о понятии «организация расследования преступлений» / В. Д. Берназ // Актуальные проблемы организации расследования преступлений. – Одесса, 1996. – С. 33–39.

33. Блауберг И. В. Системный подход и системный анализ / И. В. Блауберг, Э. М. Мирский, В. Н. Садовский // Системные исследования. Ежегодник. – М., 1982. – С. 47–74.

34. Бобраков И. А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. А. Бобраков. – М., 1997. – 19 с.

35. Бобраков И. А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших как прием противодействия раскрытию и расследованию преступлений / И. А. Бобраков // Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации : матер. науч.-практ. конф. – М., 1997. – С. 107–109.

36. Бобровский И. В. О состоянии противодействия расследованию и сокрытию преступлений / И. В. Бобровский // Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации. – М. : ЮИ МВД России, 1997. – С. 104–107.

37. Бодяков В. Н. Расследование должностных преступлений в уголовно-исполнительной системе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Бодяков. – Владимир, 2009. – 210 с.

38. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. А. Бондаренко. – Запоріжжя, 2008. – 18 с.

39. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. А. Бондаренко. – Запоріжжя, 2008. – 237 с.

40. Борзов А. А. Особенности первоначального этапа расследования должностных преступлений, совершаемых в правоохранительных органах России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Борзов. – СПб., 2008. – 197 с.

41. Брусницын Л. В. Поощрение за сообщения о преступлениях / Л. В. Брусницын // Законность. – 2000. – № 2. – С. 32–33.
42. Бушинская М. Г. Криминальное противодействие и пути его преодоления при расследовании мошенничества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Г. Бушинская. – М., 2006. – 214 с.
43. Ван Мехелен и другие против Нидерландов : Судебное решение от 23 апреля 1994 г. // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. – М., 2000. – Т. 2. – С. 440–454.
44. Васильев А. Н. Планирование расследования преступлений / А. Н. Васильев, Т. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. – М. : Юрист, 1973. – 200 с.
45. Васильев А. Н. Правовые категории / А. Н. Васильев // Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М. : Право, 1976. – 265 с.
46. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Васильев. – М. : Лекст, 2002. – 64 с.
47. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1020 с.
48. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
49. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
50. Величкин С. А. Организация и планирование расследования / С. А. Величкин // Криминалистика. – СПб., 1995. – С. 245–254.
51. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Веліканов. – Х., 2002. – 218 с.
52. Викрито корупційну схему розкрадання державних коштів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/51515a867d1f0>.

53. Винокуров С. И. Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования / С. И. Винокуров // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – С. 101–104.

54. Войников В. В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Войников. – Калининград, 2002. – 19 с.

55. Волков Б. С. Личность преступника как предмет уголовно-правового и криминалистического исследования / Б. С. Волков // Личность преступника. – Казань, 1972. – С. 7–11.

56. Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України / С. Г. Волкотруб. – Х. : Консум, 2005. – 144 с.

57. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів / А. Ф. Волобуєв // Вісник ЛІВС МВС України. – 1999. – № 3. – С. 201–213.

58. Волынский А. Ф. Организационное противодействие раскрытию и расследованию преступлений (проблемы теории и практики) / А. Ф. Волынский, В. П. Лавров // Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации : матер. науч.-практ. конф. (г. Руза, 29–30 октября 1996 г.). – М. : ЮИ МВД России, 1997. – С. 93–97.

59. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования / В. К. Гавло. – М., 1973. – 90 с.

60. Галустьян О. А. Сутність та особливості негативного психологічного впливу на слідчого з боку допитуваних / О. А. Галустьян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2 (1). – С. 238–246.

61. Галустьян О. А. Юридико-психологічна характеристика нейтралізації слідчим негативного психологічного впливу з боку допитуваних :

автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / О. А. Галустян. – К., 2013. – 20 с.

62. Герасимов И. Ф. Принципы построения методики раскрытия преступлений. Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования / И. Ф. Герасимов. – М., 1973.

63. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий / Ф. В. Глазырин. – Свердловск, 1973. – 156 с.

64. Гловюк І. В. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності керівника органу досудового розслідування [Електронний ресурс] / І. В. Гловюк // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 203–207. – Режим доступу : <http://lib.pu.if.ua/files>.

65. Гобрусенко К. И. Информационное обеспечение оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел по борьбе с налоговыми преступлениями / К. И. Гобрусенко. – М. : Акад. управл. МВД России, 2005. – 188 с.

66. Голик Ю. В. Глобализация: организованная и коррупционная преступность / Ю. В. Голик // Предупреждение организованной и коррупционной преступности средствами различных отраслей права : сб. матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 2–3 ноября 2000 г.), круглого стола (г. Москва, 17 мая 2001 г.), науч.-практ. конф. (г. Москва, 29–30 октября 2001 г.). – М. : Юристъ, 2002. – С. 31–35.

67. Головин А. Ю. Использование средств массовой информации в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие / А. Ю. Головин, Е. С. Дубоносов. – Тула : Изд-во Тульс. гос. ун-та, 2001. – 80 с.

68. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : моногр. / А. Ю. Головин ; под общ. ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛексЭст, 2002. – 336 с.

69. Голунский С. А. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений / С. А. Голунский, Б. М. Шавер. – М., 1939. – 372 с.

70. Гриньків О. О. Допомога учасникам кримінального процесу під час забезпечення безпеки / О. О. Гриньків // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 127–129.

71. Гриньків О. О. Застосування заходів безпеки учасників кримінального судочинства: вітчизняна практика та світовий досвід : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Гриньків. – К., 2010. – 20 с.

72. Гриньків О. О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві : [моногр.] / О. О. Гриньків, А. О. Ляш. – Тернопіль : Астон, 2012. – 260 с.

73. Гриньків О. О. Фінансування програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу / О. О. Гриньків // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 282–284.

74. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений) / В. И. Громов. – М., 1925. – 65 с.

75. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – М. ; СПб. : Юристъ, 1908. – 317 с.

76. Грохольский В. Л. К вопросу об оперативно-розыском обеспечении первоначального этапа расследования / В. Л. Грохольский, А. Ф. Долженков // Актуальные проблемы государства и права. – Одесса : Юрид. ин-т ОГУ, 1996. – Вып. 3. – С. 295–303.

77. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О. М. Гумін // Науковий вісник НАВСУ. – 2013. – № 1. – С. 226–231.

78. Гусаков А. Н. Следственная тактика (в вопросах и ответах) : учеб. пособие / А. Н. Гусаков, А. А. Филющенко. – Свердловск : Изд-во Уральс. ун-та, 1991. – 148 с.

79. Гутнік К. В. Розслідування злочинів в умовах протидії, яка чиниться з використанням соціальної напруги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / К. В. Гутнік. – Х., 2010. – 20 с.

80. Давиденко В. С. Проблеми подолання протидії розкриттю та розслідуванню протиправного заволодіння військовим майном військовими службовими особами / В. С. Давиденко // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 81–85.

81. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Даньшин. – Х., 2000. – 20 с.

82. Два нардепи – экс-«регіонали» перешкоджали проведенню обшуку в приміщенні «Оплоту» в Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.pn.ua/criminal/136258>.

83. Дементьев В. В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления / В. В. Дементьев, В. В. Степанов // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе : матер. Междунар. науч. конф. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – Ч. 2. – С. 133–137.

84. Депутат: Результат розслідування щодо злочинів попередньої влади нульовий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.112.ua/mnenie/deputat-rezultat-rozsliduvannia-po-zlochynakh-poperednoi-vlady-nulovyi-273070.html>.

85. Деревянко П. Оперативне супроводження кримінальної справи / П. Деревянко // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / відп. ред. : В. В. Коваленко, Є. М. Мойсеев, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Атіка, 2010. – С. 672.

86. Дідоренко Е. О. Методологічні проблеми оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі наукового знання / Е. О. Дідоренко, В. І. Бараненко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ : ЛАВС, 2004. – С. 3–28.

87. Домбровский Р. Г. Предмет криминалистики / Р. Г. Домбровский. – Рига, 1974. – 432 с.

88. Доценко О. С. Поняття і сутність громадської безпеки в суспільстві / О. С. Доценко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 2. – С. 148–153.

89. Драпкин Л. Я. Конфликтные ситуации и методы их разрешения в процессе преодоления противодействия расследованию / Л. Я. Драпкин // Преодоление конфликтных ситуаций в процессе раскрытия и расследования преступлений. – Екатеринбург : Изд-во Урал. Юрид. ин-та МВД России. – С. 6.

90. Драпкин Л. Я. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов и групп преступлений / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин // Криминалистика : учеб. – М. : Проспект, 2011. – 768 с.

91. Драпкин Л. Я. Организация и планирование расследования / Л. Я. Драпкин // Криминалистика. – М., 1994. – С. 222–235.

92. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений : науч. труды Свердл. юрид. ин-та. – Свердловск, 1975. – Вып. 41. – С. 25–35.

93. Дубровицкая Л. П. Планирование расследования : учеб. пособие / Л. П. Дубровицкая, И. М. Лузгин. – М., 1972. – 38 с.

94. Дулов А. В. Введение в судебную психологию / А. В. Дулов. – М., 1970. – 159 с.

95. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. / А. В. Дулов. – Изд. 2, испр. и доп. – Мн. : Вышшая шк., 1975. – 464 с.

96. Дунаева А. В. Взаємодія слідчого та оперативного підрозділу органу внутрішніх справ під час розшуку підозрюваного / А. В. Дунаева // Часопис Академії адвокатури України. – 2003. – № 18. – С. 1–7.

97. Дьомін Ю. М. Відсторонення від посади як один із заходів забезпечення кримінального провадження / Ю. М. Дьомін // Науковий вісник НАВСУ. – 2013. – № 1. – С. 232–236.

98. Єдиний звіт ГПУ про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820.

99. Жогин Н. В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н. В. Жогин, Ф. Н. Фаткуллин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 367 с.

100. Жупіна О. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. С. Жупіна. – К., 2014. – 287 с.

101. Журавлев С. Ю. Нейтрализация противодействия расследованию / С. Ю. Журавлев, А. Ф. Лубин // Криминалистика: расследование преступлений в сфере экономики : учеб. / под ред. В. А. Грабовского, А. Ф. Лубина. – Н. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1995. – С. 344–383.

102. Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Ю. Журавлев. – Н. Новгород, 1992. – 210 с.

103. Журавлев С. Ю. Противодействие расследованию как составляющая преступной деятельности и объект научных исследований / С. Ю. Журавлев // Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы : сб. науч. тр. Акад. управл. МВД России. – М. : Акад. управл. МВД России, 2007. – С. 194–195.

104. Журавлев С. Ю. Расследование взяточничества и коррупции / С. Ю. Журавлев, А. Ф. Лубин. – Н. Новгород, 1995. – 106 с.

105. Заблоцкий Ю. П. Шляхи зниження рівня та подолання латентності службових злочинів, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ / Ю. П. Заблоцкий // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 211–222.

106. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 620 с.

107. Задорожний А. А. Злочини у сфері службової діяльності як об'єкт кримінологічного дослідження / А. А. Задорожний // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3 (7). – С. 111–121.

108. Заплатинский В. М. Терминология науки о безопасности / В. М. Заплатинский // Zbornik prispevkov z medzinarodneje vedeckej konferencie

«Bezhecnostna veda a bezpecnostne vzdelanie». – Liptovsky Mikulas : AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006.

109. Зашляпин Л. А. Основные детерминанты методики расследования должностной преступной деятельности следователей и дознавателей / Л. А. Зашляпин // Актуальные проблемы борьбы с правонарушениями. – Екатеринбург : СЮИ, 1992. – С. 42–51.

110. Звіт ГПУ про осіб, що вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/dostup.html>.

111. Звіт Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України щодо обліку погроз на стадії досудового слідства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/>.

112. Звітність органів досудового розслідування за дванадцять місяців 2015 р. у Львівській області. – Львів : ЛОП, 2016. – 41 с.

113. Зеленецкий В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. – Харьков : КримАрт, 2000. – 404 с.

114. Зуйков Г. Г. Использование данных о способах совершения преступлений в деятельности органов охраны общественного порядка по предотвращению преступлений / Г. Г. Зуйков // Труды ВШ МООП СССР. – 1968. – Вып. 21. – С. 54–67.

115. Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве / Н. Г. Иванов. – Саратов : Юрист, 1991. – 176 с.

116. Игнатов С. Д. Следственная тайна и ее пределы / С. Д. Игнатов // Правовая реформа и проблемы ее реализации : тезисы докл. и сообщ. рег. науч.-практ. конф. – Краснодар, 1989. – С. 257–258.

117. Ильин П. В. Дискуссионные проблемы доказывания виновности лиц по должностным преступлениям : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. В. Ильин. – М., 2005. – 210 с.

118. Иванов В. В. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ і слідчого на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.06.04 / В. В. Иванов. – К., 1998. – 20 с.

119. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, яка затверджена Наказом МВС України № 686 від 09.08.2012 (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 109 від 30.01.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1770-12/para4#n4>.

120. Карагодин В. Н. Криминалистическая теория взаимодействия (в порядке постановки проблемы) / В. Н. Карагодин, И. И. Клименко // Криминалистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения профессора Б. И. Шевченко : тезисы выступлений. – М. : МАКС Пресс, 2004. – С. 90–93.

121. Карагодин В. Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия предварительному расследованию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Карагодин. – Екатеринбург, 1992. – 388 с.

122. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию / В. Н. Карагодин. – Свердловск, 1992. – 176 с.

123. Квициния А. К. Должностные преступления / А. К. Квициния. – М. : Рос. право, 1992. – 221 с.

124. Клименко І. І. Протидія розслідуванню у справах про розбійні напади як самостійний елемент криміналістичної характеристики / І. І. Клименко // Актуальні проблеми теорії і практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. – Тюмень, 2001. – С. 63–69.

125. Коваль А. В. Противодействие расследованию коррупционной деятельности в правоохранительных органах / А. В. Коваль // Проблемы современного состояния и пути развития органов предварительного следствия (к 150-летию образования следственного аппарата в России) : сб. матер. Всерос. науч.-практ. конф. : в 3 ч. – М. : Акад. управл. МВД России, 2010. – Ч. 2. – С. 163–175.

126. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.

127. Колесник В. Негласные следственные действия для следователя «золотое дно», которое адвокат способен превратить в ад [Электронный ресурс] / В. Колесник // Закон и Бизнес. – 2014. – Вып. 23/33. – Режим доступа : http://zib.com.ua/ru/95954-neglasnie_sledstvennie_deystviya_dlya_sledovatelya_-_zolotoe.html.

128. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 35 с.

129. Колмаков В. П. Некоторые вопросы теории и истории советской криминалистики в свете трудов товарища Сталина / В. П. Колмаков // Криминалистика и судебная экспертиза : сб. науч. работ. – Харьков : Харьков. книж.-газет. изд-во, 1950. – Вып. III. – С. 4–14.

130. Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. / [В. І. Бояров, Л. Б. Ільковець, Т. І. Грузінова та ін.] // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2002. – № 1. – С. 76–129.

131. Кондратьев Я. Ю. Борьба с организованной злочинністю і корупцією / Я. Ю. Кондратьев, В. Д. Сущенко, М. І. Камлик // Координаційний комітет по боротьбі з організованою злочинністю при Президентіві України. Міжвідомчий науково-дослідний центр. – 2000. – № 2. – С. 61–62.

132. Коновалова Г. В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за новим КПК України [Електронний ресурс] / Г. В. Коновалова // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 20. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2013_3_12.pdf.

133. Копетюк М. Особливості забезпечення безпеки осіб у досудовому кримінальному провадженні / М. Копетюк // Історико-правовий часопис. – 2013. – № 2. – С. 126–130.

134. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями.

Руководство для следователей : науч.-практ. пособие / В. П. Корж. – Харьков, 2002. – 279 с.

135. Корнев С. А. Криминалистика. Тактика : конспект лекцій / С. А. Корнев. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 48 с.

136. Корупційні канікули під патронатом Верховної Ради (Розслідування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/cat-18.html>.

137. Корупція в Україні: думка молоді. – К. : Молодіжна альтернатива, 2007. – 45 с.

138. Косарев С. Ю. К вопросу о сущности криминалистической характеристики преступлений / С. Ю. Косарев // Вестник криминалистики. – 2008. – № 4 (28). – С. 36–42.

139. Крамаренко Ю. М. Правові, організаційні та тактичні аспекти забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / Ю. М. Крамаренко. – Х., 2005. – 17 с.

140. Криминалистика / под ред. А. Н. Васильева. – М. : МГУ, 1963. – 597 с.

141. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : ВД «Ін Юре», 2001. – 684 с.

142. Криминалистика : учеб. пособ. / под ред. Н. И. Порубова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.

143. Криминалистика : учеб. / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Высшее образование, 2008. – 441 с.

144. Криминалистика : учеб. для вуз. / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высшая шк., 2000. – 672 с.

145. Криминалистика : учеб. для вуз. / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Норма, 2000. – 990 с.

146. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики / под ред. В. Д. Грабовского, А. Ф. Лубина. – Н. Новгород, 1995. – 400 с.

147. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М., 1997. – 368 с.
148. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підруч. для студ. юрид. вуз. і фак. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 1998. – 376 с.
149. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. для студ. ВНЗ / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов, Ж. В. Удовенко, С. В. Хільченко. – К., 2011. – 276 с.
150. Криміналістика : [підруч.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
151. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. «Право». – 2012. – № 1 (5). – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.
152. Криминология / В. Г. Лихолоб, В. П. Филонов, О. И. Коваленко и др. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 398 с.
153. Крюков В. В. Методика расследования должностных преступлений коррупционной направленности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Крюков. – Челябинск, 2011. – 208 с.
154. Кувалдин В. П. Научные основы компьютеризации оперативно-розыскной деятельности аппаратов БЭП / В. П. Кувалдин. – М. : Акад. МВД России, 1993. – 245 с.
155. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений / В. Н. Кудрявцев ; Акад. наук. СССР. Ин-т гос. и права. – М. : Наука, 1976. – 286 с.
156. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 681 с.
157. Кустов А. М. Механизм деятельности по противодействию расследованию / А. М. Кустов // Актуальные проблемы криминалистического

обеспечения расследования преступлений : труды Акад. МВД РФ. – М., 1996. – С. 54–55.

158. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 224 с.

159. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М. : Право, 1973. – 215 с.

160. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : моногр. / Є. Д. Лук'янчиков. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

161. Лямин М. В. Использование криминалистических методов в расследовании взяточничества в правоохранительных органах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Лямин. – Саратов, 2003. – 244 с.

162. Ляш А. О. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування [Електронний ресурс] / А. О. Ляш // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. «Право». – 2013. – № 1 (7). – С. 1–14. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13laovdr.pdf>.

163. Малярова В. Система елементів та сучасні підходи до аналізу криміналістичної характеристики злочинів / В. Малярова // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 2 (18). – С. 32–39.

164. Мартыненко Р. Г. Коммуникативное противодействие расследованию: способы, выявление, преодоление : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. Г. Мартыненко. – Краснодар, 2004. – 194 с.

165. Маслов А. Е. Следственная тайна как средство преодоления противодействия расследованию : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Е. Маслов. – Воронеж, 2001. – 12 с.

166. Мишков Я. Є. Криміналістична характеристика хабарництва / Я. Є. Мишков // Вісник академії правових наук України. Право. – 2004. – № 1 (32). – С. 147–153.

167. Мишков Я. В. Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Я. В. Мишков. – Х., 2005. – 179 с.

168. Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10 т. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 1128 с.

169. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубінський ; відп. ред. В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 624 с.

170. Москаленко Г. В. Побудова типових слідчих версій на початковому етапі розслідування злочинів [Електронний ресурс] / Г. В. Москаленко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 493–499. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11mgverz.pdf>.

171. Москвин Е. О. Противодействие предварительному расследованию: понятие и классификация / Е. О. Москвин // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – Вып. 3. – С. 137–145.

172. Муравйов К. В. Деякі правові аспекти попередження ухилення злочинців від дізнання, слідства, суду та відбування покарання / К. В. Муравйов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : бюлет. – К. : Київ. ін-т внутр. справ, 2001. – № 6. – С. 68–72.

173. Найгучніші скандали за участю «радикала» Ігоря Мосійчука [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/samyegromkieistorii-suchastiemskandalnogradikalairigoryamosiychuka-650520.html>.

174. Наказ полиции о порядке первоначального исследования преступлений и проступков // Антология сыска : (в 14 т.). Документи та матеріали з кримінального розшуку (1397–1918 рр.) / упоряд. Ю. І. Римаренко та ін. – К. : Знання України, 2005. – Т. 1. – 596 с.

175. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалов та ін. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : ВД «Ін Юре», 2011. – 736 с.

176. Николайчук И. А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию / И. А. Николайчук ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 223 с.

177. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. С. Новаков. – К., 2003. – 21 с.

178. Оболенцев В. Ф. Актуальные проблемы латентной злочинности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Ф. Оболенцев. – Х., 2001. – 15 с.

179. Образцов В. А. Проблемы криминалистического учения о выявлении преступлений в сфере экономики / В. А. Образцов, Л. В. Бертовский // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 2. – С. 283–294.

180. Овечкин В. А. Общие положения методики расследования преступлений, скрытых инсценировками / В. А. Овечкин. – Харьков, 1975. – 64 с.

181. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1987. – 707 с.

182. Орлик Д. П. Історичний аналіз розвитку положень, які регламентують статус прокурора в кримінальному процесі / Д. П. Орлик // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки». – Вип. 6–1, т. 4. – С. 81–87.

183. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В. С. Овчинского и др. – М., 1996. – 397 с.

184. Пашков С. М. Організаційно-правові засади діяльності судової міліції по забезпеченню безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С. М. Пашков. – Ірпінь, 2008. – 20 с.

185. Петрова А. Н. Противодействие расследованию, криминалистические и иные меры его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Н. Петрова. – Волгоград, 2000. – 236 с.

186. Подольный Н. А. Незаконное противодействие расследованию со стороны отдельных адвокатов / Н. А. Подольный // Проблемы противодействия

преступности в современных условиях : матер. Междун. науч.-практ. конф., 16–17 октября 2003 г. – Уфа, 2003. – Ч. 1. – С. 24–25.

187. Про державний захист суддів та працівників правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

188. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : Наказ Генерального прокурора України № 69 від 17 серпня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=178960.

189. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

190. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

191. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

192. Работа следователя с доказательствами / за ред. А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1966. – 155 с.

193. Ратинов А. Р. Лжесвидетельство (происхождение, предотвращение и разоблачение ложных показаний) / А. Р. Ратинов, Ю. П. Адамов. – М., 1976. – 133 с.

194. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М., 1967. – 290 с.

195. Ратинов А. Р. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова // Личность преступника как объект психологического исследования. – М., 1979. – С. 44–62.

196. Ратинов А. Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике / А. Р. Ратинов // Правовая кибернетика. – М., 1970. – С. 185–198.

197. Рекомендація № R (97) 13 Комітету Міністрів державам членам Ради Європи стосовно запобігання тиску на свідків та забезпечення прав захисту (прийнято Комітетом Міністрів 10 вересня 1997 р.).

198. Рибалка О. В. Статус слідчого в процесі кримінально-процесуального доказування / О. В. Рибалка // Адвокат. – 2011. – № 5 (128). – С. 33–36.

199. Ромців О. І. Характеристика осіб, що вчиняють посадові злочини / О. І. Ромців // Митна справа. – 2013. – № 5, ч. 2, кн. 2. – С. 66–72.

200. Савонюк Р. Ю. Погляд з того берега, або що знаходиться між двома точками зору / Р. Ю. Савонюк // Вісті Кримінологічної асоціації України. – Х. : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ «Альманах», 2004. – Вип. 1. – С. 65–67.

201. Савчук Т. І. Про виявлення економічних злочинів / Т. І. Савчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (48). – С. 93–99.

202. Сазонова Н. И. Выявление и раскрытие должностных преступлений коррупционного характера / Н. И. Сазонова, А. И. Исаев // Вестник Московского университета МВД России. – 2007. – № 7. – С. 108–109.

203. Салтевський М. В. Криміналістика : [підруч.]. – Х. : Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.

204. СБУ підозрює народного депутата Шепелева у розкраданні 315 млн грн держкоштів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1338906-sbu-pidozryue-narodnogo-deputata-shepeleva-u-rozkradanni-315-mln-grn-derzhkoshtiv>.

205. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 152 с.

206. Сергеев Л. А. Планирование расследования / Л. А. Сергеев. – М., 1975. – 116 с.

207. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України [Електронний ресурс] / Н. П. Сиза. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pdf>.

208. Сичов С. О. Окремі аспекти правового статусу керівника органу досудового розслідування при застосуванні чинного Кримінального процесуального кодексу України / С. О. Сичов, О. О. Юхно // Право і безпека. – 2013. – № 2 (49). – С. 145–151.

209. Слинько С. В. Сутність, форми та правові основи взаємодії слідчого з органом дізнання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Слинько. – Х., 1991. – 26 с.

210. Слуцька Т. А. Кримінальна відповідальність за перевищення влади та службових повноважень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. А. Слуцька. – К., 2010. – 232 с.

211. Смагоринский Б. П. Проблемы совершенствования оперативно-розыскного сопровождения предварительного расследования / Б. П. Смагоринский // Тактика, методика и психология расследования тяжких преступлений. – Волгоград : ВСШ МВД России, 1994. – С. 28–35.

212. Сопронюк І. О. Принцип процесуальної економії в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І. О. Сопронюк. – Львів, 2011. – 227 с.

213. Сорокотягин В. Г. Некоторые теоретические вопросы планирования расследования преступлений / В. Г. Сорокотягин // Версии и планирование расследования. – Свердловск : СЮИ, 1985. – С. 106–111.

214. Соціальна психологія : [підруч.] [Електронний ресурс] / Л. Б. Орбан-Лембрик. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1584072039084/psihologiya/sotsialna_psihologiya_orban-lembrik_lb.

215. Специализированный курс криминалистики : учеб. / за ред. Н. В. Салтевского. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. З. Дзержинского, 1987. – 288 с.

216. Справа № 1305/786/2012 // Архів Городоцького районного суду Львівської області.
217. Справа № 1319/4273/2012 // Архів Сихівського районного суду м. Львова.
218. Справи кримінального провадження (№ 1-98/11 1/441/3/ та ін.) // Архів Городоцького районного суду Львівської області. – Львів, 2013.
219. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів / А. В. Старушкевич. – К. : НТВ «Правник», 1997. – 63 с.
220. Степанюк Р. Л. Подолання протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства / Р. Л. Степанюк // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2002. – № 2 (19). – С. 213–221.
221. Стулин О. Л. Как препятствовать противодействию расследованию / О. Л. Стулин // Законность. – 2000. – № 2. – С. 26–29.
222. Стулин О. Л. Классификация видов противодействия / О. Л. Стулин // Российский следователь. – М. : Юристь, 1999. – № 5. – С. 37–41.
223. Стулин О. Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия расследованию преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Л. Стулин. – СПб., 1999. – 210 с.
224. Супроводження в судах кримінальних справ відносно організованих злочинних груп та їх лідерів : збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками ОВС України / за заг. ред. П. В. Коляди. – К. : Друкарня МВС України, 2002. – С. 256–265.
225. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2009. – 1008 с.
226. Танасевич В. Г. О криминалистической характеристике преступлений / В. Г. Танасевич, В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1976. – Вып. 25. – С. 94–104.

227. Тарасенко В. Є. До питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в сучасних умовах протидії злочинності [Електронний ресурс] / В. Є. Тарасенко – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pupch_2012_4_6.pdf.

228. Татаров О. Ю. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно окремої категорії осіб / О. Ю. Татаров // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Т. 1. – Вип. 3/2. – С. 205–208.

229. Татаров О. Ю. Фальсифікація доказів та зловживання посадових осіб на досудовому провадженні – підстава перегляду судових рішень [Електронний ресурс] / О. Ю. Татаров – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2010_22_24.pdf.

230. Теребилов В. И. Основные положения методики расследования отдельных видов преступлений / В. И. Теребилов // Криминалистика. – М., 1959. – С. 348–356.

231. Тишутина И. В. О развитии криминалистической теории преодоления противодействия расследованию преступлений / И. В. Тишутина // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2010. – № 2/1. – С. 334–340.

232. Тишутина И. В. Становление и развитие частной криминалистической теории преодоления противодействия расследованию / И. В. Тишутина // Вестник Тюменского государственного университета. – 2011. – № 3. – С. 186–191.

233. Тіньков А. Роль громадських організацій у протидії політичній корупції [Електронний ресурс] / А. Тіньков. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-3-29.pdf>.

234. Топильская Е. В. Особенности расследования превышения работниками милиции должностных полномочий, сопряженного с применением насилия / Е. В. Топильская // Криминалистика. – 2011. – № 3. – С. 37–40.

235. Тотиков Т. М. Выявление и расследование незаконных методов ведения следствия (дознания) в досудебных стадиях уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. М. Тотиков. – Саратов, 2008. – 233 с.

236. Трепак В. М. Розкриття та розслідування хабарництва, вчинюваного судами та подолання протидії засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Трепак. – К., 2011. – 19 с.

237. Трухачев В. В. Правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления и нейтрализации преступного воздействия на доказательственную информацию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Трухачев. – М., 2003. – 480 с.

238. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interlaw.ru/law/docs/10008000>.

239. Українські суди загрузли у корупції, – Венеціанська комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2015/10/30/ukrainski_sudy_zagruzly_u_koruptsii__venetsianska_komisiya_638259.

240. Усенко О. В. Проблема захисту учасників кримінального судочинства / О. В. Усенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2003. – № 7. – С. 133–138.

241. Федоренко А. Ю. Криминалистическая техника в предупреждении и пресечении противодействия раскрытию и расследованию преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Ю. Федоренко. – М., 2001. – 213 с.

242. Федорович В. Загальнотеоретичні підходи до визначення недоброчесної поведінки судді в системі загальнодержавних заходів протидії корупції [Електронний ресурс] / В. Федорович. – Режим доступу : http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_2/3.pdf.

243. Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у протидії поширенню корупції в Україні (аналітична записка) [Електронний ресурс] / Націон. ін-т стратег. дослідж. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/06.htm>.

244. Фуражкина И. И. Противодействие расследованию наркопреступлений и пути его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. И. Фуражкина. – М., 2005. – 208 с.

245. Хайдуков И. П. Понятие воздействия, его правомерность и допустимость в деятельности следователя / И. П. Хайдуков // Вопросы теории и практики предварительного следствия в органах внутренних дел. – Саратов, 1973. – С. 134–141.

246. Халиков А. Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования / А. Н. Халиков. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 544 с.

247. Халиков А. Н. Теория и практика выявления и расследования должностных преступлений (криминалистический аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Н. Халиков. – Уфа, 2011. – 538 с.

248. Ханько А. В. Методика расследование преступлений, совершаемых с использованием должностным лицом своих служебных полномочий в условиях информационной неопределенности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Ханько. – Хабаровск, 2006. – 230 с.

249. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Г. Хашев. – Дніпропетровськ, 2007. – 259 с.

250. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. П. Цимбал. – Ірпінь, 2005. – 217 с.

251. Цомая С. Д. Правовое регулирование и доказательственное значение применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Д. Цомая. – М. : Акад. управл. МВД России, 2007. – 205 с.

252. Розкриття та виявлення злочинів (співвідношення понять) / С. Чернявський // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. 6 :

Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / відп. ред. : В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Атіка, 2009. – С. 868.

253. Чиж І. В. Злочини у сфері службової діяльності / І. В. Чиж // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) / / відп. ред. : В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Атіка, 2010. – 313 с.

254. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2001. – 560 с.

255. Шехавцов Р. Н. О криминалистической характеристике преступлений, совершенных организованными преступными группами / Р. Н. Шехавцов // Вісник ЛІВС МВС України. – 2000. – № 4. – С. 137–141.

256. Шехавцов Р. М. Співвідношення способу злочину та протидії розслідуванню (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) / Р. М. Шехавцов // Вісник ЛІВС МВС України. – 2002. – № 4. – С. 160–169.

257. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. М. Шехавцов. – К., 2003. – 20 с.

258. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. М. Шехавцов. – Луганськ, 2003. – 238 с.

259. Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В. И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – С. 156–157.

260. Шумило М. Є. Про матеріали оперативно-розшукової діяльності, що використовуються у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю /

М. Є. Шумило // Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. – К. : НДІ «Проблеми людини», 1997. – Т. 7. – С. 246–248.

261. Щерба С. П. Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам / С. П. Щерба, О. А. Зайцев. – М., 1996. – 126 с.

262. Щур Б. В. Протидія розслідуванню організованими злочинними групами / Б. В. Щур // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – К. : Атіка, 2009. – С. 810

263. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : моногр. / Б. В. Щур ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Гриф, 2005. – 176 с.

264. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. В. Щур. – Х., 2004. – 20 с.

265. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються ОГЗ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. В. Щур. – Х., 2004. – 183 с.

266. Юридична енциклопедія : в 6 т. [Електронний ресурс] / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/19980614/legal>.

267. Яблоков Н. П. Криминалистика : учеб. / Н. П. Яблоков. – М. : Норма, 2010. – 752 с.

268. Яблоков Н. П. Криминалистика / Н. П. Яблоков. – М., 1995. – 708 с.

269. Яблоков Н. П. Следственные ситуации в методике расследования и их оценка / Н. П. Яблоков // Вестник Московского университета. Сер. : «Право». – 1983. – № 5. – С. 12–17.

270. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика / И. Н. Якимов. – М. : Изд-во НКВД РСФСР, 1929. – 412 с.

271. Report on the scope and lifting of parliamentary immunities [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD%282014%29011-e> (p. 30).

ДОДАТКИ

Додаток А

УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ

результатів соціологічного опитування щодо вивчення думок слідчих прокуратури та МВС (слідчі підрозділи Національної поліції України) у Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Київській, Одеській областях, здійсненого в межах дисертації «Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності»

У додатку подано відсоткові показники думок оперативних працівників органів внутрішніх справ. На деякі питання, зазначені в анкеті, відповідь вимагалася однозначна. В результаті загальна сума відповідей становить 100%.

Низка питань передбачала декілька відповідей, тому опитуваним було запропоновано назвати їх. У цьому разі авторові було потрібно з'ясувати ступінь значущості пропонованої відповіді, що і відобразилося на невідповідності загального відсоткового показника – 100%.

У дослідженні взяли участь 250 працівників ДСБЕЗ органів внутрішніх справ. 85% респондентів – слідчі, понад 10% опитаних – керівники слідчих підрозділів, решта – займають посади старших слідчих.

1. Чи доводилось Вам особисто проводити досудове розслідування / процесуальне керівництво (нагляд) розслідування / підтримання державного обвинувачення у суді за фактами вчинення злочинів у сфері службової діяльності:	
так	74,8%
ні	25,2%
2. Чи траплялися у Вашій практиці випадки протидії розслідуванню злочинів цієї категорії:	
так	59,3%
ні	40,7%
3. Які, на Ваш погляд, найбільш поширені причини протидії розслідуванню злочинів:	
низький рівень професіоналізму слідчих і оперативних працівників	12,4%
низький рівень їх матеріального та соціального забезпечення	72,5%
недосконалість правового забезпечення діяльності правоохоронних органів	45,7%
корумпованість правоохоронних органів	55%
корумпованість судових та інших органів влади	48,4%
недотримання органами влади чинного законодавства	56,2%
послаблення контролю і нагляду з боку держави за додержанням вимог чинного	27,5%

законодавства посадовими особами державних органів, а інколи і повна його відсутність	
інше	2,3%
4. Чи вважаєте Ви, що протидія розслідуванню може здійснюватися у вигляді як дії, так і бездіяльності:	
так	75,2%
ні	24,8%
5. На Ваш погляд, протидія розслідуванню злочину може здійснюватися:	
лише в умисній формі	66,3%
у формі і умислу, і необережності	33,7%
6. Чи згодні Ви з позицією, що психологічна складова процесу виявлення та подолання протидії є не менш важливою, ніж організаційна, правова і тактична:	
так	70,2%
ні	29,8%
7. Чи погоджуєтесь Ви з таким визначенням протидії розслідуванню: «це своєрідний вид соціальної діяльності, який являє собою створену систему способів приховування інформації про злочини посадовими особами та розроблення ними тактичних прийомів впливу на слідчого з метою перешкодження повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів»:	
так	73,3%
ні	26,7%
8. Якщо «так», чи погоджуєтесь Ви із закріпленням такого визначення поняття «протидія розслідуванню злочину» на законодавчому рівні:	
так	69,4%
ні	30,6%
9. Хто з учасників кримінального процесу найчастіше протидіє розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:	
підозрювані	82,9%
обвинувачені	26,5%
захисники	20%
родичі та близькі підозрюваного (обвинуваченого)	23,5%
свідки	33,3%
потерпілі	27,5%
слідчий	41,5%
керівник органу досудового розслідування	32, 2%
прокурор	28,3%
слідчий суддя	24,8%
співробітники підозрюваного	17,4%
співучасники	21,7%
спеціаліст	4,6%
експерт	10,1%
10. З якими конкретно видами протидії Вам доводилося стикатися при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності:	
приховування злочину	31,1%
наявність корупційних зв'язків	72,3%
дача неправдивих показань	26,4%
застосування фізичного та психологічного впливу до учасників досудового слідства	29,5%
фальсифікація доказів	23,7%
використання засобів масової інформації із злочинною метою	28,3%
знищення доказів	4,6%

знищення матеріалів кримінального провадження	2,3%
11. Якими способами найчастіше здійснюється приховування злочинів у сфері службової діяльності:	
знищення документів	28,3%
внесення до них змін	21,7%
фальсифікація обліку і звітності	36%
виготовлення фіктивних документів	36,4%
знищення матеріальних слідів злочину	45,7%
інше	3,1%
12. Чи можна корупцію вважати головною ознакою та причиною злочинів у сфері службової діяльності:	
так	85,3%
ні	14,7%
13. Чи відчували Ви на собі безпосередньо вплив корумпованих керівників правоохоронних органів:	
так	21,7%
ні	78,3%
14. Як, на Вашу думку, корумповані працівники правоохоронних органів, зловживаючи своїм службовим становищем, перешкоджають розслідуванню:	
надають відомості про появу оперативної інформації та про операції, що готуються проти службової особи, даючи їй можливість своєчасно вжити необхідних заходів захисту	48,4%
створюють перешкоди слідчому у виявленні та розслідуванні злочинної діяльності службової особи	82,9%
сприяють у провадженні слідчих дій, що змінюють хід розслідування в інтересах службової особи	62%
сприяють за винагороду в закритті кримінального провадження щодо службової особи, що дозволяє злочинцю уникнути відповідальності	53,9%
інше	2,3%
15. Чи згодні Ви з думкою, що зараз в Україні найбільш корумпованими є посадові особи, які розглядають або приймають рішення з питань кредитування, фінансування, інвестування, ліцензування, здійснення банківських операцій, імпорту та експорту, розподілу фондів, проведення приватизації об'єктів державної та комунальної власності, накладення фінансових та інших санкцій, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності тощо:	
так	73,6%
ні	26,4%
16. Назвіть найбільш поширені форми взаємодії посадових осіб, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності, з корумпованими чиновниками:	
одноразовий хабар за допомогу у вирішенні конкретного питання	74%
систематична фінансова (або інша) «допомога» з метою використання в злочинних цілях службових повноважень посадової особи	33,3%
призначення на посаду або просування по службі посадової особи з метою подальшого використання в злочинних цілях її службових повноважень	42,6%
інше	3,1%
17. Якої лінії поведінки під час допиту, на Ваш погляд, найчастіше дотримуються підозрювані у вчиненні службових злочинів:	
дають неправдиві показання	21,3%
відмовляються від дачі будь-яких показань	60,9%
неодноразово змінюють свої свідчення	13,3%
повідомляють повну та правдиву інформацію	4,5%)

18. Причинами дачі неправдивих показань свідками (потерпілими) при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності, на Вашу думку, є:	
вплив на них зацікавлених осіб	45,7%
підкуп з боку підозрюваного, його захисника, рідних та близьких	53,9%
страх бути звільненим з роботи	28,3%
острах за життя рідних та близьких	21,7%
інше	3,1%
19. Чи здійснювався негативний вплив (тиск) з боку різних учасників кримінального процесу з метою протидії безпосередньо на Вас:	
так	70,5%
ні	29,5%
20. Які, на Ваш погляд, дані свідчать про повідомлення учасниками процесу неправдивих показань:	
наявність протиріч у показаннях допитуваного	72,2%
суперечливість показань доказам, раніше зібраним у справі	58,3%
невизначеність, неконкретність інформації, що повідомляється	61,7%
розбіжність показань у деталях при повторному допиті	64,3%
обмовки у висловлюваннях	48,7%
зайва деталізація в показаннях, що свідчить про заучування заздалегідь підготовлених показань	23,5%
ухилення від відповіді на прямі запитання, зміна запитань іншими	40,9%
неодноразове наполегливе акцентування на певних твердженнях, власних якостях (добропорядність, незацікавленість, професіоналізм)	31,3%
наклеп на співників, провокація з метою дискредитації та відсторонення від розслідування	7,4%
інше	2,3%
21. Які учасники кримінального процесу найчастіше та найактивніше здійснюють негативний вплив на працівника правоохоронного органу:	
підозрювані (обвинувачені)	36,4% (41,5%)
їх представники, рідні та близькі	33,3%
потерпілі	3,1%
свідки	7,4%
22. Як, на Вашу думку, здійснюється психологічний вплив на слідчого при розслідуванні службових злочинів:	
спроба підкупу (прямого чи завуальованого)	71,3%
пропозиція співпрацювати із злочинцями на їх боці	62%
погрози життю чи здоров'ю	14,3%
залякування або шантаж	15,5%
інше	2,3%
23. Які факти фальсифікації під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, на Вашу думку, є найбільш поширеними:	
складання протоколів слідчих дій, які не проводились	62%
внесення змін до процесуальних документів при їх оформленні чи після цього	53,9%
підробка реквізитів процесуальних документів	14,3%
підробка підписів у процесуальних документах	28,3%
знищення (втрата) або приховування документів та речових доказів	45,7%
заміна речових доказів іншими предметами	36%

інше	4,7%
24. Виберіть найбільш поширені, на Вашу думку, види протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності, які здійснюються підозрюваним (обвинуваченим):	
відмова давати свідчення	53,9%
відмова від попередніх свідчень, в яких підозрюваний визнає свою вину	33,3%
зміна показань	51,6%
дача завідомо неправдивих показань	62%
фальсифікація документів	50%
приховування документів	45,7%
схиляння потерпілого, свідків до відмови від попередніх показань або до дачі неправдивих показань	41,5%
схиляння слідчого до прийняття незаконного рішення або законного, але більш м'якого рішення	33,3%
подання в різні інстанції необґрунтованих скарг, заяв та клопотань	42,6%
невиконання вимог слідчого	21,7%
інше	2,3%
25. Які мотиви, на Ваш погляд, найчастіше переважають серед загальних мотивів, що спонукають учасників кримінального процесу протидіяти розкриттю і розслідуванню злочинів:	
страх кримінального покарання	82,9%
корисливість - збереження здобутих злочинним шляхом матеріальних цінностей та благ	51,6%
страх пошкодження або знищення особистого майна, а також майна родичів, близьких	28,3%
страх фізичної розправи з боку злочинців щодо себе, родичів або близьких	21,7%
страх розголосу компрометуючих відомостей про себе, а також родичів або близьких	9,3%
інше	3,1%
26. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності недобросовісним захисником, на Вашу думку, здійснюється в яких видах:	
схиляння до прийняття законного, але більш м'якого рішення або прийняття незаконного рішення щодо підозрюваного (обвинуваченого)	45,7%
підкуп слідчого	42,6%
ухилення від участі у слідчих діях, зрив їх провадження	73,6%
здійснення фізичного чи психологічного впливу на потерпілого, свідка, дача їм «відкупних» з метою змінити або дати неправдиві показання	53,9%
рекомендації обвинуваченому відмовитися від дачі показань, не визнавати своєї вини, змінювати раніше дані правдиві показання, перекладати провину на співучасників, обмовляти їх тощо	82,9%
надання посередницьких дій в інформаційному обміні між підозрюваним (обвинуваченим), який знаходиться під вартою, і співучасниками, які перебувають на волі	62%
дії, спрямовані на відсторонення слідчого від розслідування конкретної кримінальної справи (необґрунтовані скарги на нібито неправомірні дії слідчого, вплив через його знайомих, вище керівництво, співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури тощо)	68,2%
фальсифікація доказів	28,3%
створення неправдивого алібі	17,4%
інше	5%
27. При розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності протидія свідків (потерпілих), на Вашу думку, здійснюється найчастіше в яких видах:	
умисне ухиленні від явки за викликом слідчого	71,3% (41,5%)
зміна первинних свідчень	51,6% (36%)

дача неправдивих показань	62% (38%)
відмова від дачі показань	53% (31%)
невиконання вимог слідчого	42,6% (36%)
знищення речових доказів	14,3% (9,3%)
приховування слідів злочину	17,4% (10,1%)
схиляння слідчого до прийняття незаконного рішення	9,3% (11,2%)
інше	4,3%
28. Які з наведених вище видів протидії свідка (потерпілого) здійснюються в результаті активного впливу на них (вказіть номер виду протидії з попереднього питання біля кожного учасника кримінального процесу):	
підозрюваного (обвинуваченого)	46,5%
захисника	51,6%
родичів, близьких, знайомих	33,3%
співучасників	14,3%
інше	3,1%
29. Чи відомі Вам реальні факти перешкоджання слідству з боку осіб, які його проводять:	
так	74,8%
ні	25,2%
30. Протидія з боку прокурора під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, як правило, здійснюється у вигляді:	
фальсифікації матеріалів та документів кримінального провадження	34,5%
безпідставного скасування законних постанов слідчих	42,6%
відмови у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій	51,6%
порушення строків проведення процесуальних дій	28,3%
дача вказівок про перекваліфікацію дій підозрюваних (обвинувачених)	33,3%
прийняття самостійно незаконних процесуальних рішень у справі	26,4%
інше	4,3%
31. Які, на Ваш погляд, найбільш поширені види протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з боку керівників органів досудового розслідування:	
повідомлення посадових осіб щодо відкриття проти них кримінального провадження	28,4%
попередження службових осіб (підозрюваних) про наміри проведення обшуків, арешту майна	25,9%
сприяння високопосадовцям в ухиленні щодо отримання повідомлення про підозру	21,6%
створення умов щодо безпідставного закриття кримінального провадження	24,3%
давання розпорядження про невідкриття кримінального провадження	37,2%
попередження про відсторонення від посади	4,3%
відправлення слідчого у відрядження	17,4%
інше	2%
32. На Вашу думку, протидія з боку слідчого може здійснюватись у вигляді:	
примушування до зміни показань або дачі неправдивих показань	76,3%
фальсифікації доказів	74%
незаконного закриття кримінальних проваджень і звільнення від кримінальної	42,6%

відповідальності винних	
усунення в процесі розслідування обтяжувальних обставин	34,5%
вилучення з матеріалів кримінального провадження і знищення документів, що стосуються розслідуваної події	51,6%
інше	2%
33. Які, на Ваш погляд, найбільш поширені види протидії слідчого судді під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності:	
ненадання дозволу на проведення обшуку та огляду житла чи робочого кабінету службової особи	51,6%
ненадання дозволу на проведення експертизи для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження	38%
ненадання дозволу на проведення аудіо- чи відеоконтролю за особою	46,5%
ненадання дозволу на огляд і виїмку кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи з електронних інформаційних систем	34,5%
ненадання дозволу на спостереження за особою	28,3%
інше	2%
34. На якому етапі розслідування злочинів у сфері службової діяльності Ви найбільше відчували вплив з боку різноманітних суб'єктів протидії:	
виявлення ознак злочину	71,3%
затримання злочинця	46,5%
обрання та застосування запобіжних заходів	31,8%
планування розслідування	42,7%
проведення слідчих дій	45,7%
пред'явлення обвинувачення	51,6%
35. На Вашу думку, якими факторами обумовлена складність виявлення та розслідування злочинів у сфері службової діяльності:	
інтелектуальність та освіченість суб'єктів злочину	33,3%
корпоративність професійного середовища	14,3%
закритість управлінської системи для суспільства	28,3%
латентні та кваліфіковані способи підготовки та приховання злочинів	53,9%
наявність великого обсягу оперативних та владних повноважень суб'єктів протидії	51,6%
наявність корумпованих зв'язків у суб'єкта протидії	70,1%
інше	3,1%
36. До яких способів приховування злочинів у сфері службової діяльності на етапі виявлення вдаються службові особи:	
неповідомлення взагалі або затягування повідомлення даних, інформації, що запитується у рамках офіційних запитів уповноважених органів тими посадовими особами, які причетні безпосередньо або їх установи та організації до вчинення злочину у сфері службової діяльності	55%
невиконання дій, що вимагаються спеціально уповноваженими посадовими особами правоохоронних органів	46,5%
знищення інформації про ознаки злочину (в конкретному випадку, паперових та цифрових носіїв інформації про сліди злочину) або зберігання її у місці, відомому лише злочинцю	53,9%
маскування злочинної діяльності в службовій сфері під законну	45,7%
фальсифікація як спосіб приховування злочинів у сфері службової діяльності	42,7%
інше	4,3%
37. Назвіть обставини, які негативно впливають на ефективність подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності:	

недосконалість розроблення методики розслідування зазначених злочинів, яка полягає у неврахуванні фактора протидії під час її формування	82,9%
корумпованість державних чиновників правоохоронних органів	79,5%
висока прибутковість від отримання неправомірної вигоди слідчим	55%
недосконалість процесуального законодавства (щодо необрання запобіжних заходів щодо тримання під вартою основних фігурантів)	53,9%
відсутність спеціального підрозділу щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження	62%
злочинна посередницька діяльність адвокатського корпусу у сприянні протидії розслідуванню означених злочинів	56,2%
створення службовими особами системи захисту від викриття та протидії розслідуванню з використанням корумпованих зв'язків тощо	33,9%
38. При проведенні яких слідчих дій найчастіше виявляється протидія розслідуванню у службових злочинах:	
допитів обвинувачених (підозрюваних)	53,5%
допитів свідків (потерпілих)	28,3%
обшуків	82,9%
очних ставок	73,6%
затримання	71,3%
інших слідчих дій	4,7%
39. Які, на Вашу думку, недоліки найбільш властиві плануванню розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії:	
зайва складність та перевантаженість схемами, таблицями та іншою зайвою інформацією, яка була там розміщена з метою надати плану уявної вагомості та масштабності	33,3%
відсутність необхідного чіткого алгоритму та деталізації запланованих заходів	56,2%
неправильний вибір послідовності заходів, часу їх проведення, неправильний розподіл ролей тощо	71,3%
відсутність достатніх сил та досвіду для якісного проведення запланованих заходів	53,9%
відсутність у планах не тільки чіткої організаційно-практичної моделі подолання протидії розслідуванню, а й заходів, спрямованих на реалізацію цього аспекту розслідування	62%
інше	3,1%
40. Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що процес здійснюваної протидії напряму пов'язаний із побудовою версій під час початкового етапу розслідування злочинів у сфері службової діяльності:	
так	58,1%
ні	41,9%
41. Назвіть типові елементи планування розслідування злочинів у сфері службової діяльності:	
здобуття обвинувальних доказів	78%
здобуття виправдувальних доказів	21,7%
організація процесу взаємодії між слідчим та оперативним працівником	71,3%
організація процесу взаємодії між слідчим та експертом	46,5%
організація процесу взаємодії між слідчим та громадськістю, ЗМІ	51,6%
організація проведення окремих слідчих дій	53,5%
інше	3,1%
42. Як Ви вважаєте, на здобуття яких доказів буде спрямована робота слідчого першочергово:	
обвинувальних	82,6%
виправдувальних	17,4%
43. Наскільки інформація, яка міститься в матеріалах кримінального провадження на початковому етапі розслідування, відповідає дійсності:	

взагалі не відповідає	4,6%
відповідає лише на 20-30%	58,1%
відповідає на 40-50%	23,3%
відповідає на 60-70%	11,7%
відповідає на 80-90%	2,3%
повністю відповідає	0%
44. Як Ви оцінюєте рівень латентності протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності:	
високий	84,1%
середній	15,9%
низький	0%
45. Які, на Вашу думку, найбільш типові форми взаємодії під час подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності:	
обмін оперативною значущою інформацією, складання планів, консультації тощо	45,7%
виконання доручень слідчого	73,6%
проведення сумісних дій та заходів (обшуки, допити, тактичні комбінації)	62%
інше	4,7%
46. Чи відчували Ви тиск з боку депутатів ВРУ, їх представників або суддів щодо вирішення справи на ту чи іншу користь:	
так	63,2%
ні	36,8%
47. В умовах боротьби з корупцією та службовою злочинністю чи підтримуєте Ви обмеження депутатського і суддівського імунітетів:	
так	84,1%
ні	15,9%
48. На Ваш погляд, чи є процес психологічного забезпечення подолання протидії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності важливим та необхідним:	
так	78,3%
ні	21,7%
49. Якщо так, то які з перерахованих нижче заходів вважаєте найбільш ефективними:	
формування у суб'єкта протидії помилкових цілей	42,6%
формування помилкового уявлення про цілі окремих дій слідчого	53,9%
створення максимально суперечливої картини злочину, якою, на думку протидіючої сторони, володіє слідчий	62%
навантаження великим обсягом бухгалтерської, технічної та іншої інформації або інше тривале перенавантаження мисленевих процесів	45,7%
раптовість у проведенні слідчих дій та інших заходів створення максимально суперечливої картини злочину	55%
інше	3,1%
50. Чи вважаєте Ви доцільним створення окремої структури при Мін'юсті, яка займалась би питаннями пошуку, арешту та повернення коштів, цінностей, майна, набутих злочинним шляхом:	
так	68,2%
ні	31,8%
51. Чи вважаєте Ви необхідним та ефективним надання правоохоронним органам доступу до всіх можливих державних обліків рухомого та нерухомого майна, інформації про закордонні поїздки тощо задля підвищення ефективності розслідування службових злочинів загалом та подолання протидії зокрема:	

так	82,9%
ні	17,1%
52. Які слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії ефективно використовуються під час подолання протидії:	
зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	80,8%
аудіо- та відеоконтроль особи	73%
спостереження за особою, річчю або місцем	36,8%
аудіо- та відеоконтроль місця	17,1%
зняття інформації з електронних інформаційних систем	23,3%
допити	53,9%
обшук	31,8%
арешт	29,5%
затримання	17,4%
інші	2,3%
53. Яка із вказаних тактичних операцій, на Ваш погляд, є найбільш ефективною для процесу подолання протидії розслідуванню службових злочинів:	
тактична операція «Пастка»	39,9%
тактична операція «Вкид»	25,6%
тактична операція «Щит»	31,8%
54. Чи потребує забезпечення безпеки учасників кримінального процесу удосконалення:	
так	93,4%
ні	6,6%
55. Назвіть, які Ви використовували форми взаємодії з оперативними працівниками під час розслідування злочинів	
сумісне обговорення матеріалів, планування, підготовка і здійснення оперативно-розшукових заходів та реалізації ОРС	34,5%
взаємодія при надходженні до правоохоронного органу заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та регагування на них	45,7%
участь у функціонуванні слідчо-оперативних груп в розслідуванні злочинів	71,3%
виконання співробітниками оперативних підрозділів письмових доручень у проведенні слідчих (розшукових) дій і проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні	84,1%
інше	2,3%
56. Хто з учасників кримінального судочинства у злочинах у сфері службової діяльності, на Вашу думку, найперше повинен піддаватись заходам забезпечення безпеки:	
підозрювані (обвинувачені)	36,4%
захисники	10,9%
свідки	28,3%
потерпілі	19,4%
слідчий	31,8%
керівник органу досудового розслідування	17,4%
прокурор	18,2%
спеціаліст	10,1%
експерт	13,2%
інші учасники	3,5%
57. Що, на Ваш погляд, є ефективним у захисті осіб, які беруть участь у розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності:	
створення окремої структури у правоохоронних органах щодо здійснення безпеки осіб	61,7%

ведення оперативними підрозділами інформаційно-накопичувальних справ	58,3%
формування нових централізованих автоматизованих обліків осіб категорії «протидія розслідуванню»	77,4%
видання спеціального Бюлетеня з обміну досвідом роботи	85,5%
особиста охорона осіб	10,4%
видача спеціальних засобів	5,7%
інше	1,6%
58. Протидія яких учасників кримінального провадження у злочинах у сфері службової діяльності, на Вашу думку, є найбільш небезпечною для процесу розслідування:	
підозрюваних (обвинувачених)	71,3%
захисника	42,6%
свідків	13,2%
потерпілих	19,4%
слідчого	53,9%
керівника органу досудового розслідування	31,8%
прокурора	29,5%
слідчого судді	17,1%
інших учасників	10,9%

Додаток Б

ЗВЕДЕНІ УЗАГАЛЬНЕНІ ДАНІ
за результатами вивчення 175 кримінальних проваджень щодо злочинів,
вчинених у сфері службової діяльності

Характеристика показника	Відносне значення показника
1. Кваліфікація злочину відповідно до КК України:	
ч.2 ст.364	15,2%
ч.2 ст.365	30,9%
ч.3 ст.365	9,1%
ч.2 ст.366	12,1%
ч.1 ст.367	7,9%
ч.2 ст.368	19,4 %
ч.3 ст.368	3%
ч.3 ст.369	1,2%
ч.2 ст.370	1,2%
2. Кримінальне провадження розпочато в результаті:	
пошукової роботи спеціальних уповноважених підрозділів правоохоронних органів	86,3%
повідомлення фізичних осіб та засобів масової інформації	5,6%
офіційних результатів перевірок різноманітних контролюючих та наглядових органів надійшло	8,1% %
3. Злочин вчинено:	
однією особою	47,3%
групою із двох осіб	36,4%
групою із трьох і більше осіб	16,3%
4. На момент вчинення злочину особа проходила службу в:	
органах виконавчої влади	18,8%
органах судової влади	5,5%
в органах місцевого самоврядування	13,9%
правоохоронних органах	5,5%
митних органах	0,6%
податкових органах	4,2%
системі освіти	10,9%
сфері охорони здоров'я	16,4%
юридичній особі приватного права	20,6%
інших органах	3,6%
5. Стать:	
чоловіча	68,5%
жіноча	31,5%
6. Вік:	
від 22 до 34 років	33,3%
від 35 до 49 років	46,1%
старше 50 років	28%
7. Освіта:	

середня спеціальна	7,3%
базова вища	20,6%
повна вища	72,1%
8. Наявність юридичної спеціалізації освіти:	
так	61,2%
ні	38,8%
9. Стаж роботи на момент вчинення злочину:	
до 5 років	8,5%
від 5 до 10 років	20%
від 10 до 15 років	41,2%
більше 15 років	30,3%
10. Слідча ситуація на початковому етапі розслідування:	
службові особи, які причетні до розслідуваної події, встановлені і вони не заперечують своєї вини	9,1%
службові особи, які підозрюються у вчиненні злочину, встановлені, підтверджується факт їх причетності до розслідуваної події, але вони заперечують свою вину	51,5%
потерпілий прямо вказує на конкретних службових осіб, як на таких, що застосовували до нього протиправні діяння, але останні заперечують свою вину	34,5%
інформація про вчинення протиправного діяння у сфері службової діяльності знайшла своє підтвердження, але винних не встановлено	4,8%
11. Наявність протидії під час розслідування даних злочинів:	
так	69,7%
ні	30,3%
12. Слідчі дії, під час проведення яких виявлено протидію розслідуванню:	
Допит підозрюваного (обвинуваченого)	80,9%
допит потерпілого	48,7%
допити свідків	100%
очна ставка	83,5%
огляд місця події	31,3%
огляд документів	75,7%
обшук	36,5%
13. Види протидії, що застосовуються учасниками кримінального провадження в процесі розслідування злочину:	
Дача неправдивих показань	76,5%
Фальсифікація доказів	46,1%
Приховування злочину	61,7%
Здійснення тиску на учасників кримінального провадження	56,5%
Інше	5,2%
14. Негласні слідчі дії, проведені для подолання протидії:	
зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263)	80,8%
аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260)	73%;
спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269)	56,5%
аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270)	48,7%
зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264)	41,7%
інше	4,3%

15. Якими способами здійснюється приховування злочинів у сфері службової діяльності:	
знищення документів	23,5 %
внесення до них змін	38,3%
фальсифікація обліку і звітності	52,2%
виготовлення фіктивних документів	46,1%
знищення матеріальних слідів злочину	29,6%
інше	3,5%
16. Якої лінії поведінки під час допиту найчастіше дотримуються підозрювані (обвинувачені) у вчиненні службових злочинів:	
дають неправдиві показання	90,9%
відмовляються від дачі будь-яких показань	63%
неодноразово змінюють свої свідчення	41,8%
повідомляють повну та правдиву інформацію	5,5%
17. Ознаки, що свідчать про повідомлення учасниками процесу неправдивих показань:	
наявність протиріч у показаннях допитуваного;	72,2%
суперечливість показань доказам, раніше зібраним у справі;	58,3%
невизначеність, неконкретність інформації, що повідомляється;	61,7%
розбіжність показань у деталях при повторному допиті;	64,3%
обмовки у висловлюваннях;	48,7%
зайва деталізація в показаннях, що свідчить про заучування заздалегідь підготовлених показань;	23,5%
ухилення від відповіді на прямі запитання, зміна запитань іншими;	40,9%
неодноразове наполегливе акцентування на певних твердженнях, власних якостях (добропорядність, незацікавленість, професіоналізм)	31,3%
18. Необхідність застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу:	
так	64,8%
ні	35,2%
19. Здійснювалось затримання за підозрою у вчиненні злочину:	
так	68,5%
ні	31,5%
20. Міра запобіжного заходу:	
особисте зобов'язання	72,7%
тримання під вартою	12,1%
застава	32,1%
домашній арешт	17,6%
особиста порука	0%
21. Участь захисника підозрюваного (обвинуваченого):	
так	89,1%
ні	10,9%
22. Позиція підозрюваного (обвинуваченого) наприкінці розслідування:	
вину визнає повністю, сприяє розслідуванню злочину	16,4%
вину визнає частково	18,8%
вину не визнає	64,8%
23. Результат розслідування:	
закриття кримінального провадження (кримінальної справи)	38,2%
складання обвинувального акту (обвинувального висновку)	61,8%

2263

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. С. Бандеря, 12, Львів, 79013, тел. (380-32) 237-49-93, 258-27-58, факс: (380-32) 258-26-80
e.l. пошта: office@lp.edu.ua, інтернет: www.lp.edu.ua

04.04.2015 № 67-01-493

на № _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження
Ромців Олени Ігорівни у викладанні навчальних дисциплін

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Ромців Олени Ігорівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук впроваджені в навчальний процес Національного університету «Львівська політехніка» та застосовуються при підготовці бакалаврських та магістерських кваліфікаційних робіт, викладанні дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес» для студентів ОКР «Бакалавр» напрямку підготовки 6.030401 та ОКР «Магістр» спеціальності 8.03040101 «Правознавство». Зокрема, в навчальний процес впроваджено запропоновані Ромців О.І.:

- обґрунтування специфічних особливостей протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності (розділ 1, підрозділ 1.3 «Специфічні особливості протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності»);

- авторські розробки щодо взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії розслідуванню (розділ 2, підрозділ 2.3 «Особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії розслідуванню»);

- нові підходи щодо подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності (розділ 3 «Подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності»).

Проректор
з науково-педагогічної роботи

Виконавця: Мороз Н.С.
Кон. тел.: 0678598559

О.Р. Давидчак

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник прокурора
Львівської області

В.І. Брездень

2016

АКТ

29.03 2016

м. Львів

№ 4

Про впровадження результатів дисертації
Ромців Олександри Ігорівни
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за темою
«Особливості подолання протидії під час
розслідування злочинів у сфері службової
діяльності» у практичну діяльність.

ПІДСТАВА:

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника слідчого відділу прокуратури Львівської області
Флиса Р.М.;
- начальника відділу процесуального керівництва у кримінальних
провадженнях прокуратури Львівської області Довжика С.М.;
- слідчий слідчого відділу прокуратури Львівської області Рубцова В.В.

Комісія розглянула й узагальнила подані наукові публікації
Ромців О.І. за темою дисертації «Особливості подолання протидії під час
розслідування злочинів у сфері службової діяльності».

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ромців О. І. Посадові злочини: стан та тенденції розвитку в сучасній
Україні / О. І. Ромців // Митна справа. - № 3, ч. 2, кн.1, 2013. - С. 151-157.
2. Ромців О. І. Характеристика осіб, що вчиняють посадові злочини
/ О. І. Ромців // Митна справа. - № 5, ч.2, кн.2, 2013. - С. 66-72.
3. Ромців О. І. Особливості способів вчинення посадових злочинів
/ О. І. Ромців // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: Юриспруденція. - Одеса, 2014. - Випуск 8. - С. 264-267.

4. Ромців О. І. Особливості сучасної криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності / І. М. Зубач, О. І. Ромців // *Наука і правоохорона*. – Київ, 2014. – № 4. – С. 157-167.

5. Ромців О. І. Сутність поняття «протидія розслідуванню злочинів» в сучасній криміналістичній науці / О. І. Ромців // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. – Херсон, 2014. – Випуск 6-1. – Том 4. – С. 112-116.

6. Ромців Е. И. Подозреваемый (обвиняемый) как субъект противодействия расследованию преступлений в сфере служебной деятельности / Е. И. Ромцов // «*Leges et vitae*» ("Закон и Жизнь"). – Республика Молдова, 2015. – № 4/3. – С. 81-85.

7. Ромців О. І. Проблеми виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії / О. І. Ромців // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. – Львів, 2015. – № 813. – С. 281 – 286.

8. Ромців О. І. Використання поліграфа в процесі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності: реалії сьогодення / О. І. Ромців, Зубач І. М. // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. – Львів, 2015. – № 3. С.

9. Ромців О. І. Деякі тактичні заходи подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності / О. І. Ромців // *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. Ужгород, 2015. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2015/1.pdf

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Ромців О.І. Посадові злочини як перепона формуванню правової держави / О.І. Ромців // *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції (12 червня 2013р.)*. – Львів, 2013. – Ч.П. – С. 231-232.

2. Ромців О.І. Причини вчинення посадових злочинів в Україні / О.І. Ромців // *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наук. доп. за матеріалами X Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених, 21-22 березня 2014р.* – Луцьк, 2014. – С. 227-229.

3. Ромців О. І. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності / О. І. Ромців // *KNOWLEDGE SOCIETY: зб. тез наук. доп. за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 30-31 жовтня 2014 р.* – Лодзь, 2014 – С. 71-74.

4. Ромців О. І. Слідчі ситуації при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії / О. І. Ромців // *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез*

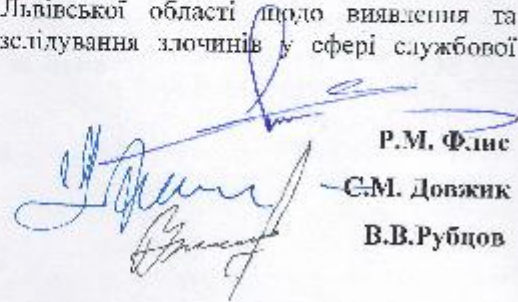
IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 травня 2015р.). – Львів, 2015. – С. 266-267.

5. Ромців О. І. Депутатський та суддівський імунітети як перешкода ефективному розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності / О. І. Ромців // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення», м. Одеса, 9-10 жовтня 2015 р. – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С. 96-99.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані публікації запроваджені у методичних рекомендаціях, які використовуються слідчим відділом прокуратури Львівської області щодо виявлення та припинення протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Голова комісії

Члени комісії:

Р.М. Фінс
С.М. Довжик
В.В. Рубцов